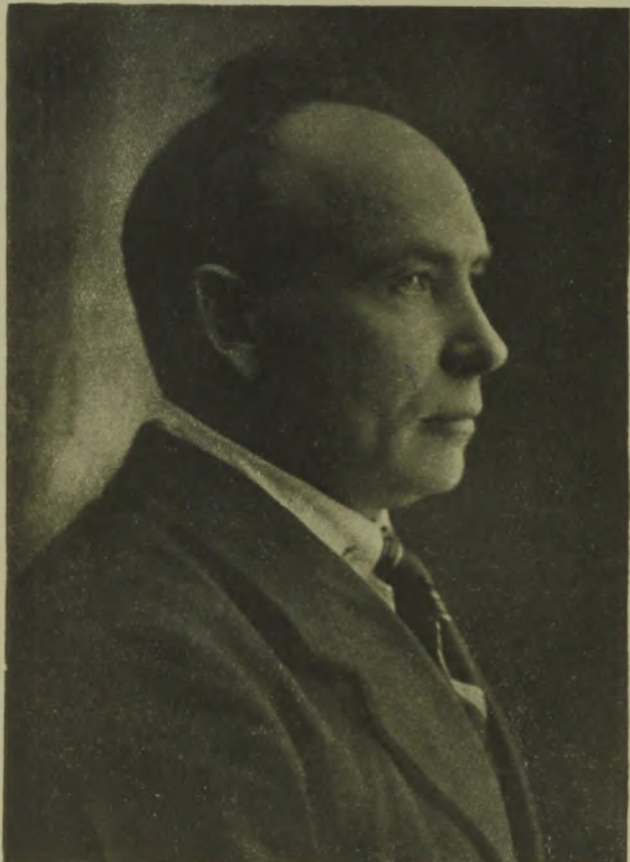
Jakob Mändmets

Saatuse tujud

Novellid

Tallinna Eesti Kirjastuse-Ühisuse kirjastus

Saatuse tujud



JAKOB MÄNDMETS.

J. Mändmets

Saatuse tujud

Tallinna Eesti Kirjast.-Ühisuse kirjastus

Trükitud Tallinna Eesti Kirjast.-Ühisuse trükikojas
Dunkri tän. 2

Rida sõjamälestusi sõjaväelase Fr. U. päevaraamatust

Kolm küünalt.

See oli sõja algul.

Juba kolmandat kuud seisis meie väeosa väikeses räpases N. linnakeses. Käies iga päev harjutustel, tundide kaupa tagaaetutena olime koju tulles tülpinud ja väsinud nagu tööloomad. Ei antud kellelegi luba ka lühemakski ajaks väeosast lahkuda, sest iga päev oli oodata ärasaatmise käsku.

Niisugune ühetaoline, hall elu tüütas viimase võimaluseni. Ei olnud muud lõbustust kui kaardimäng, mis tihti esile kutsus soldatite hulgas ägedaid tülisid.

Tuli oodatud käsk. Peagi teati väeosa ülemalt saadud teadete põhjal ka seda kinnitada, et meid saadetakse otse väerinda.

Olgugi et ühetaoline elu meid oli ära tüüdanud oma alaliste harjutustega, tekitas ärasaatmise käsk meeste hulgas nähtavat rahutust. Oli tundmus, et see samm viib meid teele, mis vahest nii mõnelegi otsustab ta saatuse lõpulikult. Teades, et mitmed endistest tuttavatest juba langenud lahingutes, ei pääsenud kuidagi mööda mõttest, et meid võib peatselt tabada samasugune saatus. Tundus hinges rahutust. Olgugi et seda üks-

teise eest püüti salata, tõusis ta ometi märgatavaks. Meeste lõbutsemised ja naer muutusid ülemeelikumaks, inimesed olid üksteise vastu ägedamad, ütlused jõhkrad. Meie hulka asus mingisugune võõras vaim, mis andis kogu väeosa hingele teise kuju.

Täna viibisime veel viimast õhtut räpases N. linnakeses.

Ma ei saa salata teravat rahutust, otse kirvendavat piina tundsin südames. Tüütus oli vaadata teiste kaardimängu, igav oli viibida kohal. Läksin välja, ilma et mul oleks olnud kuskile minemiseks kindlat eesmärki.

Uulitsad prügitamatud, koristamatud ja kummalgi pool pehastanud ja katkimurdunud laudust kõnniteed. Majaüttid lossutavad pool upakile uulitsa ääres. Siin ja seal liigub rumala näoga naisterahvas, või ruttab habemik mees. Muidugi ei ole neil sellest mingit aimu, mis täidab sinu südant.

Aga sa tunned, kuidas hingesse kogub ikka enam ja enam niisugust ollust, mis sünnitab alaliselt suurenevat rahutust ja tuska.

Juba pool aastat oled sa kodunt ära, hulgud ja rändad mööda ilma. Alguses ootasid iga päev, et sellele lõpp tuleb ja sa pääsed tagasi. Aga ei tule ikkagi mingit lõppu. Ja nüüd lähed sa sinna, kust — võib olla — sa enam ilmaski ei tule tagasi. Võib olla, on sul õnne, tuleb niisugune juhtumine, et sa jäädki elusse.

Aga võib olla, et seda ka ei ole.

Ja mispärast mind kisti kodunt ära? Mispärast mind vintsutakse mööda ilma? Mispärast saadetakse mind surema sinna, missugust kohta ega paika ma isegi ei tunne, millest ei ole mul aimu?

Mispärast?

Ma ei leidnud nende küsimuste peale vastust, aga ikka tulid ja tõusid nad uuesti. Vihaselt vaatasin otsa vastutulevatele ükskõiksetele nägudele. Neil ei ole aimugi valust, mis piina sünnitab mu südamele.

Tõusis hinges igatsus kodu järele, aga ainult selleks, et seda õnne suurust, mis maitsesin endiseil aegul, mulle ikka ja uuesti tuletada meele.

Need ajad olid nüüd möödas nagu muinasjutt, millest ma ei teadnud, kas ta kordub veel.

Kuidas küll ihaldasin nüüd tagasi endiseid aegu!

Kui heameelega oleksin tahtnud teada oma tulevikku!

Peagi ühines nende mõtetega nukrus. Tundsin kahju oma endisest elust. Kõik lõbusad, roosilised ja hinge ülendavad momendid mu minevikust astusid esile iseäralise selgusega. Kui palju oli olnud mu elus õnnelikke päevi, mille peale mõtlemine sünnitas nüüd valusat igatsust.

Aru saades, et see kõik kadunud on, tundsin enese olevat seotud mingisuguste nägematute köidikutega. Oi — kui heamee-

lega oleksin siit rutanud sinna kaugele koju, kus teadsin ennast oodatavat, igatsedes pikisilmi.

Jõudsin linna ääre, kus lõppes armetute hoonete rida.

Pilk uitas üle laia lumelagendiku kuni mustava metsa pardani. Õudne tühjus ümbritses mind. Olgugi ma nagu tolmukübe selles ruumis, ometi on ka siingi teada mu olemasolemine ja ma ei saa oma tahtmise järele sinna rännata, kuhu igatsen. Kui ma peaksin siit lahkuma omapead, siis otsitakse mind taga ja mõistetakse minu kui kurjategija üle valju kohut.

Kuidagi ei pääse ma sellest seisukorrast. Ja ma pean nagu pilbas suure vooluga ühes minema. Kuhu see mind kannab, seda ei tea ma.

Kui ma tagasi pöörasin kasarmude poole, tuli mulle vastu Johan Aksel. Ta oli hea, lõbus poiss, olgugi veidi kergemeelne.

„See on üsna hea, et kohtasin sind“, ütles ta. „Tead, ma ei taha täna õhtul näha nende venelaste rumalaid nägusid. Ma ei tea, kust see tuleb, aga mul ei ole hea olla.“

„Oled vist rahutu? Kas ei anna ärasaatmise käsk selleks põhjust?“

„Kurat võtaks, aga nii ei peaks see mitte olema. Eks ole ometi surmani tüütav vahtimine siin räpases linnas ja alaliselt ole tagaaetav nagu loom. Aga ometi, on

nagu imelik — tont teab, kuhu sind saadetakse."

„Esiotsa lahingu", vastasin ma pahuralt, just kui tundes rõõmu sellest, et teise hinge võin valada ka osagi sellest mõrudusest, mis täitis minu südant.

„Kuradi päralt, ega ma lahingut karda. Elu mitmekesisem. Aga näe, saad haavata, vahi päevade kaupa maas, sure või nälga ehk külma kätte. Kõiki võib juhtuda!"

Vaikides kõndisime veidi aega kõrvuti.

„Mis tühja — ega me ole mõned lapsed. Maksab nüüd sellepärast pead norutada. Mis on? Koju ei maksa veel minna. Mis arvad — läheme korraks Marfa poole?"

„Marfa poole?"

„Ah, sa ei tea. Ma olen seal olnud mõned korrad. Mis siin aega olles paremat teha ongi. Ega pole vigagi, päris kena, rumal Vene tüdruk. Istume veidi, lobiseme raasike."

Marfa elas Luha uulitsal, pisukeses ühe toaga korteris. Aksel tundis enese siin olevat täitsa kodus. Sellest võis järeldada, et nende tutvus pidi olema juba õige vana.

Minule oli see madala otsaesisega, paksu, ümmarguse näoga ja laiskade liigutustega Vene tüdruk hoopis vastik. Ma teadsin, kuidas niisugused isikud vastu võtavad sõjaväelasi, kes vahest nädalate kaupa on eemaldatud naisterahvaste seltskonnast ja harilikest elutingimusist. Niisuguseil kordil lööb tihti võimsalt lõkkele kiim, ilma et

aega annaks valikut teha. Sõjaväelane on valmis jagama esimese vastutuleva naisega armuavaldusi.

Mis on õieti väärt niisugune rumala näoga Vene tüdruk? Kuid ometi nägin, et Akselil tema juures oli väga lõbus ja see suutis peletada ta nukruse ja tusa.

„Teie seltsimees on nii vähese jutuga", tähendas Marfa. „Miks ta ei kõnele?"

„Mõtleb surma peale."

„Surma peale? Miks ta siis tahab surra?"

„Meie kõik oleme määratud surmale", uhkustas Aksel. „Juba homme hommikul sõidame teie räpasest linnast otse lahingu."

See teade ei avaldanud Marfa peale mingisugust nähtavat mõju. Ta paks, ümmargune, rumal nägu jäi endiselt ükskõikseks. Muidugi mõtles ta: „Mis sellest, et teie ära lähete. Küllap tulevad pea meile uued ja nende hulgast leian omale jälle tuttavaid."

„Mis surmasse puutub, siis võib seda ju ette teada."

„Kuida viisi?" küsisin ma.

„Püha Nikolai ütleb."

„Püha Nikolai? Kus ta on?"

Marfa naeratas.

„Teie ei tea, kus püha Nikolai on. Kirikus ikka.

„Kuidas ta siis seda ütleb?"

„Üsna lihtsalt. Kes surma saab, selle küünal põleb kõige enne otsa. Meil ikka küsitakse püha Nikolai käest. Ta ütleb alati õieti."

„Kuidas teil seda küsitakse?"

„Kas sa tahad Nikolai käest küsida?" päris Aksel.

„Ükskõik, aga on huvitav teada."

„Kui meil keegi soldatiks läheb, siis paneb ta Nikolai ette oma, naise ja lapse, ehk olgu ka isa ja ema küünlad põlema. Kui ta küünal kõige enne ära põleb, siis saab ta sõjas surma. Nõnda on püha Nikolai mitmelegi ütelnud selget tõtt."

Nähes, et minu sealolek on Akselile Marfaga ümberkäimises takistuseks ja see tölbi näoga Vene tüdruk mulle ka sugugi ei meeldinud, lahkusin sealt.

„Sa mine päri õige korraks püha Nikolai käest oma saatuse üle järele. Võib olla, ehk ütleb midagi head", hüüdis Aksel mulle järele.

Väljas oli juba videvik.

Tundsin, kuidas mu hinge peal lasus endisest veel raskem koorem. Otse valu oli, niisugune tume valu, mis sind pureb, vahetpidamata.

Ilma et isegi oleksin tähele pannud, olin jõudnud kiriku juure. Seal peeti õhtust jumalateenistust. Läbi väikeste, ähmaste ruutude paistis tume valgus.

Astusin kiriku.

See oli vana ehitus, ahtakeste akendega, madalate, rusuvate võlvidega. Üksikud vilkuvad tuled pühakujude ees suurendasid hoone saladuslikku, hinge rusuvat muljet.

Teda täitis uimav viiruki lõhn.

Ometi vastas see vana, tume kirik hästi mu meeleolule. Isegi nagu oleks järele annud piinav rahutus ja näriv valu. Need madalad, rusuvad võlvid nagu oleksid sulle annud pelgupaiga mingi tagaajava eest.

Kirikus laulis koor.

Erines selgesti koorist tugev, mürisev tenor.

Hüüe: „Issand halasta!“ hiivas hinges esile samase palve.

Pea sündis hinges pööre. Uuesti tuli valu tagasi ja hoopis suurema jõuga. Äkitselt sai selgeks, et astun homme teele, mis mind vahest tingimata viib surma. Neid, kelle järele hing igatses, neid ei näe ma enam ilmaski. Ma ei pääse tagasi kodumaale; suren lahinguväljal, kaon jäädavalt, ja minust jääb järele ainult mälestus. Aegamööda kustub seegi ja siis ei ole minust enam mingisugust märki, mitte mingisugust. Tundusin juba nüüd olevat sügavas hauas.

Oleksin tahtnud hüüda appi, kisendada. Mu huuled sosistasid sõnu.

Seal jäid mu silmad peatama pühakuju peale, mille ees põlesid kollased vahaküünlad. Habemetaras nägu vaatas hõbedase katte tagant. Aga ta silmad olid elavad ja mu eest oli, nagu oleks ta huuled mulle sosistanud sõnu.

Vahaküünalde kollased tuled virvendasid.

Nüüd tuli keegi soldat ja pani pühakuju ette põlema kaks küünalt, suudles teda, läks

siis eemale, langes põlvili ja jäi vaatama aineti ta peale.

Ta pärib oma saatuse üle järele püha Nikolai käest.

Tuli meele, mis Marfa kõneles. Püha Nikolai ütleb ikka õieti. Ah — see on tühi ebausk. Inimese saatust ennustada ei tea keegi. On ainult juhus. Aga ometi vaatasin ma jälle pühakuju peale ja nüüd nägin, nagu oleks ta silmad päris elavad, nagu kutsuks ta pilgud mind kord katte tagant.

„Püha Nikolai ütleb alati õieti."

Ikka suuremaks kasvas minus iha panna pühakuju ette küünlaid. Tõendasin küll, et see on ebausk, aga ometi ei suutnud ma enesest tõrjuda seda iha. Ja ma hakkasin igasugusest mõistuse seletusest hoolimata uskuma, et püha Nikolai oskab õieti ette kuulutada saatust.

Oli isegi häbi, aga läksin kirikuteenri juure ja ostsin kolm kollast vahaküünalt, süütasin nad kõik korraga põlema ja pistsin kuju ees olevasse lühtri. Ühe küünla panin enese, teise naise ja kolmanda lapse nimele. Ise astusin mõned sammud eemale, heitsin põlvili ja hakkasin vaatama aineti küünalde peale.

Silmitsesin väsimatalt, mitte midagi mõtlevalt. Ma ei tunnud tüdimust, ei valu põlvis, ei läbenud tähele panna vana preestri ühetoonilist, laulvat kõnet. Vahest sulas kol-

me küünla kollane leek mu silmi ees määratu suureks, leegitsevaks, lainetavaks tulemereks, vahest nagu oleks ma hommiku taevakaart vaadelnud, kus vollilisil pilvil nähtavale ilmub Jumala kuju. Jälle kadus see ja ma nägin oma ees jämedat küünlajalga, mille peal põlesid vahaküünlad. Kus on minu kolm küünalt? Ma leidsin nad. Aga seal tabas mind nagu noapiste. See küünal, mis olin süüdanud oma nimel, oli teistest poole lühem — pisuke jupikene. Otse kangeks rabas mind ehmatus. Aga nüüd nägin, et olen eksinud. Küünlad olid täitsa ühepikkused, põlesid ühetaoliselt, veidi virvendava kollase leegiga.

Jõudes rahustuda ja tulles kindlasti teadmisele, et küünlad on ühepikkused, sai hing rõõmsaks, rahulikuks ja ma ei suutnud keelduda tänusõnade sosistamisest.

Vaadates kõrvalekaldumatult aineti küünalde peale ja nähes, kuidas nad ühetasaselt põlevad, asus mu südamesse kirjeldamata rõõm, heameel, nii et vabanesin siiamaalsest raskest koormast. Ma ei küsinud seda, kas nendest küünaldest näen oma saatust, või mitte, vaid tundsin enese korraga igapidi hädaohust väljaspool ja mu hingel oli ütlemata kerge ja hea.

Ikka seisin põlvili ja vaatasin kollakaid, värisevaid vahaküünalde tulesid.

Seal pani keegi käe mu õlale.

„Vennakene, sa panid küünlad püha Nikolai kuju ette?“

See oli kasarmust venelane, kellega ma elasin ühes toas.

Ma ei vastanud talle.

„Täna panid paljud küünlad püha Nikolai ette“, kõneles ta. „Mõnele ennustas ta surma, mõnele elu. Püha Nikolai oskab seda ütelda õieti.“

▽ ▽
▽

Maksalilled.

Meie väeosa peatuskohaks Karpaatide jalal oli suvemajake keset mäelõhestikku. Siin ümbruses võis igal sammul näha hiljutiste ägedate lahingute jälgi: suurtükkide kuulid olid pilbasteks purustanud nõlvadel kasvavad puud, lõhkevad pommid urmseks tõngunud tihke maapinna, ja üksikute hoonete laialipillatud rusud ja ahervared kõnelesid elavalt neist kohtist, kus veel hiljuti elanud inimene.

Nüüd oli kogu ümbrus tühi. Inimene oli siit lahingu jalust põgenenud, maha jättes kogu oma varanduse. See hävitati, ilma et hävitajal sellest oleks olnud mingit kasu.

Kui siia asusime, oli juba kevade käes ja lumi sulas jõudsalt.

Lahingu-piirkond oli nihkunud siit eemale ja juba julgesid inimesed tagasi tulla üles otsima oma hävitatud kodupaika. Nad tõusid nagu maa seest vaimudena, hiilisid kõige suurema ettevaatusega kustunud tuleasemile ja külmadele ahervaretele ja nüüd käisid nad leinates ümber hävitatud kodu, nägudel kirjeldamata valu ja viha; või istu-

sid nad tummalt lume alt väljasulanud tuhahunniku ääres, mõteldes neid aegu, kus nad olid siin ilusas kodus rõõmsad ja õnnelikud.

Suvemajake, kus meie — sapööride salk — asusime, kandis raskeid hävitusjälgi. Ometi oli ta jäänud niivõrd terveks, et võis anda meile hädalist ulualust. Ta seisis mäelõhe järsul veerul ja eemalt näis, nagu oleks ta kõige jõuga hoidunud kinni oma alusmüürist. Suurtükikuul oli purustanud ta ühe nurga, katus oli pealt pooleni maha kistud ja ruutudeta aknad paistsid eemalt tühjaksjooksnud silmaaukena.

Olgugi, et oli veel hiline talv, ülistus selle suvemaja ümbrus üheks ilusamaks kohaks, mida ma juhtusin silmama oma kauaaegsel viibimisel Karpaatides. Teda nähes tuli mõte, et kogu selle maja minevik on kujutud õnnest ja rõõmust. Hommiku-lõuna poole lõppes mägestiku võim; küll tõusid veel mäeseljandikud lainetena, aga vajusid peatselt jälle tiheda metsaga kaetud orgudeks, kuni viimaks kujunes mõõtmata avar lagendiku meri. Võis vaadata seda suurepärast pilti tundide kaupa ja see mõjus niisama nagu istudes mere kaldal, kus silm ilmaski ei väsi uitades piiritus avaruses. Teisel pool tõusid üksikud mäed ikka kõrgemale, püüdes võidu pilvisse, kuni nad kadusid viimaks läbipaistmata uttu. Päikesepaistes valendasid lumega kaetud mäeharjad silmipimestavalt.

Meie siiatulemise ajal kattis kogu ümbrust valge lumevaip, mattes oma alla kõik need ohked, needmised, meeleheited ja vanded, mis see koht kuulis alles hiljuti. Praegu oli siin vaikne, puhas, nagu jumalakojas, kuhu maapealsed askeldused ei suuda ulatada oma mõjuavaldustega.

Meie olime oma lühikeseajalise puhkeasukoha üle õnnelikud, sest suurepärased loodusepildid ei lasknud minna aega igavaks.

Istusime heameelega õhtuti rõdul ja vaatlesime vaikides suurepäraseid pilte ja värvikujundusi, mis tekitas loojenev päike.

Vaadates ülevalt mäe lõhestikkudesse, mis avanesid peale lume sulamist, võis küllalt ette kujutada siin peetud lahingute raskust, kohutavust ja metsikust. Missugust meeletut jõupingutust küll nõudis siinses maastikus edasitungimine! Siin tuli edasi rühkides olla niuetest saati vahtpehmes lumes ja üks õnnetu vääratus, üksainus eksisamm võis paisata sõjamehe põhjatu kuristikku.

Otse äramõistmatu: kuidas oli siin üldse võimalik võitlemine, edasitungimine?

See jääb küll ülesaamata mõistatuseks inimesesoole.

Nagu öeldud — oli kevade.

Õhtuti kuuldusid väljast tuhanded hääled. Alaliselt muutus nende kuju: olid nagu appihüüded, vanded ja needmised; jälle tekkis kusagil kohin, mis kasvas maapinda kõi-

kuma panevaks mürinaks. Vahest oli isegi nii, et tekkis otse hirm, sest äkitselt asenes hinge mõte, et kogu mägestik võib libiseda oma aluselt.

Kogu loodus elas ja kees häältest.

See öömuusika üksikus mägestikus, kohas, kus halastamata ja metsik viha oli täiesti hävitanud elu, mõjus tihti õudsena. Aga ometi needis ta inimese hinge niivõrd võimsalt oma külge, et võis isukalt kuulatada kogu öö. Heledal kuuvalgel hakkasid elama tuhanded lumised mäetipud ja moodustasid sõjaväe, kes pidas järeljätmatalt ägedat heitlust.

Päikese tõus vabastas vaatleja sellest painajalikust nägemusest. Uuesti pakkusid päikese säras kiirgavad mäeahelikud kirjeldamatuid toredaid vaateid. Ja isegi õnnelikuna tundsid enese selle üle, et su tundmata elukäik oli sind toonud niisugusesse paika.

Kitsad lihitud teerajad, mille hulk iga päev kiire lumesulamise läbi rohkenes, viisid suvemaja juurest mitmele poole. Neid mööda käies ei läinud ka peatselt ühtegi päeva mööda, kus ei oleks ennast meele tuletanud surm. Lumest tulid avalikuks värsked surnukehad. Täna avanes käsi, küünarnukk või põlv, aga juba homme oli lumevaiba alt väljas kogu keha. Näod olid neil tihti rahulised, just kui oleks heitnud puhkusele pehmesse lumeoeti väsinud rändajad, et pea tõusta uue, värskendatud jõuga. Aga leidus

ka neid, kes olid nähtavasti lõpetanud oma viimased híngetõmbed vihases võitluses. Nad langesid kõrvustikku nägudel viha ja valu jäljed. Pehme lumi kattis nad mõlemad kinni ühesuguse hellusega.

Mägestiku jalgraad käisid läbi surnute riigi.

Vaenuteid rändanud sõjamehele on niisugused nähtused muutunud igapäevasteks. Viibides alati koleduste hulgas, muutuvad koledusedki viimaks otse paratamatuteks. Ainult see tegi meile suuremat muret, et meie ei või jääda sellesse ilusasse asukohta puhkeaja lõpuni. Lähevad ilmad soojaks, nagu see mägestikus kiiresti sünnib, siis kihvtitab korjuste lehk õhu täiesti.

Nii see ka oligi.

Juba mõne päeva pärast tundus õhus raipe haisu. See läks tund tunnilt kangemaks, tungis tuppa, nii et sellest enam ei saanud silmapilgukski vabaneda.

Meie otsustasime siit lahkuda.

Aga enne, kui sellest kohast lahkusin, läks mul korda midagi sealt võtta kaasa, mis mulle ka praegugi tõuseb mälestuses ülielavalt esile.

Viimasel seal viibimise päeval, läksin ühe seltsimehega üht uut hiljuti lume alt välja sulanud mäeteed. See viis mööda oru äärt, kus juba lumi oli sulanud varemalt, sest olidki õitsema hakanud esimesed kevade lilled.

Haruldaselt rohkelt troosti pakkuvalt mõjus selle esimese elu nägemine siin surnute riigis.

Sammu viissada suvemajast eemal käis mäetee üle väikese lagendiku, mis oli piiratud põhja poolt tihedalt puudega. Lagendik haljendas õrn-rohelises ehtes. Sealsamas lagendikul puude ääres leidsime nooremehe surnukeha.

See oli tugeva kasvuga, umbes 25-aastane mees. Näis nagu oleks ta raskesti väsinult heitnud pikali ja suikunud sügavasse unne. Ta müts oli peas langenud veidi tahapoole ja selle alt ulatasid välja paksud valkjad ülespoole kooldunud kimarad juuksesalgud. Ta lames pooleldi puusakili, parem põlv veidi ülespidi, kuna pahem käsi toetus kõrval maas oleva püssi peale.

Astusime ta juure ja oleksime tahtnud talle hüüda: Noormees, küllalt juba lebamisest — tõuse nüüd juba üles.

Lähemalt teda vaadeldes nägime, et ta rindu oli löödud tugev haav täägiga. Riie oli lõhki lõigatud ja sulav lumi ei jõudnud pesta sinelilt rohket tardunud verd. Arvatavasti otsis ta viimast jõudu kokku võttes suremiseks selle ilusa varjulise koha. Ta oli lahti kiskunud sineli haagid ja taskust välja võtnud Uue testamendi, mida veel praegugi kinni hoidis ta parem käsi. Vististi otsis ta sealt seest, mida arvas omal lahkumiseks minevat kõige kibedamalt vaja.

Ma võtsin ta käest raamatu ja seda lahti tehes langes selle seest välja paberi-leht, mille peal kirja algus. Olgugi, et kiri oli niiskuse mõjul peaaegu kustunud, võis siiski teraval silmitsemisel lugeda järgmist:

Armas ema!

Ma suren — aga ma ei saa sulle sellest teatada. Mul on su pärast hoopis suurem valu, kui see haav mulle sünnitab... Mu ema, ma saadan sulle oma hingeõhuga...

Nüüd oli käsi kaotanud jõu ja tähed muutusid kujututeks kriipsudeks.

Aga veel oli seal midagi, mis seisab mu silmi ees veel täna.

Korjuse parema külje alt, just sealt kohast, kus tal haav oli ja kuhu voolas maapinnale ta kuum, noor veri, lokkasid haruldaselt lihavad ja lopsakad maksalilled. Nad piirasid helesinise pärjana ta külge ja võimsalt tungisid nad haavani, kust oli pärit see jõud, mis neid küllaselt toitis. Nad olid joonud verest omale jõudu ja surnukeha oli neid suutnud soojendada ja sundida kiirele kasvule.

Kui ma ütlen: lilled naeratasid meile vastu oma helesiniste õitega, siis mõistsin ja mõistan seda praegugi nõnda. Aga veel hoopis rohkem. Need lilled jutustasid meile võimsalt ja julgelt siin surnute riigis elust, mis ära võidab surma.

Ka mujal keha ümber kasvasid maksalilled, aga nad ei olnud mitte nii lopsakad, kui need, mille juured olid joonud sooja verd.

Kaevasime langenule sinnasamasse korraliku haua ja istutasime ta kalmule puhma lihavaid helesinise õitega maksalilli.

▽ ▽
▽

Sõber.

Sapööri-salk punus kahe väerinna vahel okastraat-aeda.

Vaenlase lähedus manitses meid kõige suuremale ettevaatusele. Ei olnud ta meist kaugemal kui mõni sada sülda.

Meie seljataga, üsna meie läheduses, viibis väiksearvuline valvurite rühm.

Oli pime, aga soe suve öö.

Roomates ühe posti juurest teise liikusid mehed ja pimedal ööl näisid nad saaki otsivatena madudena. Isegi jubedust äratavana tundus see nägemus. Posti juure jõudes kinnitati okastraat puuhaamriga selle külge. See oli elukardetav töö. Võis kindlasti uskuda, et vaenlase eelvahid ei ole meist kuigi kaugel. Vähem kui häälitsemine, paugutamine võis meid ära anda, seda enam veel, et viimastel päevadel mõlemad vastastikku seisvad väerinnad avaldasid iseäralist tõusvat närvilikkust.

Seisukoht oli meil niisugune, et siit praegu ei võimaldunud mingisugust pääseteed. Paremal pool oli laialdane soine maa ja raba, mille iseloom meile küllalt juba

tuttav. Sealt läbi ei pääse ükski elav hing. Pahemalt poolt ulatas mets kuni meie väeliinini ja meie teadsime, et see mets ja võsastik vaenlase poolt hoiti hoolsa valve all. Ka oma väe juure põgenemine ei olnud kõige pahema kartusest vaba, sest pimedas oleks omad võinud meie peale avada eksikombel kergesti ägeda tule.

Vahete vahel hüüdsid mehed mind tagasisurutud häälel ja seda ainult kõige hädalisemal tarviduse korral.

Ma seisin posti najal. Mind valdas tunne, nagu oleksin inimestest ära hälbinud, sattudes tundmatusse, üksildusse, millest ei pääse enam ilmaski. Oh, see ümbritsev pimedus, nii paks ja läbitungimata, nagu oleks mu silmad mässitud kinni paksu villase shalliga. See imelik, leige pimedus kudus meid enesesse ja ta oli niisama läbinägemata kui meie saatuski.

Kogu ümbruses valitses vaikus ja ka see muutus pika peale raskeks, rusuvaks koormaks. Ikka sügavamale, sügavamale tundsid ennast vajuvat selles otsatu pimeduses. Otse hädaldes ootas hing igal hetkel ülestõusvat heledasti hiilgavat raketti, mis läbistaksid pimeduses silmipimestavaid kiiri. Kõrvad ootasid igal silmapilgul lahtipääsevat suurtükkide mürinat, millega sõjamees nii ära harjunud ja mis talle viimaks muutub igatsemise vääriliseks muusikaks. Tuli isegi võidelda sellega, et ei viirastaks silmad.

Jõudsin otsusele, et pime öö sõjamehele mitte vähem kerge ei ole üle elada, kui öö, kus kogu taevaalune muutub ühiseks, ääreta tulemereks; ja lahingu hüüded ühinevad ühes suurtükkide mürinaga ühiseks lahutamata häälte voogeks. Niisugusel ööl vinnatakse sind võimsalt välja oma mälestuste ja mõtete vallast ja, unustades kogu oma saatust, täidab sind see vaim, mis kõnnib lahingu väljadel ja otsustab väehulkade saatuse.

Pikkamisi venis aeg ja isegi tundi ei teadnud meie. Ka ei paistnud ükski täht, nii et selle järelegi oleksime võinud välja arvata aega.

Seal kuulsin äkitselt mind hüütavat nimepidi.

See hüüd ei tulnud minu meeste poolt, sest ma tundsin nende igaühe häält. Tahtmatalt valdas mind hirm, olgugi et ei teadnud seletada selle põhjust.

Kes on see võõras, kes mind kutsub?

Ta hüüdis küllalt tasa ja ettevaatlikult teist korda.

Mu juure tuli lühikese kasvuga mees. Ma ei näinud ta nägu, aga ometi teadsin ma kohe seda enesele ette kujutada. Tal pidid olema suured, sõbralised, heatahtlikud sinised silmad, kõrge vaba ots, tõsised näojooned, mis aga heasüdamluse avaldamist ei takista. Ta lõuga piirab tugev, kollakas habe.

See nägu oli korraga kottpimedal ööl niivõrd selgesti mu ees, nõnda et ka kõige heledamal päeval seda paremini ei oleks võinud näha.

„Kes teie olete?“

„Mina olen teie läheduses oleva vahisalga veltveebel,“ vastas ta häälega, mis kuuldus magusana muusikalisena toonina.

„Kuidas te minu nime teate?“

„Kuulsin, kui mehed teid nimepidi hüüdsid.“

Nüüd astus ta minu lähedusse ja kõneles tagasi surutult:

„Teate, mispärast ma siia tulin? Mul on aimamine, et täna ööse midagi juhtub. Arvan, et mu aimamine mind ei peta. Mis me' niisugusel korral teeksime? Ma usun, pääsemiseks ei ole küll lootust, sest meie seisukord on niisugune: seal on raba, seal mets ja võsa, kus tingimata meid hukatus ootab. Oma väe juure ka ei pääse, vähemalt mitte kõik. Mis? Kas anname vangi?“

Ta vaatas vist küll väga tungivalt mulle otsa.

Ma mõtlesin veidi. Tal oli õigus, pealetungimise puhul oleks meil pääsemiseks vähe lootust. Vastupanek ei peaks vaenlast ka kuigi kaua kinni, sest meie jõud on nõrk.

„Ons meil vaja niisugusel juhtumisel lasta endid armuta maha tappa?“

„Ei,“ vastasin ma talle kindlasti. „Seda ei tule mulle mõttessegi ja vangi ei anna

ma ennast ilma võitluseta kunagi. Olgu ainult siis, kui mingit võimalust enam üle ei jää."

Ta vaikis. Muidugi vaatas ta enese ette mõttes maha.

„Hea küll, võitleme. Ma ütlesin seda nii, et kuulda, mis teie arvate. Aga kas teate, ma palun teid, võtke niisugusel juhtumisel, kui tõesti midagi peaks sündima, juhatus oma kätte."

„Mina? Mispärast siis mina? Teie olete ju ometi jalaväe veltveebel ja juhatusega harjunud. Kas olete olnud ennemalt lahingus?"

„Küll, küll! Olen korda kolm haavatudki. Aga ma usun, niisugust olukorda ei ole ma ennemalt mitte üle elanud. See siin praegu oleks lootuseta. Meie istume ju otse puuris ja kas teate, see nõuab suurt mõjuvõimu, kui suudad panna soldatid niisugusel ajal sõna kuulma."

„Aga miks siis mina peaksin juhatama?"

„Mul on niisugune arvamine, et teil on nende üle suurem mõju."

„Kuidas te seda arvate?"

„Ma ei tea isegi, aga ma arvan seda aru saavat teie meeste häältest, nimelt sellest, kuidas nad teid kutsuvad nimepidi."

Nagu näha, oli meie tutvustamine lihtne. Aga ometi tundsin, kuidas meid köitis mingisugune nägemata side. Mul kasvas piiritu usaldus ta vastu ja leidsin teda oma vanana, truuna sõbrana. Ta ligiolek valmistas mulle

rõõmu, headmeelt ja kadus kogu see haua-sügavuse pimedus ja õudsus. Isegi unustasin selle kardetava seisukorra, milles viibisime.

Nüüd harutasime pikemalt ja üksikasjalikult läbi, kuidas vastupaneku puhul mehed tuleks üles seada, nii et vaenlane ei saaks meie arvust ruttu aimu. Läbi harutades peenelt ja üksikasjaliselt seisukorda leidsime, et meie seda sugugi ei tarvitse pidada lootusetaks, muidugi kui meestel jatkub julgust ja kangelaselikku meelt.

Kui meil kõik oli läbi harutatud, karvapealt kavatsetud, kuidas tuleb talitada, esimesest pealetungimise silmapilgust alates, surus ta mu kätt ja läks oma salga juure.

Ja sellest peale tundsin olevat seljataguse nagu kindlustatud ja pime öö ei olnud enam nii õudne, põhjatu haua taoline, kuhu olen maetud oma salgaga.

Ma ei ole seda meest enam näinud oma elus, sest ta vahetati pimeda kamul. Olgugi, et sellest juhtumisest juba möödas on mitu aastat, aga selle mehe haruldaselt muusikaline hääl kuuldub mu kõrvus ja see eraldub tuhandete inimeste häälest. Mul on tundmus, mis ajajooksul arenenud teadmiseks, et see mees, kelle nägu ma pimedal ööl ei näinud, üks mu kõige parematest sõpradest on ja meid köidavad sala sõbruse sidemed katkestamatult.

▽ ▽ ▽

Vana tamm.

Meie vägi oli taganemise teel. Ees kihutasid kasakad maruhoona küladesse ja sundisid elanikke lahkuma oma kodukohtist. Naiste nutt, laste hulgumine, meeste vihased sajatused ja koerte haukumised sulasid ühte, täites külasid.

Jõudsime suure külla, kuhu tahtsime jääda mõneks tunniks puhkusele algaval ööl. Õhtul juba kihutasid kasakad ringi, jagades hoolimatalt meeleheitele sundivaid käske: Hommikuks olgu külast lahkunud viimane kui hing.

See lõi keema suure küla. Kaotades igasuguse otsusvõime, käisid inimesed ringi, ilma et nad oleks osanud midagi peale hakata. Tundma õppides juba küllalt sõjakoledusi ja armuheitmatust, mõistsid nad väga hästi, et mõeldavgi ei ole käsust kõrvale kaldumine. Aga ometi ei suutnud keegi asuda tarviliste ettevalmistuste tegemisele. Rahutus, see põletas südant, näris iga silmapilk nagu hull koer, ega annud vähematki mahti mõtlemiseks ja kaineks otsustamiseks. Astudes üle läve langesid inimesed kum-

muli, suudlesid künniseid, võtsid maast peoga musta mulda, suudlesid seda ja pistsid omale põue. Inimesed murdsid uksepiidade ja akna lengide küljest kildusid ja peitsid neid suurena ja väärtuslisena varandusena riietesse. Oli ka neid, kes veel viimastel silmapilkudel tulid paluma, et neid jäetaks paigale, olgugi ette teades, et nende palved on ilmaaegsed.

Kui need viimased ikkagi järele ei jätnud, vaid põlvil roomates rühkisid lähemale ja lähemale, siis pani neile lõpuks aru pähe kasaka nuut.

Mõne tunni jooksul oli suur küla tühi. Ta seisis vaiksena surnuaiana. Uksed pärani lahti, ei kuuldunud lammaste määgimist, ei lehmade ammumist, sest, mis vähegi väärtusline, sunniti võtma kaasa, või hävitati jälle kohal.

Alaliselt kaugenev tolmu vinetis kuival maanteel tunnistas põgenejate voori kiiret liikumist.

Ainult siin ja seal lonkis veel tokerdanud koeraklutt mahajäetult maja ümbruses, näites võõrale irevil hambaid, ja vilgas kass lipsas üle tee. Ainult need olid truuks jäänud oma kodukohale.

Tänavates hulkus varasel hommikul õudne tühjus ja luuras hall kurbus.

Juba hommiku vara oli meie vägi valmis teele minekuks. Ei olnud aega võtta vältavamat puhkust, sest järelruttajad tõid

halbu uudiseid. Meie järelsalgad ei suutnud vastu panna ja vaenlase tagaajamine kasvab alati energilisemaks.

Tõusev päike värvis taeva ida ranna verevaks. Meie mõistsime ja ootasime sealt metsikute, mõõtmatute leekide plahvatust.

Juba mitu päeva piiras meid tules ja veres olev ilm.

Voor liikus. Ma silmitsesin korraks veel seda mahajäetud küla.

Aga kõik ei olnud siiski lahkunud. Paremal pool küla serval ühe talu taga oleval künkal nägime meest, kes aineti silmitses päikese tõusu poole.

„Seal on veel keegi", hüüdsid mehed. „Küla ei ole tühi."

„See on vana põhk", tähendas lähedal olev kasak. „Tema siiajäämisest ei ole vaenlasel vähematki kasu."

Ma jooksin vanakese juure. Ta saatus näis mulle liig vali ja halastamatu. Võib olla, ei võtnudki keegi teda enesega kaasa.

Juure jõudes silmitsesin teda.

Ta oli vana, väga vana rauk. Keha, mis võis olla noorelt küll tugev, oli nüüd vajunud küüru. Laia rinda kattis pikk lumivalge habe. Üleni sügavate kortsudega kaetud nägu oli hommiku poole, sinna poole, kust praegu taevarannal päike vabanes leekide merest.

Rauk toetus tugeva tamme kepi najale.

Minu tulekut ei pannud ta tähele. Kas ta oli nõrga kuulmisega, kas lühikese aruga, või seisis ta sügavais mõtteis.

„Kuule vanaisa, sa oled jäänud maha. Kõik on juba ära läinud.“

Minu hääl äratas ta mõtetest. Sügavasse vajunud siniseist silmist langesid pilgud pikkamisi minu peale. Ma mõistsin nende kõnet. Need küsisid, mis mul on siit veel otsida. Ma uskusin neid pilke küsivat põlglikult: „Tahad mind väevõimuga siit ära ajada? Või ons sul minu vastu mingisugust kaastundmust?“

Ta jäi vait.

„Miks sa jääd üksi siia maha, kui kõik külaelanikud ära põgenesid? Peale sinu ei ole kogu külas hingegi. Kas tahad, me' võtame sind kaasa? Varsti jõuame külarahvale järele.“

„Kuhu te' mind viite?“ küsis ta sügava, tumeda häälega, vaevalt liigutades huuli.

„Kuhu? Seda ei või ma teada. Kõige vähemalt omakste juure. Meie saame nad kätte.“

„Omakste juure? Kus on minu omaksed?“

„Läksid muidugi eeli.“

Äkitselt tõusis see kogu mu ees hiigla suureks. Küüru vajunud keha sirutas ja nüüd oli ta pikk, tugev mehe kuju. Tugevasti surus ta oma kepi peale, nii et see vajus sügavale pehmesse mulda.

„Ei. Siit ma ei lähe. Minul ei ole mingisuguseid muid omakseid vaja."

„Teie ei saa siia jääda. Vaenlased tulevad külla."

„Vaenlased?"

Ta vaatas mulle aineti näkku.

„Muidugi. Nad ei ole kaugel. Võib olla mõne tunni pärast on nad siin."

„Tulgu, tulgu", hüüdis ta otse hirmuma paneva äritusega. „Siit ma ei lähe. Ma olen siin 87 aastat elanud ja siia ma jään. Siit ei lähe ma mitte ära."

Need sõnad tulid jõuga ja ümberlükkamata kindlusega. Ta silmad vaatasid julgelt. Sain aru, et ma ei suuda teda kõigutada ta otsuses. Teda siia köitvat sidet ei ole võimalik katkestada mingisugusel jõul. See oli tugev mees, kes nõnda kõneles. Ei ole tormi, mis suudaks painutada tema tahtmist.

„Isake, teie jääte siis siia?"

„Jah!"

Ta pööras oma pilgud minult ära, andes küllalt selgesti mõista, et minu pealekäimine on talle tüütav ja vastik.

Ma lahkusin, tundes selle juures mingisugust arusaamatut võimu, mis mind kiskus rauga poole. Ikka vaatasin tagasi ja nägin teda suurena raidkujuna liikumatalt seismas ühe koha peal, nägu päikese poole.

Veel mäeveerult vaatasin tühjaks jäänud küla, kus nüüd tuleleegid üles tõusid

tuule pealt poolt küljest ja hallid pehmed suitsu rullid mässisid majad läbipaistmatuse kattesse.

Veel oli üks serv tulest ja suitsust vaba, ja seal seisis ikka veel see raidkuju — nägu päikese poole.

▽ ▽
▽

Viljavihud.

Juba viiet päeva viibisime söömata, joomata ja magamata taganemise teel. Elu alalhoidmise mõte täitis meid ja andis ka ikka uuesti rammu jõupingutamiseks. Meid oli valdanud hullumeelne hirm, meil oli arusaamine, et põgenemine hukatuse eest, mida keggi ei jaksa hoida kinni ja mis viimakski, jõudes meie järele, matab meid enese alla. Siin ei suudetud mitte midagi mõtelda, otsustada, ei suudetud välja arvata abinõusid, millega oleks vähegi võimalik kergendada meeleheitele ajavaid tunde. Sõjameeste hulk oli muutunud igasuguse korra kaotanud pelgurite karjaks, keda pani värisema kas või tee äärest põõsast üleskargav jänes. Ka kõige julgemad meie hulgast mõtlesid hirmuga: Kui nüüd meid kohtaks kõige väiksemgi vastase salk, siis võiks nad tappa nii kaua kui väsiksid. Ei ole jõudu, mis suudaks meis tõsta vastupaneku vaimu.

Nii kaugele kui silm iganes ulatas, paistsid põgenejate vägede hulgad. Tuul keerutas üles halle tolmupilvi ja nendes vehkisid edasi, nagu pehmes lämmatava pane-

vas vahus, sõjaväe voorid. Lahjad, jõuetud ja üleni urmsed hobused tõmbasid valjude piitsalöökide sunnitusel viimase jõuga raskeid vankreid. Nende seljad, küljed ja puusad olid täis sügavaid vermeid, kust nirises alaliselt verd. See pahtus ruttu külgedel, seganes tolmuga ja nüüd näis nagu oleks seotud nende ümber jämedad nöörid. Kui keegi hobustest maha langes, aisade vahel, siis lõigati rihmad katki ja lükati loom kraavi. Siin ja seal leidus veel halastaja süda — see jooksis juure ja laskis loomal peast läbi revolvri kuuli.

Varsti tulid rongad, varesed, hundid ja rebisid liha luielt. Päikese käes ja tuules valgeks pleekinud luukered tunnistasid elavalt sõjaväe taganemise teed.

Meeletu võimas oli see põgenemise laine. Mis iganes ees oli, selle purustas ta jäädavalt, pühkis maapinnalt, nii et ainult järele jäid selle asemed ja rusud. Mis iganes elav, see pidi surema. Põgenejat väge kardeti palju rohkem kui võidurikkalt edasi tungijat ja elanikud pagesid ta eest kaugele soodesse, rabadesse, laugaste taha. Seal oodati kõige suurema hirmuga ta möödajõudu.

Oma üleni vahus olevate hobuste seljas kihutasid kasakad ees ja tee kõrval. Kalpsasid siin ja seal hobuste seljast ja süütasid põlema kõik, millest vaenlasel oli loota vähematki toetust ja abi; heinaküünid,

viljakuhilad, nabrad, hakid ja küla hooned. Lustiliselt lõid leegid üles mööda katust või kuhilat ja peagi oli kogu väli, kogu küla lõõmavais leekes. Põgenejat väge piiras alati poolkaares ääretu tulemeri, mis tekitas ühtlasi ka meie järele valju mürisevat maru. Vahest viskas tuul suitsupilved põgenejate peale ja see oli nii tihe, et pidid lämbuma niihästi inimesed kui loomad.

Jõudis öö — õudne, hirmus, aga selle juures kuradlik ilus. Kogu meie tagune horitsont lõõmas leekes. Tule kumas sulas maaga ühte tume taevalaotus. Maapealne valgus riisus ära tähtilt nende sära. Nad paistsid hoopis kahvatutena.

Kogu seljatagune ilm õhkus välja määratut kuumust. Tuli jooksis üle suurte, tihedate külade ja lainetas raskelt nagu ookeani pind.

Vahest oli öösiti verstade kaupa valge, nii et selgesti võisime näha üksteise ehmunud meeleheitlikke pilke. Aga seal mattis jälle paks suits oma alla kogu selle lainetava ja kohiseva tulemere ja meie nägime läbi suitsusagarate õudset, rasket kuma.

Jõudsime ühel pärastlõunal suure külla. Tahtsime seal veidi seisatada; ometi nii kauakski, kuni jõutakse lõpetada täielikuks hävituseks vajaminevad eeltööd. Kiiresti anti käsk: Kandke kokku paari tunni jooksul kõik vili, sest see põletatakse ära viimaseni kõrreni, viimaseni ivani.

Oli lõikuse aeg. Nähtavasti oli kogu külas õsumine lõppenud. Kaugemal põllul olid ritta seatud helekollased nisu hakid, aga eespool olid vihud alles kokkukandmatult tüül. Oli olnud kena viljakasv, sest hakid olid tihedad ja kollane tüü terav ja kõva.

Kes mõistab põllumehe hinge? Mis pidi ta mõtlema, kuuldes niisugust käsku. Põletatakse ära vili, see vili, mis teda on toitnud põlvest põlve, mille soetamiseks ta on teenistusse pannud kogu oma elu.

Arusaamatult, nagu totralt vaatasid nad esmalt, sest metsiku käsu mõte jäi neile arusaamatuks: Teie olete ise näljas, närused, meeleheide vahib teie nägudelt, aga vilja käsete ära põletada. Ainult hullumeelsus võib anda niisuguse käsu.

Kas siis tõesti kusagilt ei ole loota abi?

Paljud kisendasid Jumala poole.

Inimesed jäid liikumatalt paigale ja vaatasid totralt.

Kui nüüd ka teistkordne käsutamine veel ei suutnud ajada inimesi liikvele, kalpsasid kasakad hobuste seljast ja tõrkeid inimesi suutsid käsutäitmisele sundida kasakate armuheitmata nuudid.

Ja inimesed hakkasid kiiresti nagu masinad kandma hunnikuisse vilja vihke.

Talu põllul, kus ma viibisin, tegi seda vanaisa, ema ja 12-aastane poisikene. Nad tegid tööd nüüd tiitsesti, ei kõnelenud sõnagi ja ka pisaraid ei näinud nende palgeil.

Lapsukesel oli raske ruttu käia tugevas ja teravas nisutüüs. Juhtus, et poisikese käest maha kukkus helekollane nisu vihk.

„Ole sina ometi ettevaatlik," hoiatas vanamees karmilt. „Sa poetad vilja põldu."

Minu meelest olid need inimesed eksiarvamisel.

„Ega sellest midagi lugu ole," ütlesin ma. „Vilja hunnik pannakse põlema. Ega olegi vaja pannagi nii korralikult kokku."

„Põletatagu," tähendas vanamees viha sees, ilma et ta oleks heitnudki pilku minu poole. Uuesti hüüdis ta poisikesele.

„Võta aga ilusti. Vaata, et vilja põldu ei poeta."

▽ ▽
▽

Der Mai ist gekommen.

Olime luuramiskäigul. Otsustati alata pealetungimist, milleks siis ka'vaja läks nõutada vaenlase üle võimalikult täielikke teateid. Peaülesandeks oli meil tabada mõnda vastase luurajat, kellelt võimalik välja pigistada teateid nende vägede seisukohtist.

Pehme, sametpime kevadine öö. Pidi kõigest väest pingutama nägemise võimet, kui tahtsid ette näha lühemagi maa peale. Kokku võttes kogu oma etteyaatuse võimet, hiilisime kui vargad madalas võsas. Harva paistsid siit ja sealt tumeda taeva peale kõrgete puude siluetid.

See oli esimese mai öö. Soe oli, veidigi rõske ja maapinna läheduses heljus värske, meeldiv kevadise mulla lõhn.

Raske oli aru saada seisukohast ja tihti jäime seisatama, kartuses, kas ei olegi me' jõudnud liiga kaugele ette. Teadsime, et vaenlase väerind ei ole kuigi eemal. Seda kartust kinnitas veel see, kui kuulsime tulevat paari ratsanikku. Peites hoolega põõsasse ja kuulates ergalt saime kohe aru, et nad on vaenlase väest.

Ka nemadki kõnelesid pool sosinal.

Nähtavasti oldakse täna ka seal pool rahutud ja hoolega valvel.

Meie keerasime tagasi, sinna poole, kus arvasime olevat oma väerinna. Jõudsime kusagile kõrgemale võhmale. Maa oli siin kuiv ja tundus leige tuule heljumist. Istusime sinna puhkama natikeseks ajaks. Pühkisime higi. Isegi süda jäi rinnus veidi rahulisemaks, tundes hädaohu kaugenemist.

Nii oli üsna hea.

Meie ei kõnelenud isekeskis sõnagi, otsisime silmadega pimeduses ringi. Mõtted ruttasid kaugele kodumaale, kus ööd on valged ja kus öine õhk ei ole mitte nii leilitaoline soe.

Saaks veel korraks neid endiseid aegu tagasi!

Niisugune mõte liikus südames.

See soe, pime öö ja imelik surma vaikus mõjusid raskelt, rusuvalt. Teadsime väga hästi, et see vaikus on ainult marueelne. Siin pool ja seal pool võivad igal silmapilgul nagu nõiduse väel üles tõusta tuhanded ja siis tekib inimese vihast ja meeleheitmisest maru, mille kohutavusest ükski sulg ei jõua tuua ligilähedastki pilti.

„Läheme edasi," ütlesin seltsimeestele. Tundsin, et nii ei olnud hea istuda, sest ikka raskem ja raskem koorem laskus hingele.

Tõusime üles ja võtsime kaenla püssid, need sõjamehe lahutamata seltsilased.

Aga seal sundis midagi meid seisma. See oli laul. Üsna meie lähedalt puu otsast kuuldus viis. Tore, uhke bariton. Esmalt algas ta tasa, nagu kartlikult. Aga seal ei suutnud rind teda kinni hoida, ikka suuremaks, uhkemaks, toredamaks paisus laul. Nüüd tuli ta täie jõuga, nooruse jõuga, ilma kartmata. See oli tuntud mai laul Saksa keeles.

Seisime ja neelasime helisid. Toetusime püsside najale. Meie silmadki seletasid lähedal oleva puu otsas musta kogu. Kaua, kaua oli see seal kinni surunud oma rinna, aga nähtavasti ei suutnud ta nüüd enam.

Kui laul lõppes, tundus meie hinges midagi, mis kergendas ja tusa peletas. Oli olla päris hea.

▽ ▽
▽

Kõvikud.

Olime väsinud ja näljas, hirmus näljas. Kolm ööd-päeva oli kestnud rändamine läbi tühjaks riisutud ja paljaks põletatud maakohtade. Harva kui veel leidsime kusagilt poolpõlenud maja juurest kedagi, aga saada ei olnud mingit toidupoolist. Kodurusudele metsast argselt hiilijad inimesed lahutasid käsi ja tõendasid, et neil mitte midagi ei olevat hinge taga.

Mustad rusud, suitsevad tuleasemed ja ärasõtkutud põllud ja viljapuuaiad kinnitasid nende sõnade tõsidust.

Võib olla, et sealt eemalt sinetavatest metsadest, soo-saartelt oleks ehk midagi leidunud, aga sinna ei olnud meil mahti otsima minna. Kogu teeäärne oli aga tühi ja ära rüüstatud.

Olime hirmus näljas, kurnatud, lõppes jõud, aga sellele meeletule rändamisele ei näinud otsa. Jõuetuks jäädes viskasid piikunud inimesed ära igasugused asjad, olgugi need sõduritele ka kõige väärtuslisemad, nagu: püssid, kotid, sinelid, saapad. Igasugusest, ka kõige kergemast koormast

vabanedes tundus esmalt nagu oleksid ära heitnud sada puuda. Aga see petlik tunne vältas ainult mõne viivu. Uuesti lasus jälle tinaraske koorem su õlul ja isegi rippuvad käed tundusid ränkadena vajutistena, mille liigutamiseks läks vaja suurt jõupingutust. Pea vajuski rinnale, sest kael ei suutnud seda enam hästi kanda.

Liikusime edasi lõpmata arvulisena närusena kerjuskarjana. Kõikide silmad otsisid loomusunnil aplalt ringi, kas ei leiduks kusagilt midagi niisugust, mis sünniks süüa. Mitu korda arvasime endid jõudvat terveks jäetud külla, kust siis ka lootus oleks leida midagi söögipoolist. Niisugune mõte käis südamest läbi valguse kiirena, elustaski veidi.

Aga ikka leidsime olevat lootused petlikud; ikka sattusime põhjalikku hävituse jälile.

Jõudis õhtu ja meie peatasime puhkamiseks.

Nüüd valdas meid rudjuv väsimus, valades täielise võimuga liikmeisse rasket metalli.

Puhkus tundus korraks niivõrd hea ja hurmav, nõnda, et isegi ununes veidi ajaks nälg.

Aga see oli ainult silmapilguks.

Varsti andis tunda valu villi hõõrutud jalgus. Ärakuivanud verine liha kärises. Tekkisid verised read. Nüüd lagunes kirvendav valu kiiresti üle kogu keha laiali. Nagu

oleks istunud kuskil kuumas, heledasti põleva leegi läheduses, mis armuheitmatult kõrvetab, aga mille äärest ei lase sind kaugemale taganeda lühikesed ahelad.

Ei suutnud suud avada kõnelemiseks, ei silmi nägemiseks. See kõik sünnitas piina.

Ja uue jõuga ühines sellega näljapiin. Sellel ei olnud hariliku kõhutühjuse tundega vähematki ühist. Kes võib ütelda, kus kohas nälg sünnitab piina? Kogu keha, ka kõige pisem liige kisendas toidu järele. Selgelt, kirjeldamata selgelt tundus suus leiva maitse, õhus heljus äkitselt meeletuseni äritav värske leiva lõhn.

See tekitas hulluks ajavalt isu.

Selgelt, kirjeldamata selgelt, tuli meele kogu rida pilte minevikust, kus võimalik oli istuda pillavalt rikkalikult kaetud lauas ja süüa-juua väsimuseni. Nagu käega katsutavad olid need ajad, kus söödi mitte sellepärast, et oli vaja süüa, et oleks sööma sundinud nälja tunne, vaid maitseti ja söödi, et kõdistada hästi valmistatud toitudega maitsmise närve.

Oleks ometi üks ainuke raasuke sellest suurest rikkusest nüüd siin käepärast!

Ikka ja ikka hulkusid silmad ringi. Kas siis tõepoolest midagi söödavat ei leidu? Nii rumal ja lootusetu kui see arvamine oli, kuid ikkagi ei väsinud ta taga sundimast.

Võtsid suhu mingisuguse puukasvu või rohu varre, närisid seda ja imesid ta mahla. Esmalt tundus, nagu leiaks sellest midagi

nälja kustutamiseks. Hinge erutas isegi mingisugune rõõm.

Aga varsti ei annud suu süljekäsnad enam niiskust, ilanahad kiskusid kokku ja keel ähvardas murduda puruks.

Pööraselt vaevas jänu. Aga kui kusagilt leidsid vett, siis oli selle maitse lääge ja vastik, nagu oleks sinna sisse riputatud mürki.

Viivukese puhkuse järele sunniti jälle liikuma meie tinarasked jalad.

Astusime tampides jõuetult, ühtelugu komistades ja silmist vaatas ehmatama panev hirm.

Oli küll öösel jahedam ja öö-tuul andis veidi kosutust. Kõndisime hoides mütse peos, ja pühkisime oma tolmunud varukatega ülihella nahaga palgilt higi. Aga seda selgemini andis öö meile ka mõista, et meie rändamisel ei ole ikkagi lõppu. Uuesti lõhkesid seal kaugel taevarannal heledad mitmevärvilised raketid, heites kuni meie juure eredat valgust.

Meie teadsime, mis see tähendab, ja astusime edasi automaatlises taktis.

See oli ühel õhtul, kui jõudsime järele paremalt poolt tulevale salgale. Nad olid teistelt seisukohtadelt, aga saime kokku mahapõletatud küla juures kahe tee kokkujooksu kohal.

Nendel olid kotid seljas ja ühe juures sain välispidiselt selgesti aru, et tal muu seas kotis on kõvikud.

„Kuule, sul on kõvikud kotis?“ küsisin temalt.

Ta heitis mulle vihase, pistja pilgu. Nähtavasti oli mu arvamine õige, aga vististi kõnelesid mu silmad ka seda talle küllalt selgesti, et mind piinab hirmus nälg. Nähtavasti tahtis ta seda kõige suuremat varandust pealetungija vastu kaitsta elu ja surma peale. Kisu küll kõik mu varandus, kisu ka see ära, kui olen suutnud riisuda keelda, aga jäta mulle järele kõvikud.

Ma usun, ta haaras isegi käega püssi ümbert jõuliselt kinni. Igatahes otsustas ta kõige väega ennast kaitseda selle näljas koera vastu.

„Kas sul on kotis kõvikuid?“

„Mis siis sinul sellega asja,“ tähendas ta lõpmata pahaselt ja põlgliku tooniga.

„Kuule, kui sul tõesti neid on, ega mina siis muidu taha. Ma ostan su käest. Mul on veel raha järele. Ma maksan sulle, mis sa iganes küsid.“

„Ma ei müü,“ ütles ta ja tõmbas koti rinnale.

„Müü ometi! Ma maksan sulle kolm rubla, viis rubla tükist.“

„Ei müü.“

„Ma annan sulle kümme rubla tükist.“

Ta jäi mõtlema.

„Sul on vist palju raha?“

„Ei ole palju. Ma saan kaks kõvikut ja see on kõik.“

Ta astus mõned sammud edasi.

„Lähme kõrvale!"

„Astusime tee ääre, kus kasvas madal võsa.

Ta tegi koti lahti.

„Maksa mulle kahe eest 15 rubla."

„Heameelega."

Mu süda tuksus tänu tundel selle inimese vastu.

Ta andis kõvikud minu kätte ja jäi nüüd ootama raha.

Ulatasin talle raha ja mees sirutas ka käe vastu võtmiseks. Aga seal rabas nagu raske kaika hoop mehe kätt. See langes jõuetult mööda külge alla.

„Ei. Raha ma nende eest ei võta."

▽ ▽
▽

Esimene kord.

Jõudsime jaama õhtu hilja ja kohe vastu ööd läksime sealt teele. Kui kaua meie käik kestab, selle kohta ei olnud kindlaid teateid.

Kiiresti laskus pimedus, kattes kinni jaama ümber oleva räpase juudi alevi.

Tuul õhkus soojust ja meie palgile tekkisid kiirest käigust jämedad higi pisarad.

Leidus meie hulgas mehi, kelle meeleolu ei suutnud hääbutada rasked riided ega ränk kandem. Niisugused inimesed oskavad igasuguses seisukorras leida midagi niisugust, mille üle saab naerda ja naljatada. Niisugused inimesed on alati otsitud ja ihaldatud seltsilised, sest nende elutuli hakkab ka teistegi külge, tekitades seal leeki ja aidates meelekurbadel ja rasketel iseloomudel nii mõnegi silmapilgu lõbusamalt veeta.

Ja niisuguseil lõbusail silmapilkel on sõjamehe tüütusrikas, ühetaolises ja igasuguste raskustega rikastatud elus suur väärtus. Ka ei panda pahaks sedagi, kui nende pilkamine kipub minema tihti ülemeelseks.

Olime rändamisel õige lõbusas tujus. Lauldi ja, kui sellest tüdineti, jutustati anekdoote, mida alati vastu võetakse maiustoiduna.

Ilma et sõdur seda ise aimakski, on ta tingimata juba palju võitnud, kui tal korda läheb unustada oma seisukorda.

Meile sõitis vastu kindral Karpov. See inimene eraldus teistest väeülematest seega, et ta sõduri kui inimese peale vaatas ja nendega lähenemiseks oli alati valmis astuma samme. Sel põhjusel oli ta enesele võitnud laialdase lugupidamise, peaasjalikult alamväeliste hulgas.

Teda armastati ja hinnati ta õiglast meelt.

Meil tunti kindral Karpovi. Ta pidas hobuse kinni, viipas käega ja päris, kuhu meie läheme.

Talle nimetati koha nimi.

„Ah soo!" lausus ta nagu raskelt. Selle peale astus ta vankrilt maha, sammus meie ette ja ütles:

„Lapsed, see on vist teil esimene kord. Teie lähete nüüd vastu võtma oma esimest tuleristimist. Muidugi on teie hulgas ka viimane kui mees valmis andma oma elu isamaa eest. Jumal teiega!"

Ta sõitis edasi.

Seega oli meil siis eesmärk teada, kuhu poole läbi sooja, pimeda suveöö sammume.

See teadmine sünnitas meie hinges muutuse. Langes korraga midagi nii rudjuvat

meie peale, mille kõrval pea tundmataks jäi ränk kandem. Lõbusa jutu, naljatamise ja naeru nagu oleks ära puhunud tuulehoog kergena tolmuna. Astusime edasi sõnalausumata. Kuival, kivisel teel kuuldusid ainult sõjameeste rasked, taktis sammud.

Elavatele iseloomudele oli see äkitselt muutunud seisukord võõras. Nad tundsid vististi eneste üle häbi ja ruttasid endid ära võita katsudes peletama rõhuvat vaikust. Nad otsisid uuesti naabritega juttu, algasid anekdoote, tahtsid näidata, nagu oleksid nad kindrali sõnad juba unustanud, — kuid ometi ei läinud see kõik neil korda. Nad leidsid peagi, et keegi neile järele ei tule ja nad ka kõikidest katsetest hoolimata ei pääse eneste käest.

Midagi niisugust tõusis hinges, mis näeme tormavat suvisel põuapäivil tolmusel maanteel. See keerdhoog kargab siit ja sealt kinni, sünnitab vapustusi, paneb puud maani kummardama ja jälle vaheajal vaikib, nii et ei kõigu kasteheingi.

Niisama lõi hing. See hoog tundus niivõrd suurejõulisena, et sind ähvardas kergena höövlilaastuna üles tõsta ja ühes kanda. Tundsid, kuidas talud eneses pööraselt mässavat merd. Mõtete panoraama käis ringi pööritava kiirusega, seades ikka uusi pildikangaid silmi ette.

Sa ei saanud enam juhtida oma mõttekäiku, teda sundida, vaid ta läks oma teed, tormates omavoliliselt, hullumeelselt. Iga-

suguse võimu kaotas keha vaimu üle. Ka seda sa enam ei tunnud, et rändad kõval kiviteel, palgel jämedad higipisarad ja raske kandem õladel. Sa käisid nagu unenäos oma kaaslase kõrval ja su kõrva kostis kusagilt kaugelt ühetasane sammude trampimine taktis mürtsudena.

Tuhat küsimust ja tuhat mõtet tulid üksteise järele, aga ükski neist ei jäänud niikauaks püsima, et ta peale oleks jõudnud otsida vastust.

Võib olla, et see ongi viimane öö. Sa sured nii, et seda keegi ei märka, ei saagi teada. Võib olla, et sa ruttu ei suregi, vaid vaevled kaua aega lahinguväljal surijate hulgas. Võib olla, kaotad alguses oma meelemärkuse ja sind maetakse elavalt hauda. Kuude kaupa oodatakse sinust teateid, aga neid ei tule, ei tule, sa oled kadunud jäljetult.

Võib olla, võib olla...

See esimene maru tuli kõige hooga, hoolimatusega. Ta valdas hinge niisuguse võimuga, et midagi ümbruses ei näinud ega kuulnud, ainult jalad tegid mehaaniliselt samme.

Tulid meele igasugused lood lahinguist. Tõusis elavalt silmade ette Garschini surija sõdur lahinguväljal.

Üks pilt oli teisest kohutavam, hirmutavam.

Viimaks andis järele esimene maruhoog ja selle asemel täitis hinge veel valusam

haleduse ja kurbuse tunne. See tunne sünnitas kibedat ahastust, otse kuuma, põletavat piina, nii et asja oli hoida rinnust kinni kahe käega.

Siiamaani oli sul lootus, siiamaani toitis sind ootus, millal välja pääsed sellest elust. Olgugi põhjendusi otsimata, aga ometi uskusid, et see sünnib peatselt. Nüüd kärises see lootuselõng katki. Kuidagi ei suuda sa sõlmida otsi kokku. See on ju õige, et ka neid õnnelikke on, kes lahingust pääsevad eluga. Aga on's sul põhjust loota, et sina see oled? Sa võid ju loota, aga sellest ei suuda sa valmistada oma südamele kuigi tuntavat troosti.

Äkitselt tunned, kuidas su hing otsib pisukesi juhtumisi ja nendega askeldab. Sulle tulevad sajad lood meele endiste sõdurite jutustustest, kuidas neil ühel ja teisel viisil oli võimalik pääseda eluga. Sa otsid oma mõistuses ikka uusi ja uusi abinõusid, mille varal tahad hoida elu. Võib olla, et sind haavatakse, pärast üles korjatakse lahinguväljalt ja peale selle kõlbmatana invaliidina koju saadetakse.

Nüüd tõusevad uued pildid. Sa oled kõhn, äralõppenud ja isegi tööle kõlbmatu ja sul on otse häbi niisugusena tulla tagasi. Aga armastus on see, mis ka need puudused kinni katab, see unustatakse ja sind võetakse vastu lahtisirutatud käsil.

Kui ütlemata kurb — sa ei ole enam see endine tugev mees.

Sa lähed koju. See oli ometi kui esimene päikese kiir peale pimeda öö maru ja tormi. Huuled sosistasid seda sõna — see tundus magus, väga magus.

Isegi sammud kadusid õhku.

Aga see ei kestnud kaua. Võimsalt vinnati sind välja magusaist mõtteist, unenägudest ja uuesti astus ette elu oma tõsidusega. Surijate ägamine ja hingeheitjate korisemine kostis kõrvu. Piirita lagendik oli üle külvatud purukskistud inimeselihaga.

Ja sa viibid nende hulgas.

See on sõda.

See tekitas hinges kirjeldamatut hirmu.

Kas siis kusagil ei ole mingit pääsmist?

Seal haarasin äkitselt kinni kõrvalseisja käevarrest. Meie olime juba seltsis elanud kuud kolm ja selle aja jooksul saanud headeks sõpradeks. Seda tundsin, et ta on hingeliselt õrn, tundeline, ta minevik mitmeti minu oma taoline. Ususin, teda täidavad praegu needsamad tunded ja mõtted.

„Kuule Andres!“

Ta vaatas minule otsa. Sain aru, et äratasin mehe nagu unest.

„Kuule, meie oleme head sõbrad. Mul oleks sulle üks palve. Kas lubad seda täita?“

„Miks sa küsid seda? Mis see on?“

„Kuule, kui mind peaks lahingus raskesti haavatama, näituseks mõlemad jalad alt ära. Inimene sureb, aga ta ei sure kohe. Kas lubaksid minule?“

„Mida?“

„Kas lubad mind surmata. Muidugi, kui see on sul võimalik. Ma pääseksin piinast.“

Ta vaatas mulle otsa.

Aru saades, et mu palve talle hirmu sünnitas, tegu nõudis, mis õudne, ruttasin seletama:

„Ega see midagi oleks. Sa teeksid mulle head, päästaksid mind piinast. Mõtle, kui hirmus see oleks, kui vaevleksin tundide ja — võib olla — päevade kaupa.“

„Ei. Seda ei tee ma mitte“, ütles ta. Äkitselt sattus ta ärevusse ja ütles vihaselt: „Mis sa minult niisugust asja nõuad! Mis sa minule seda kõneled.“

Ta toon andis mulle mõista küllalt selgelt, et mul ei maksa põhjendada selle teo inimlikkust.

Vaikides jatkasime teed.

Jõudsime väerinnale, seisukohta, kust oli lahingu ligimaile paar versta. Olles igal silmapilgul valmis, jäime ootama käsku lahingu minemiseks.

Käsk tuli — ainult pool tundi jäi aega valmispanemiseks.

Kui siiamaani oli veel loodetud, midagi sündmust oodatud, mis äkitselt muudaks seisukorda, siis kadus nüüd see. Midagi ei olnud muuta, vaid pidime minema. Oli sirge sihtjoon, kust ei olnud kõrvalekaldumist.

Seal nägime...

Eemal istusid kaks vanusepoole meest oma kompsude juures, mida nad nüüd ruttu,

värisevate kätega päästsid lahti. Ma teadsin, nad mõlemad olid perekonna inimesed ja said hästi läbi.

Arvates, et mehed tahavad veel enne lahingusse minemist süüa, tähendas keegi nooormatest:

„See on õige, keha peab kinnitama. Kes teab, kui pikk see taevatee õige on. Tühja kõhuga ei maksa seda ikka ette võtta."

Kuid see nali ei leidnud praegusel silmapilgul vastukõla.

Avades ranitsaid ei võtnud mehed sealt välja leiba, vaid — puhtad, valged särgid. Kellelegi sõna lausumata võtsid nad riided ült, nukerdasid käte vahel uute särkide kortsud sirgeks ja ajasid need üle.

Meie vaatasime aineti seda talitust ja nii tugevasti valdas ta meid, et võis kuulda meeste hingamist.

Üksainus mõte täitis kogu ruumi: „Nad panevad selga surisärgid."

▽ ▽
▽

Golgatha tee.

Õudne oli see tee — selle õnnetu rahva Golgatha tee. Tihedasti on mõlemal pool tee ääres ristikesi, eila, täna ülestehtud värsketel kääbastel. Mis ristid need on, lihtsalt nõrgad kepid, lõigatud siitsamast põõsast ja seotud ristimisi paelaotsaga üksteise külge. Kaua ei ole nendest kalmutunnistajat, on ju nad juba nüüdki vajunud viltu, ümber langemas.

Aga täna jaksavad nad küllalt seda kõnelda, et siia maeti üks sõjapõgenejaist.

Mis kalmudki need siis on? Kellel on siin aega mõõta haua sügavust. Juba seegi nõuab suurt armastust, kui rutuga kõrvale visatakse maakamar ja veel alles soe korjus kaetakse õhukese mulla korraga. Ometi on ta kaitstud seks korraks. Aga ka see on tühi lootus. Tihti näed siit ja sealt savikägarate vahelt paistvat mingisuguse riidetüki, mõnel korral ka käe, jala, või isegi pea irevil hammastega.

Nende kalmude ja ristide hulk on kohutavalt rohke. Ikka ja ikka ei lõpe nad selle Golgatha tee ääres. Mõned kalmud on juba veidi vanemad, tuul on hööveldanud

nad pealt siledaks. Teised on jälle värsked — sest alles praegu lõpetas labidas oma töö.

See on pikk tee läbi surnuaia.

Kogu õhk oli siin tiine verisest südamevalust ja nutust. Siin oli kõik värske ja verine. Ikka tuli üksikutel põgenejate rongis peatada, vanker tee kõrvale tõmmata ja vankrilt ära heita kas isa, ema, last, naist või õde.

Surnuid ei saa ju kaasas vedada.

Ja niiviisi need hauad tekkisidki.

Aga oli ka neid, kelle viimaseid silmapilke ei olnud mahti ära oodata. Selleks oli iga ajaraasuke liig suureväärtusline. See jäeti siis tee kõrvale ta enese hoolde ootama oma lõppu.

Raske oli pilku heita niisuguste mahajäetute peale. Sa nägid, kuidas nende huuled liikusid, kutsudes sind abiks. Nad püüdsid oma käsi tõsta su poole, aga need olid nõrgad. Meeletu hirm ja ahastus vahtis nende kustuvaist silmist kiiruga möödaruttajaid.

Aga kellelgi ei olnud aega neid tähele panna, kellelgi ei olnud aega nende üle kummardada ja neile sõna ütelda kinnituseks ja troostiks.

Kui suur heategu oleks olnud seegi nende piina lõpetada üheainsa kuulikesega.

Seda ütleb küll mõistus, aga südamele on see mõte õudne ja kellegi käsi ei tõuse laskeriista järele.

Ja nii voolab see põgenejate jõgi ja teda saadavad mahajäänute hullumeelsed pilgud.

Sõjapõgenejate seas möllas taud ja kes selle kätte ei lõppenud, selle kägistas nälg ja väsimus.

Surm hulkus nende hulgas ringi kui tojalik koer.

Nad läksid lõpmata pikas reas.

Mis iganes hingeline, see oli siin rakendatud koorma ette: hobune, härg, lehm, koer, isegi oinas. Mehed astusid raskelt oma kraamikoormate kõrval, nende jalad nõtkusid ja silmist paistis tume ahastus. Aga nad pigistasid oma hambad kokku ja lõid vahetevahel lahjaks jäänud ja hurmseks hõõrunud hobust jämeda, sõlmilise piitsakeelega. Naised istusid kolikoormate otsas ja vahtisid totralt oma ette, hoides süles lapsukesi. Nad olid juba niipalju hulkunud, et nende hääl ärakuivanud kurgus ainult kahises. Teised naised käisid jala, kandsid üht last seljas, teist ees, kuna paar nendest jooksis kõrval. Päike paistis tulikuumalt. Nad tarisid üles oma seeliku sabad, et oleks astuda hõlpsam. Seal selgus, et seljaskantav laps juba hinge heitnud päikese palavuses, ilma et ema seda oleks teadnud.

Veel korraks võttis keha jõu kokku ja ema kisendas kui raskesti haavatud loom, ja vabastas siis ennast oma koormast.

Inimesed astusid, astusid, aga teel ei olnud lõppu. Nende kehast tõusis higipilv üles. Huuled kärisesid lõhki ja nüüd

nirises irevil vermist helepunane, kuum veri. Vanad naised ruttasid edasi küürus, toetudes raskesti kepi najale. Nad katsusid omadele järele, aga neid jäeti maha kui kasuta koli. Nende kuivanud huuled värisesid, aga kaebuseks ja halisemiseks ei jaksanud nad sünnitada sõnu. Nad uhjutasid oma pahemat kätt õhus, nagu püüaks haarata mingist kinni.

Aga nende käed tabasid tühjust.

Nüüd istus vana, väsinud ema korraks tee ääre puhkama, ometi ühekski silmapilguks. Ta pea vajus käte najale. Veel nagu oleks ta kuulnud, kuidas omaksed kutsuvad teda, aga nüüd ei kuulnud ta enam midagi.

Ja nii ta jäigi istuma, vahtides enese ette lahtiste, tardunud silmiga.

Üks kaldus oma kraamikoormaga veidi kõrvale. Teine ajas järele ja viskas selle sügavasse kraavi. Ümberläinud koorma alt kuuldus appihüüdmine, siis needmine ja vandumine, siis muutus see pikaldaseks, venivaks hulgumiseks, kustudes lõpuks ämisemisega ja korisemisega.

Aga seda ei pandud tähelegi, sest see on juba põgenejatele igapäevaseks saatemuusikaks. Pärast leiti vankri alt puruksmurtud luudega perekond.

Voog veeres edasi.

Ma tulin metsast oma seltsilistega maanteele. Seda mööda venis voor, millel meie ei näinud hakku ega lõppu.

Valus oli vaadata tuhandeid Golgatha teel.

Meie lähedal lamas põõsa ääres mees. Ta oli alles elus. Oma suurte, metsikute pilkega vaatas ta mulle näkku, ilma et oleks kõnelenud sõnagi.

„Mis sa soovid?“ küsisin ma. „Kas võin sind kuidagi aidata?“

„Ei. Sa ei saa mind aidata.“

„Tahad vett? Mul on veidike pudelis.“

„Ilmaaegu.“

Ma astusin paar sammu edasi. Eemalt keerasin veel kord ümber, sest mingi võim sundis mind enesega kaasa võtma neid metsikuid pilke.

Ta tõmbas mind käega.

„Mis sa soovid?“

„Vaata, siin kompsus on valge, puhas särk. Anna see siia ja aita mulle üle. Mu — surisärk.“

▽ ▽
▽

Ema.

Meie salgale anti korteriks vana mõisa. See seisis uuest mõisahoonest umbes verst maad eemal ja niisama kaugel ka suurest külast.

Maja oma nappide kõrvaliste hoonetega oli väheldane vanaaegne ehitus. Teda piirasid ringi põlised puud, mille okste vahelt särasid roostetamalöönud aknaruudud õhtuse päikese kiirtes iseäranis kullakarvaliselt. Näha oli, et viimaseil aastail uus mõisa oli koondanud kogu hoolekandmise enese peale: vanas mõisas olid teed rohtunud, aiad mõnest kohast ümber langenud ja postid ära mädanenud. Ka olid mõisa kõrval aias viljapuud vanad, täis kuivi oksi ja kärelõhesid. Kellelgi ei tulnud vist aastate vältusel meele kätt liigutada nende ravitsemiseks ega nende küljest maha kaapida halli sammalt.

Kuid sinna minnes tundsime õige head meelt, sest niisugune üksik puhkepaik lubab alati ka omajagu mõnususi. Annaks taevas, et aga veidi kauemaks sinna jääksime, nii et võiksime endid kord täiesti välja puhata.

Lähenedes vanale hoonele nägime ühest jämedast, valgekslubjatud korstnast üles tõusvat peenikest, õrna suitsujuga.

Nii siis ei olegi ta elaniketa. Võib olla, ehk valmistatakse meilegi midagi õhtupoolist.

Väsinud sõjaväelase silmi ette kerkib imekiirelt rikkalikult kaetud toidulaud. See on sagedasti ta õndsam unistus, suurem soov, olgugi et see küll täide läheb väga harva.

Pooleldi lagunenud ja tihedasti metsviinamarja väänetega ringi kasvanud kivitrepil tuli meile vastu vana naisterahvas. Ta võis olla kuni seitsmekümne-aastane, aga peened ja puhtad näojooned andsid kohe mõista, et tema see mõisa vanaproua ongi, kellel see vana hoone elukohaks. Uhke seis, veelgi elavad silmad ja vilkad liigutused tunnistasid nooruse iludust ja elavust. Tal olid ärakulunud kauakantud siidiriided ja peenest, pruunist nahast valmistatud saapad olid katkised.

Kuuldes, et ma Saksa keelt kõnelen, lõi ta nägu äkitselt heledale naerule ja silmist säras mulle vastu rõõm ja hea meel. Haarates kinni käest suure hooga, viis ta meid õige madalasse ruumi, milles olid vanamoelised ja läbikulunud, isegi hatul riietega toolid.

Ta palus mind istuda.

Kogu sellest ruumist õhkus vastu muistne aeg.

Ta kõneles mulle kiirelt ja suure hooga, hingelise soojusega neist hirmsaist raskusist,

mis see vaene maa peab läbi elama ja millele ei näi tulevat lõppu. Ta kõnest argus meilegi midagi uut. Kogu nende ümbrus olnud ennemalt rikas, inimesed elanud rõõmsalt ja laul helisenud alati metsas ja nurmedel. Nüüd ei ole neil enam leiva raasugi, sest kõik on ära võetud. Juhtub, et mõnel midagi on korda läinud ära peita, siis käib ta seda öösel salaja toomas, nagu varas. Ka on kõik noorus külast kadunud ja ainult vanad inimesed käivad ringi, pead täis raskeid mõtteid.

Miks on ometi Jumal saatnud meile niisugust nuhtlust!

Olgugi et see kaebus harilik, seesama, mida olime kuulnud nii tihti, kuid selle vanainimese kõnes oli niipalju hoogu, jõudu, südameverd, et see kaasa kiskus ja meid sundis osa võtma õnnetu maa saatusest. Leidub silmapilke, kus võpatama lööb sõjaväelase paadunud süda.

See vanainimene suutis äratada minus enese vastu austust kohe esimesest silmapilgust peale ja ma otsustasin sellel ajal, kus seal viibime, temale olla ümberkäimises niivõrd vastutulelik, kui seda sõjamehele iganes lubavad ta kohused.

Ma panin tähele, kuidas ta läks kõnes kord-korralt ikka elavamaks ja jutuhoog muutus vilavamaks. Ta surus enese minu lähedale, nii et tundsin ta kuuma hingeõhku heljuvat oma palge vastu. Ma ei saanud

enam aru ta sõnust ja mul näis, et ta kõnel puudub loogilik side.

Äkitselt haaras ta kramplikult mu käest kinni ja viis mind teise tuppa.

See oli väike ruumikene, lihtsate vanade mööblitega ja halliks värvitud seintega. Madalapoolse akna all seisis õige vana mahagoonipuust kirjutuslaud, selle kõrval kogu parempoolset seina kattev ja laeni ulatav raamaturiiul, mis tihedalt täidetud paksude, pruuni nahasse köidetud raamatutega.

„Näete, see siin on mu mehe töötuba."

Seda arvasin ma isegi.

Siis näitas ta pahempoolse seina peale, kus rippusid üksteise kõrval viie nooremehe pildid.

„Need on mu viis poega", jutustas ta. „Teie ei või seda enesele ette kujutada, kui ilusad ja uhked nad on. Aga nüüd on nad hirmsas piinas."

Pildid kujutasid tõpoolest toredaid noori nägusid, millest ema omaga, kohe esimese pilguga leida võis rohkesti sarnasust.

„Kus nad praegu on?" küsisin ma. „Muidugi vist sõjas?"

Nüüd haaras ta mu mõlemast käest kinni, vaatas kiirelt ringi, just kui kartes, et meie kõnet keegi võiks salaja kuulata, ja vaatas siis oma imeliste, hirmu avaldavate silmadega mulle aineti otsa.

Imelikult, arusaamatult mõjus ta silmade pilk. Ka minuski tekkis midagi hirmu taolist.

„Kas ma võin Teid usaldada?"

Selles küsimises oli terve hing, palve ja lootus, mis kinnitas, et ta midagi niisugust valmis on avaldama, mida keegi peale minu ei tohi teada.

„Ma teen hea meelega teie heaks, mis minu võimuses. Aga teie peate teadma, et ma olen sõjamees, kes seisab mitmesuguste kohustuste all, mida ma ei läbe mingi tingimisel rikkuda. Ma palun, ärge minult midagi niisugust nõudke, mis käiks sõjamehe kohusetäitmise vastu."

Ta nägu lõi kurvaks; ta hingas ägedalt.

Ta näitas uuesti noorte meeste piltide poole.

„Teie ütlesite, et nad sõjas on. Seda ütlevad teised ka, aga see ei ole tõsi."

Nüüd asus ta silmisse kohutava hirmu asemele meeleheitmine. Aralt vaatas ta ruttu ringi. See oli just nii, nagu oleks ta näinud äkitselt viirastust. See ilus ja meeldiv nägu omandas korraga hoopis teise kuju — mu eest oli, kui tungiks ta rinnust igal silmapilgul midagi hirmuhüüde taolist.

Kogu ta juures ettetulnud muutus valdas mind niisuguse jõuga, et ma isegi taganesin tahtmatalt sammu.

Aga ta hoidis kramplikult suure jõuga mu kätest kinni ja rääkis sosinal.

„Teie võite neid aidata, teie võite päästa mu pojad. Teate, nad on siinsamas all, siinsamas põranda all sügavas kinni, pime-

das keldris. Nad ón seal kaelast saati jääkülmas vees. Päästke teie nad sealt!"

See inimene oli nõdrameelne. Nüüd sain sellest aru, nüüd mõistsin ma ta silmade vaadet. Mind tabas äkitselt põhjatu kartus, midagi õuduse taolist, ei osanud talle ütelda mitte midagi. Silmasin ukse poole, nagu otsides põgenemiseks teed.

Aga ta vaatas mulle otsa ja ootas vastust.

„Võib olla, et nad ongi sealt juba pääsnud."

„Ei, ei, ei", kõneles ta tuliselt. „Ma kuulsin veel täna öösel, kuidas nad seal jääkülmas vees sulistavad ja mind appi hüüavad. Aga mina ei saa neid aidata. Näete, ma ei jaksa. Vaadake siia!"

Nüüd viis ta mind suure kapi taha, kust ta oli katki raiunud paksud põranda lauad ja üles kaevanud hulga kiviprügi.

„Seda teen ma öösel, et keegi ei saaks teada. Siis kuulen, kuidas nad mind appi hüüavad. Aga ma ei jaksa. Nad surevad ennemalt ära."

„Aga ega minagi kusagilt keldri võtit leia?"

„Milleks seda teile vaja. Võtke labidas ja kaevake, et see hirmus külm vesi võiks sealt välja jooksta."

Nüüd surus ta enese uuesti mu ligi, haaras äkitselt kirdlise hooga mu kaelast kinni ja palus, sosistas, kõneledes kiirelt ja kuumalt üksikuid ilma sideta ütlusi. Ta ha-

lemeelsus läks suuremaks ja suuremaks, kuni viimaks hakkas nutma. Tuntavalt lõi jõud tal kätes närtsima.

Mul oli hirm — kohutavalt õudne. Isegi jõud kadus mu liikmeist, nii et ma ei suutnud vabastuda ta käte vahelt.

Kui ta jõud närtsis, panin ta õrnalt istuma korjaga toolile.

„Nüüd kuulen jällegi“, sosistas ta jõuetult. „Kuulsite! Kas päästate nad ära?“

Selles ütluses oli kogu ema hing.

Ma lubasin. Ei olnud mingit muud teed.

Ta silmadesse kargas uuesti heameele sära ja lootus peletas kohutava nõdrameelsuse ilme.

Nähtavasti jäi ta mind uskuma ja see usk oli ta hingele lõpmata hea.

*

Ma palusin, et mulle teine koht külas määrataks, mida ka kuulda võeti ja mind saadeti meestega koolimaija. Seal kuulsin, et vanaproua sõja ajal vaimuhaigeks jäänud, sest sõda võtnud kõik ta viis poega. Ta ei olevat neist mingisuguseid teateid saanud. Külainimesed viia vanaprouale oma piskust, mis neil raatsib anda. Kogu ta varanduse olevat hävitanud sõda.

▽ ▽
▽

Vana karjane.

Kahe väerinna vahel orus seisis küla vana kirikuga. Viimasel ajal ei olnud ägedaid võitlusi, olgugi et suurtüki laskmine, mis vahest õige tihedaks läks, ka ilmaski ei vaikinud. Tundus mõlemal pool väsimust ja tarvidust puhkuse järele, kuid sellest hoolimata püüti vastast ikkagi hoida ärevuses ja teda niiviisi väsitada ja tüütada.

See küla oli raskesti kannatanud juba endiste lahingute ajal. Suurem osa oli maha põlenud ja enamjagu järele jäänud hoonetest seisid rusuhunnikutena. Lahingute ajal olid inimesed muidugi põgenenud metsadesse, otsides seal koobastes varjupaika. Alles siis, kui kaugenes võitlusliin, tulid elanikud argseit tagasi, nagu hirmutatud metsloomad asudes ettevaatlikult oma hävitatud kodukohtile. Varsti läksid nad julgemaks ja hakkasid kiiresti üles kohendama ahervartele järele jäänud rusudest peavarjusid.

Olgugi, et neil ei olnud mingisugust kindlustust tuleviku jaoks, aga ometi tekkis tuhaasemeile jälle uus arglik elu.

Kõigega harjub inimene. Nii ka siin. Varsti ei suutnud isegi tihedad suurtüki pau-

gud neid hävitatud kodukohtist eemale hoida ja, leides vähegi mahti ja võimalust, olid nad kohe agaral kodu ülesehitamisel.

Muude hoonete hulgas oli ka suuresti kannatanud küla vana kirik. Suurtüki kuulid olid ta seinad läbi puurinud ja torn oli langenud ta kõrvale varemeteks. Hädaliselt kisendades lendasid hakid hommikust õhtuni ta ümber. Nad pidasid vist oma kaotust kõige suuremaks, sest nende sündsad pesade asemed müüri aukes olid hävitatud.

Kuid ometi seisid vana kiriku müürid veel üleval, isegi ta katus ei olnud sisse langenud ja ta vaatas nagu hall rauk rahuliselt mäeveerult orgu.

Noor hingekarjane oli ammugi külast lahkunud, vist juba sellest ajast peale, kus kirikus sai jumalateenistuse pidamine võimatuks. Keegi ei julenud ju sinna sisse astuda, sest kes võib ütelda, missugusel silmapilgul need pragusid täis olevad võlvid langevad alla.

Külasse jäi vana hingekarjane, ligi 80-aastane vanamees. Preestri hoone mahapõlemisega kaotas ta oma terve varanduse, sest tal oli seal paar tillukest tuba elamiseks. Jumalateenistust ei olnud ta kümmekonna aasta kestel pidanud, sest ta oli kurt. Peale kirikuhoone mahapõlemist asus ta elama küla servale ühte siiamaale veel terveks jäänud onni. Seal oli ta jaoks üks nurgakene, milles oli puu raam magamiseks, puujärg istumiseks ja pisukene laud söömiseks.

Selle laua peal oli ka ta ainuke varandus, vana palveraamat, millesse vaatas ta vahest tundide kaupa.

Oma käest ei olnud tal mingit toiduainet, vaid seda tõi talle külarahvas sellest piskust, mis oli osatud ära peita. Nad tulid salaja, kandsid hõlma all tükikese otjat leiba, vahest veidi liha, klaasikeses piima ja andsid vanakesele. Toit pandi ta ette lauale, aga rauk ei märganud tihti sööma hakata ja ta istus sagedasti kogu lühikese suve-öö laua ääres, nõjatades oma halli pead raskelt käte najale.

„Isakene, kas sa ei läheks siit ära, sul on siin elada kardetav," hüüti talle vahest kõrva. Vanake vaatas küsivalt ütleja peale, vangutas oma lumivalget pead ja heitis pilgu läbi akna kiriku poole.

Õhtu hilja tuli noor naine hiilides onnikese juure, kus elas vana hingekarjane. Kui ta mees ära läks, siis jäi järele õitsev majapidamine ja ta lubas kõikipidi hoolitseda kodu eest. Nüüd elas ta metsas koopas oma kahe lapsega ja oli ära hävitatud kogu nende varandus. Ta oli oma häda nutnud, aga see ei teinud ta südant kergemaks. Nüüd läks ta vana hingekarjase juure, langes ta ette ja pani oma pea ta põlvile. Pikkamisi tõusis vaimuliku käsi, see langes naise pea peale ja naine tundis kuidas kogunes ta südamesse rahu ja troosti:

„Ära nuta — Issand teeb veel kõik heaks!" sosistasid hingekarjase huuled.

Hommiku vara oli ta juba väljas ja ei hoidnud tagasi teda ta harilikust käigust ka tihe suurtüki laskmine. Nähti, kuidas ta küüru vajunud kuju pikas mustas kuues, toetudes kepi najale, pikaldasel sammul astus mööda teed vana pühakoja poole. Ta läks sisse purustatud uksest, ronis üle põrandale langenud võlvikivide ja astus altari ette. Seal seisis ta tunni või poolteist põlvili, vaatas aineti üles Kristuse pildi poole. Selle juures liikusid ta huuled. Selle järele tuli ta kirikust välja, istus mõnisada sülda kirikust eemal tee ääres olevale kivile ja vaatas nüüd üksisilmi pooleldi varemeteks purustatud pühakoda. Sealt tuli ta külasse tagasi ja kus ta inimesi nägi üles kohendamas oma purustatud kodu, astus nende juure ja soovis neile Issanda nimel jõudu.

Oldi ta käiguga ära harjunud ja isegi meie ootasime alati vanakese ringkäiku. Külarahvas ootas teda pikkisilmi, suure igatsusega ja neile asus kurbus hinge, kelle juure ei astunud rauk.

Teda hoiatati. Ärgu mingu ta kiriku, sest see võib kaela langeda iga silmapilk. Ärgu ta liikugu nii avalikult vaenlase võitlusrinna läheduses lagendikul, sest teda võidakse seal maha lasta. Vanake ei vastanud nende hoiatuste peale sõnagi, vaatas veidi imestades hoiatajale otsa ja — kordas oma ringkäike endises koosis.

*

* *

Vana kirik oli mõlemipoolsele väerinnale kasuks, aga ühtlasi ka tüliks. Meie sõdurid hiilisid ta varjust tihti vaenlast, kuna vastane jälle seadis tema järele suurtükkide sihti meie seisukohtade peale.

Pikema kaalumise järele tuldi meil otsusele, et vana kirik tuleb hoopis hävitada, mis otsus ka täide saadeti ühe öö vältel.

Hommikul otsisid vana hingekarjase silmad kõige pealt vana kirikut, aga ilmaaegu. Ta leidis ainult kokkulangenud rusuhunniku.

See nägemus kivistas teda. Ta silmitses hulk aega aineti, nagu ei usuks ta seda. Uuesti nähti teda uut hoogu võtvat vaatlemiseks, nagu tahtes võitu saada silmade pettumusest. See oli ta eest nagu halb uni, millest püüdis ärgata kõigest jõust.

Aga ikka nägi ta eredas päikese säras mäe veerul kokkulangenud rususid.

Äkitselt valgusid vanadele kortsunud kulmile pisarad. Ta sosistas enese ette murtud häälega: „Nad on täna öösе hävitanud jumalakoja."

See kaebe tunnistas, et vana hingekarjane enam midagi ei looda. See nähtus murdis ta jõu.

Aga harilikul ajal jatkas ta tänagi oma ringteekonda. Kuid ta kõnnak oli hoopis kaldasem, kõikuvam ja seisatama jäi ta sageli.

Jõudes pühakoja rusude juure seisis ta seal hulk aega, vaadeldes neid aineti. Ta käis pärast mitmeli korrale ringi, ilma et teda oleks eksitanud tihenev suurtüki tuli

Oli juba päike lõunas, aga ikka nähti teda liikuvat rusude ümber ja ilmaaegu ootas külarahvas kärsitult rauka tagasi. Ilma ta tervituseta ei näinud nendel ka rusude kohendamisel olevat mingit edu.

Viimati tuli ta tagasi. Aga unustanud oli ta oma igapäevase tee. Ta nägu avaldas piirita valu, kellegi juure ta ei astunud, ka vastutulejate tervituse peale ei lausunud sõnagi rauk.

Küla elanikkudest ei julenud keegi täna ta juure astuda troosti saamiseks.

Ta tuli oma korterisse. Seal oli talle pandud lauale kruusiga piima ja leiba. Olgugi et vanake täna ei olnud võtnud einet, ei äratanud toit ta juures vähematki tähelpanu. Kui talle üteldi: „söö isakene!“ siis ei kuulnud ta seda ja ta näolt ei lahkunud korrakski paks pilv, mis peitis ta hinge täiesti enda taha.

Oli juba õhtu eeli. Nüüd võttis rauk palveraamatu ja läks välja. Ta astus templi juure viivat teed mööda, aga sinna ta ei läinud. Kui jõudis kivini, istus selle peale ja avas palveraamatu.

Nii ta istus õhtuni, ka siis alles, kui oli juba loojenenud päike ja laskus alla õhtune ämarus.

„Sinna ei või ju isakene ometi mitte ööseks jääda. Öösel hakkab tal seal külm ja pealegi ei ole ta täna suhu saanud toidu raasugi.“

Nõnda kõnelesid küla inimesed. Paar julgemat meest läksid pimeda kamul talle järele.

Kohale jõudes hüüdsid nad teda, aga vanake ei vastanud. Viimaks pani üks meestest käe vana karjase õlale ja nüüd sai ta aru, et ta on surnud.

Aga ta juba tardunud ja klaasitanud silmad vaatasid ikka sinna poole, kust paistsid pühakoja varemed.

▽ ▽
▽

Ööpik.

Üks kõige verisemaist päivist, mis olen läbi elanud kogu sõja kestvusel, oli tingimata 15. mai. Puhtest alates kuni ehani vältas meeletu võitlus kõrgustiku pärast, mille omandamine võimaldas hea seisukoha vaenlase väerinna üle. Vististi korda viis oli käinud päeva vältusel seljandik käest kätte, kuid kumbki pool ei suutnud hoida teda lõpuni. Mõlemalt poolt toodi kiiresti kohale abivägesid ja värskete jõudude tugeval pealesurumisel suudeti kõrgustik uuesti ära kiskuda vastase käest.

Alles enne pimedat läks meil korda omandada ihaldatud kõrgustikku ja kõigist jõupingutustest hoolimata ei suutnud vaenlane meid ära tõrjuda meie seisukohtilt.

Aga ka öö ei toonud vaikust. Suurtükid jatkasid endise ägedusega tuleandmist. Vaenlane teadis väga hästi, et meie suudame endid öö jooksul võimsalt kindlustada kõrgustikul ja selle tagasivõitmine hommikul juba nõuab mitmekordset jõukulu. Tiheda tulega sünnitas ta meile seisukohtade kindlustamisel suuri raskusi.

Kuid meil oli kindel lootus jäädavalt jääda heade seisukohtade peremeheks. Pidi ju meile kindluste tööde tegemiseks häid võimalusi andma pime lõunamaa öö. Ta suutis meid hästi varjata vaenlase tule eest.

Algas öö ja meie, sapöörid, asusime kibedale tööle.

Jubedust sünnitavana püsib see öö minu mälestuses. Tuli töötada kõige suurema hoole ja ettevaatusega. Vaenlane oli valvel, meid otsisid järjest ta helgiheitjad ja kus nad märkasid midagi kahtlast, külvati see koht ruttu üle kuulirahega.

Tihedalt lõhkesid süsimusta taeva all silmipimestava heleda tulega raketid. Need tekitasid silmapilguks kirjeldamatut uhket vaadet. Kustus ere helk — jälle piiras meid kottpime öö. Kummagilt poolt anti tuld pea päevase ägedusega. Ühtelugu kuulsime üle peade lendavate kuulide tuttavat vingumist. Siin ja seal sünnitasid pommid plahvatust. Maapind värises.

Surm tegi pimedast ööst hoolimata hävitustööd.

Liikusime hiilides ühest kohast teise — tihti loivates mööda maad nagu maod. Oi, see oli jälk, hirmusünnitav, ja kõige suurema ettevaatusega võtsid käega pimedas sammu. Siin ja seal sattus käe alla veel alles soe surnukeha ja sa tundsid ta juures teravat, värske vere lõhna. Kui valgustas lõhkev raket taevaalust, või juhtusid helgiheitja ere-

daisse kiirisse, siis nägid äkitselt enese ees avatud klaasitunud silmiga korjust. Surma piin oli ta näo kiskunud inetuisse voltesse.

Masinlikult tegime tööd, lüües maha vaiu ja kinnitades okastraati nende külge. Aeg ajalt äratas tähelpanu hoigamine. Oli haavatuid õhtusist tormijooksest, kes nüüd hoigasid ja nõrgalt palusid abi.

Nendest teatasime tegevuses olevatele sanitaaridele, kes nad kandsid sidumise kohtisse.

Kogu kõrgustiku nõlv oli üle külvatud tihedalt korjustega. Seal lamasid segamini meie omad vaenlastega. Päeva jooksul ei saadud mahti nende korjamiseks, ei abiandmisekski neile, kes olid veel elus. Muutus õudseks. Just nagu oleks kogu mäenõlv kaetud olnud vingerdavate ussidega. Nagu oleks kogu maapinda katnud üksainus tume ägamise laine ja korisemine.

Kohises kõrvus.

Töötades jõudsime paremale poole mäe nõlvale. Sealt algas õre lepik. Kogu pealelõunat olid võitlused siin iseäranis ägedad. Tugevad puud olid puruks murtud, nagu oleks nad halkad kepid. Alati juhtusime trehtriaukele, kus määratu jõud oli maapõuest üles pildunud teravanurgelised kivid. Käisime nagu küntud põllul, sattusime vahest võsasse ja harva puutus silma mustalt taeva põhjalt terveks jäänud lähedal seisja puu siluett.

Äkitselt kostus meie kõrvu hoigamine. See pidi olema küll üks hilisemaist haavatuist, sest ta ütles isegi sõnu. Ta võis meist olla eemal ligemaile sammu paarkümmend.

Kaasa võttes paari meest läksin sinnapoole, kust kuuldus hääl.

Vist'sti kuuldes lähenevaid samme vaikis hoigamine silmapilguks.

„Kas tuleb keegi?" kuuldus küsimine.

„Vene soldatid. Meie tahame teid aidata."

Leidsime raskesti haavatud mehe trehtriaugu lähedusest. Õnneks oli rädi siin õige tihe ja meie julgesime taskulaternast heita valgusekiiri maaslamaja peale.

See oli tugev noormees, kes lamas tardunud vere lommis. Lõhkeva pommi kild oli puruks kiskunud tal mõlemad jalad.

„Olete olnud kaua siin maas?"

„Õhtu eel jäin."

„Teie ei ole venelane?"

„Ma olen eestlane."

Kuidas see ütlus valdas mu hinge. Oleksin sisemise valu pärast otse kisendanud. Oli tundmus, nagu oleksin ise haavatuna siin maas. Tuli hoida otse nutmist tagasi.

„Kuidas ma sind saan ometi aidata. Oota — ma saadan mehed sanitaaride järele. Me' kanname sind ruttu sidumispunkti."

„Teie ei saa mind aidata," sosistas ta. „Mind ei aita keegi. Ma suren."

Saatsin mehed kohe sanitaaride järele.

„Ma katsun siduda teie haavu."

Ruttu harutasin valla oma sideme.

Haavade sidumine sünnitas talle muidugi suurt valu. Ta palus mind jätta järele, sest ega sellest ole ometi mingit kasu.

Varsti tulid mehed tagasi teatega, et nad ei leidnud kusagilt sanitaare.

„Hea küll, me' kanname sind ise ära."

Ruttu raiusime mõned lepalatid ja kinnitasime nende vahele paar sinelit. Peatselt oligi valmis üsna mõnus kanderaam. Ettevaatlikult ja hellalt asendasime haavatu selle peale. Kangelasena kannatas ta välja tõstmise juures tekkiva piina.

Võtsime raami kätele ja hakkasime ettevaatlikult minema meie seisukohtade poole.

Raske ja vaevaline oli käik. Igal pool takistasid meie astumist mahamurtud puud, sügavad plahvatusaugud ja suurtüki kuulidest tihkesse kargesse küntud kraavid. Tuli vahest isegi koorem maha panna ja edasiminemiseks otsida sündsamat teed.

Hommikupoolsel taevarannal märkas silm juba nõrka koidu joont.

Jõudsime õige tihedate ja pikkade leppade alla. See koht oli haruldaselt terveks hoidunud hävitava tule eest.

Seal sündis midagi, mis tundus selles surmaöös täiesti võõrana, ootamatuna — meie eest esimesel hetkel nagu hoopis sündmata.

See oli ööpiku laul.

Meie kõrvus kumises ja ikkagi päeva läbi kostnud vihane lahingu rõke, haavatute ja surijate tume hoigamine ja ägamine. Iga

silmapilk ootasime ees, kõrval, taga, peakohal õhus uut kärgatust. Ei lahkunud meie kuulmeist silmapilgukski terav kuulide vingumine. Ja nüüd äkitselt — ööpiku laul.

Ta laulis meie lähedal. Ta laksutas suure, peatamata hooga, nagu oleks ta tahtnud kuulutada oma laulu ilu neile tuhandeile. kes lamasid mööda laialdast lahinguvälja. Ti hedad suurtüki paugud ja maapinda kõikum: panevad plahvatused ei suutnud teda vähematki segada. Tema oli üksi, kes ei aimanud surma, vaid hõiskas täie rinnaga elule.

„See on ööpik," sosistas haavatu. „Laske ma kuulen. Pange mind veidi ajaks maha. See on ööpik."

Meie täitsime ta soovi.

„See on ööpik," kõneles ta endamisi. „Meil oli iga kevade koplis palju ööpikke. Laulab just niisama kui kodus."

Ta häälest kuuldus piiritu heameel. Näis nagu oleks ta unustanud valu.

„Nad tulid kevadel ikka tagasi. Küllap tulid tänavugi. Nad laulsid kogu öö. Võib olla, ongi seesama."

Ka meid vangistas ööpiku laul.

See laul oli tükk rõõmsat elu keset surmariiki. Meie eest oli nagu oleks vaikinud äkitselt kõik surejad ja hoigajad lahinguväljal, kuulates ööpiku laulu. Kuulasime seda laulu näljastena, neelasime aplalt iga tooni. Ta talutas meid sinna, kus on rõõm ja hõiskamine, kus maapinda katab lillevaip, kus hõiskab elu ja sosistab armas-

tus. Oli nagu hüüdu kuulda selles laulus, ei, see muutus hüüdeks: „Elu võidab ära surma."

Kui kaua see laul kestis, seda ma ei tea. Kui ta äkki vaikis, siis oli tundmus, nagu oleks käest ära libisenud midagi väga väärtuslist, mida hing ihaldab kinni hoida kõigest väest. Meie ootasime ikka laulu. Olime unustanud ümbrust, oma seisukorra, isegi haavatu. Oli tundmus, nagu oleks see olnud unes, millest ärkasime ja kus nüüd kadus käest õnn, nagu läheb laiali hommikune udu.

Tuli meele, et tuleb rùttu ära viia haavatu ja siis tagasi rutata oma töö juure.

„Vist unustasid sinagi silmapilguks oma valu," tähendasin talle. „Aga katsu nüüd jälle kokku võtta oma jõud, sest veel on minna ligemale veerand versta."

Ta ei lausunud sõnagi.

Minu südamest haaras kinni jõuliselt sala aimdus.

Aralt panin käe ta peale.

„Kas puhkamine kosutas sind veidi?"

Küsisin ainult selleks, et veidi viivitada tõele jõudmiseni.

Ta ei vastanud.

Otsisin üles ta käe.

See oli langenud lõdvalt alla ja oli külm. Panin käe ta otsale. See oli koolja ots.

Ta uinus ööpiku laulu ajal.

Sellel öösel ei laulnud ööpik mitte enam.

▽ ▽ ▽

Inimene ei ole jahiloom.

I.

Juba viiendat nädalat seisime vastamisi. Meie ja vaenlase leeri vahet oli vahest kõigest mõnisada sülda. Läksid päevad mööda, kummagil pool ei kuuldunud ühtegi pauku.

On sõdurite hulgas iseloomusid, kes peavad niisugust ühel kohal viibimist tüütuks ja igavaks. Ühtesid ajab taga alaline rändamise iha, kuna ka neid leidub, kes just võitlustest midagi meeldivat leiavad, nimelt seda, mille järele igatseb nende hing. Väeosadest leiad tihti sündinud sõjamehi, kes mõnu ja lõbu tunnevad äärmiselt pingule kistud närvest. Need ei leia niisugusest ühetaolisest, tegevuseta seisukorrast rahuldust ja tihti tõuseb nende tüdimus nii kõrgele, et oma väeosa juurest ära põgenevad, otsides mujalt tegevust.

Kuid ometi suuremale hulgale suudab pikaajaline puhkus küllalt meeldida ja nad soovivad, et sellel muudatust ei tulekski.

Ka meil tekkis isegi arvamine, et kogu seisukorras on tulnud mingisugune pööre ja et meil ilmaski ei ole vaja enam kätte võtta sõjariistu. Igaühest soovitavast jutust haarab

sõdur võimsalt kinni, seda enam veel, et ta teadmised on seisukorra kohta hoopis napid.

Nüüd näitaski see juba hoopis loomuvastane olevat, kui peaksime meie vastasolevate inimestega astuma võitlusesse. Olgugi et meil ei olnud läbikäimist, kuid sellest hoolimata oli meie kauaaegne läheduses viibimine meid juba nii kaugele lähendanud, et üksteist tundsime headena tuttavatena.

Meie vastaste asukohaks oli teravalt lõhestatud mägine maa. Meie seisukohad ja kaitsekraavid seisid veidi all pool. Kahe leeri vahelt jooksis loogeldes läbi kristall selge veega oja, jaotes mõlemaid väerindu.

Kui inimesed seal pool oma kaevikutest välja tulid ja vett käisid võtmas, siis paistis see selgesti meile kätte. Muidugi niisama ka meie poolt. Esiotsa ei julgetud seda päevavalgel teha, kuid viimaks kujunes see nii, et seda tehes keegi hirmu ei tunnud ka päeva ajal. Ja selle juures ei juhtunud iialgi mingit ootamatust.

Varsti jõudsime nii kaugele, et enam midagi ilma teiste nägemata ei tahtnudki ette võtta. Otse meelega otsiti mõlemal pool tantsuks, istumiseks ja mängimiseks niisugused kohad, kust see kõik hästi paistis vaenlase leeri.

Ajajooksul asus tunne, et meil, niihästi siin kui seal pool üksteise tapmisega ei ole küll vähematki tegu. Juba paljas see mõte tundus otse jõledusena.

Ühes kohas oli neil kitsas kuristik jõu proovimise kohaks. Sellele oli küll ülekäimiseks purre peale tehtud, aga õhtuti kogusid nad purde kõrvale ja, võttes eemalt hoogu, näitasid üksikud üle hüpates sügavast kuristikust oma julgust, jõudu ja osavust. Meie mehed vaatasid seda pealt ja tundus, et meie poisid seda kõike niisama elavalt kaasa elasid, nagu oleksid nad ise tegelikult hüppamisest osa võtmas. Kui keegi jõudis hooga kuristikku ääre, seal aga kaotades julgust ja äkitselt halvates oma hoogu maha heitis, siis sünnitas see meie juures just niisamasugust lõbusat meeleolu, nagu oleksime isegi selles spordis kaastegevad.

Isegi kõnnakust ja kujust tundsime ära nende paremad hüppajad ja igakord ütlesid meie mehed juba ette: „See läheb üle!“ Jõudis ta hooga kuristiku kaldale, hüüdsid meie poolt mitmed: „Hopp!“

Meie hulka tuli uus mees. See oli vanem alamohvitser Mahnitski. Isemeelne, kõrk, eblakas mehikene, kandis mütsi kangesti viltu pahemal kõrval, hoidis nina püsti, käis sõduritega põlglikult ümber ja püüdis igal võimalikul juhtumisel mõista anda oma üleolemist. Ta jutustas oma kangelas- ja julgustegudest, aga ta kiitlemised olid ometi niivõrd õredad ja läbipaistvad, et kerge oli ära lahutada, mis vale, mis tõsi. Mida rohkem ta ennast püüdis näidata julgena ja kangelasena, seda alamale langes meie silmis ta autoriteet. Viimaks jõudiski ta nii-

kaugele, et temast kui argpüksist kõneldi, keda juba paljas sõna „lahing" paneb võbisema.

Nimetus „argpüks" leiti talle olevat väga kohane.

See oli ühel haruldaselt ilusal õhtul. Päike heitis helki meie vastas olevaile mägedele ja kaugel kadusid mägede võimsad, silmipimestavalt valged harjad kargesse, õredasse uduloori. Õhk oli haruldaselt selge. Kogu meeskond oli väljas, unustades igasugust igavust ja igatsust. Ümbrus kohises mägijõgede käredast voolust. See kuuldus vahest valjuna kõnelemisena, vaikis siis salasosinaks ja tõusis jälle uue jõuga.

Ka vastasel pool olid mehed väljas ja iseäralise hoo ja agarusega tegid nad täna oma hüppeharjutusi.

Aga seal sündis midagi, mis tundus hirmsana, jälgina. See täitis sõjamehed niisuguse vihaga ja põlgtusega, nagu ma seda mitte ei olnud näinud aastaid kestva teenistuse vältusel sõdurite hulgas. Sündis midagi, mis meie elukorra nii ära rikkus, nagu valjusti kriiskav valetoon orkestri mängu väljakannatamatuks teeb.

Mahnitski vaatas alguses meie hulgas vastase leeri meeste lõbutsemist pealt. Siis kadus ta ära, aga seda ei pannud keegi tähele, sest ta ligiolek ei pakkunud kellelgi lõbu. Alati tunti ju head meelt tema eemaldusest.

Mahnitski oli aga võtnud püssi ja läinud mõnikümmend sammu taha poole, kus maa künkaline. Seal oli ta sihtimiseks heitnud kõhuli, nii kaua püsinud, kuni tabas hea juhuse.

Käis pauk ja kuul tabas meest just kuristiku kohalt hoo pealt.

Nägime, kuidas mees hooga langes teisele kaldale, seal enese kord püsti ajas ja siis käsi üles lüües, nagu tahaks haarata millegist kinni, langes tagaspidi kuristikku.

„Mis see oli?"

„Kust tuli pauk?"

„Kes laskis?"

Naerdes tõusis Mahnitski küngaste vahelt ja tuli meie juure. Ta ootas vist meie poolt kiitust toore teo eest.

Ühtlasi kadusid vastase poole mehed äkitselt nagu maa alla. Veidi aja pärast külvati meid üle kuulirahega ja meie seltsimeeste hulgast langesid kaks surnutena.

Sõdurite vihal ei olnud piiri. Üksteise otsa vaadates tundsid inimesed selle metsiku ja toore teo pärast häbi. Oli neid, kes otse nutsid tulises vihas.

„See ei tohi nii jääda," hüüdsid mehed läbisegamini. „Meie hulgas on mõrtsukas, inimesetapja ja meie sallime seda. See ei või nii jääda."

„Mis ta'ga teha?"

„Mis teha? Mingu ta sinna järele, kuhu saatis ilmsüüta inimese."

„Jah, mingu kuristikku!"

Kõik karjusid ühel häälel: „Kuristikku! Kuristiku!“

Meeste viha oli maruhoog, mida kuidagi ei saa kinni pidada, mis oma tee pealt pühib igasugused takistused eest. Igasugune rahustamine oli asjata, sest seda ei võtnud keegi kuulda.

Kohe piirati hoone ümber ja Mahnitski toodi välja. Ta julgus oli kadunud, ta kisendas, nuttis ja palus, aga see kõik ei avaldanud mingit mõju. Ta viidi meeleheitlisest vehklemisest ja vastupanekust hoolimata kuristiku kaldale ja tõugati sealt alla.

Alles siis, kui see oli korda saadetud, jäid mehed veidi rahulisemaks.

Seal astus üks tugeva kasvuga mees künkale ja hüüdis:

„Ma usun, see oli meie kõikide soov. See mõrtsukas sai igatahes õige palga. Aga vististi ei ole seda kellelgi teada tarvis, kuidas see sündis. Teadku nad, et Mahnitski ise kogemata kuristikku langes.“

Ja Mahnitskist teatati pärast kui õnnetul viisil surma saanust.

II.

Mitu kuud oli juba väldanud kindluse piiramine. Raudne rõngas tõmbus aeg-ajalt ikka koomale, surudes vastaseid oma eelseisukohtilt varju otsima kindluse müüride tagant.

Käisid jutud ringi, mis kirjeldasid kindluses olejate seisukorda kõige kohutavamais värves. Kui palju nendes leidus tõtt, on muidugi raske ütelda, kuid uskumiseks oli põhjust, et nälg kindluses valitseb, sest võimatu oli vähemagi toidumoona sisseviimine.

See oli ühel päeval, kui tähele panime, kuidas üksikud soldatid tulid kindlusest lagedale väljale.

Meie vaatasime seda, küsides üksteiselt, mis võib neil küll olla mõttes.

Väljatuleku otstarve selgus peagi. Nad lähenesid aralt ja ettevaatlikult lähedal olevale põllule, kust kiiresti hakkasid üles võtma kartulid.

Keegi meie hulgast pani püssi palge.

„Kui hea oleks tuld anda. Jumala eest, see seal käiks uperkuuti nagu jänes."

„Mis sul meele tuleb," hüüdsid mitmed korraga. „Ega inimene ole mõni jahiloom. Las' nad võtavad."

Sihtija laskis püssi langeda.

„Ega ma olekski lasknud, katsusin nii muidu sihtida."

Kui nad olid omale juba kogunud paraja hulga kartulid, põgenesid ruttu tagasi, selle juures küürus olles ja jookstes kiiveldi-kääveldi, just kui oleks tahtnud kõrvale põigata kuulide eest.

Niisugune etendus tegi meie poistele tublisti nalja. Keegi pani kaks kätt suu kõrvale ja hüüdis: „Võtke aga julgesti, ega meie teile midagi tee!"

Muidugi ei kostnud see hüüd nende kätte.

Järgmisel päeval tulid nad uuesti tagasi juba kaunisti julgemalt. Sellest ajast peale hakkas see kartulite viimine korduma, kuni nad viimaks ilma mingisuguse kartuse avalduseta tulid lagedale põllule, võtsid kartulid ja niisama rahuliselt ka tagasi läksid kindlusesse.

Meie poolt ei takistanud neid keegi.

Võis näha, et mõni neist isegi meie poole vaatas ja võib olla tänutäheks mütsigi tõstis.

Kartulite võtte asi lähenes õige jõudsalt meie väerinnale.

Ühel pealelõunal tuli leitnant Surov meie seisukohtile. Ühtlasi selsamal ajal tulid kindluseväelised korjama põllult kartulid.

Surov silmas neid.

„Mis see on?“ hüüdis ta imestades. Kindluse mehed? Kuidas nad julgevad välja tulla? Mis nad tahavad?“

„Nad viivad omale kartulid.“

„Kartulid? Ja teie nurjatud lasete seda. Andke tuld!“

Keegi ei kahmanud püssi järele.

Surov kahvatas vihas. Siis läks ta nägu otse siniseks. Ta huuled värisesid, näol tõmblesid lihaksed, aga sõnu ei tulnud enam suust.

Seal haaras ta ühe lähedal seisja sõduri püssi, pani palge ja sihtis.

Kuidas oleks küll kõikide meeste käed tahtnud tõusta, et ära kiskuda püssi. Meil oli kõigil tundmus, et nüüd sünnib midagi hirmust: Tapetakse süüta inimene. Mitmel liikus keele peal hüüd ja oodati hinge värinal pauku.

Pauk käis.

Nägime, kuidas üks meestest lõi välja! vankuma, jooksis veel mõned süllad ja siis langes mustale mullale.

Teised põgenesid ära.

Surov naeris vihaselt. Nähtavasti tegi talle osav laskmine head meelt. Aga see oli silmapilguks. Uuesti lõi ta viha keema, vaatas kõige suurema põlgtusega ja karmusega meie poole ja hüüdis:

„Või nii — teie panete mulle vastu! Noh — küllap saate veel näha! Teid karistatakse kui isamaa äraandjaid.“

Ta läks.

Sõdurite hulgas valitses esmalt vaikus. Tundus, kuidas see lugu oli pingule kiskunud kõikide närvid. Oli midagi niisugust sündinud, mis sõjaraami ei mahu, mille eest sõjamees tunneb iseeneses häbi. Kõikide südametunnistus mõistis selle teo valjult hukka. Oli tehtud kuritegu, inetu kuritegu, mõrtsukatöö. Lasti maha süütu näljas inimene. Soldatid tundsid endid süüdlastena selle kuritöö juures. Miks lasid nad seda sündida. Nemad kui mehed oleksid pidanud ometi seda takistama. Eks nende üles-

pidamine annud kindlusеväelistele piirituks usalduseks põhjust.

Ja nüüd just nende poolt surmav kuul. Väga halb oli hingel — häbi enese ees.

Läks veidi aega mööda, siis suutsid mehed endid koguda ja nende meelepaha koondus ühele punktile, nimelt: pärissüüdlase Surovi peale.

„Niisugune metsloom — tapab süüta inimese! Mis see inimene talle tegi? Näljane sõjamees läheb omale süüa otsima ja lastakse maha. Oi, salaja seljatagant — seal on ta mees. Ise ähvardab veel. Aga oodaku — see talle tasumata ei jää..."

Sellelaadilised hüüded kuuldusid meeste ridadest.

„See häbemata tegu tasumata ei jää," ütles keegi noor, tulise loomuga mees ja ta silmist välkus viha. „Seda teie peate nägema. Meid ähvardab! Kas ei ole meie võidelnud?"

Kulus tükk aega, enne kui soldatid jäid rahuliseks. Ootasime pikkisilmi, olgugi asjata, et nad uuesti tuleksid tooma omale kartulid. Kuidas meil neist nüüd kahju oli — niisama nagu oleks meilt riisutud meie enda toit.

Ähvardused läksid ruttu täide.

Juba selsamal õhtul leiti Surov võsastikust jalgraalt surnuna. Ta oli püssitikuga pistetud läbi.

Võeti kohe uurimine ette. Aga et ühtlasi sel ajal ka kindluse väed suureviisilise väl-

jatungimise toime panid, mis nõudis mõlemal pool palju ohvrid, siis segas see uurimist. Pärast alati seda uuesti, aga väed olid liikunud, seisukohad muutunud, paljud surma saanud ja kadunud ja uurimine ei annud mingisuguseid tagajärgi.

▽ ▽
▽

Raske ülesanne.

Minu raskemate sõjaülesannete hulka kuulus hobuste võtmine. Selle peale mõtlen praegugi. Need südant lõhkuvad pildid astuvad tumestamatult mälestuses aastate järele ellu.

Jõudsime kohale, kus sünnis leiti kindlustada seisukohti, siis oli esimene asi külast teatud hulk hobuseid tuua mitmesuguse materjaali vedamiseks.

Väga tihti tulid mehed tagasi hobusteta ja vankriteta, seletades et nad midagi ei leidnud, sest kogu külas ei olevat ühtegi hobust.

Pärast selgus aga ikkagi, et hobuseid oli. Embkumba: kas nad olid ära peidetud, või võtsid mehed elanikelt altkäemaksu ja jätsid neile hobused alles.

Mul tuli enesel minna, sest kõigest hoolimata pidi ometi leitama hobuseid ja vankrid, sest vastasel puhul oli võimata teha tarvilisi kindlustustöid.

Raske oli leida hobuseid, sest kohalikud elanikud oskasid nad ära peita otse imestuseväärilise osavusega. Nad viisid loomad

tuppa, voodite taha, keldrisse, katsid nad kinni riietega jne. Ei olnud pea ühtegi kohta, mis poleks olnud sünnis hobusele peidupaigaks.

Kui siis loom käes oli, algas vankri jaht. Leidsid kusagilt vankri kere, siis olid jälle puudu rattad. Mehed matsid need ära ja vandusid siis kõigi pühade nimel, et eelmised salgad olevat ära viinud niihästi terved vankrid kui ka üksikud osad. Iseenesest mõista, et ei võidud uskuda nende kinnitust ja mitu korda sundis viimne abinõu, peksu ähvardus, neid kätte juhatama vankrite ära peidetud osad.

Kui lõpuks käes vanker ja hobune, siis algas see kõige raskem osa: inimesed võtsid looma kaelast kinni, hulusid, kisendasid ja ütlesid, et see on nende ainuke toitja ja ülespidaja. Kui see neilt võetakse, siis peab nälga surema kogu perekond.

Ma ütlen, — väga paljudel võis see kinnitamine tõsi olla, kuid ometi ei saanud seda võtta arvesse. Võib olla, et selle ühe hobuse võtmata jätmisest ongi tingitud mitme saja sõduri elu.

Heaga kõnelemine ei annud pea ilmaski soovitavaid tagajärgi. Kui nad siis juures märkasid nõrkust ja järelandu, siis oskasid nad veel haledamalt huluda, veel rohkem haliseda ja kurta, selle juures aga haarates veel tugevamalt kinni looma kaelast.

Neid tuli nüüdi hoopidega lahti kiskuda looma küljest ja eemale tõugata vägivõimuga

Ei saa sõnadega seda ütelda, kui vastik ja toores oli südamele niisugune tegevus, kuid kahjuks ei leidnud mingisugust teist teed, mis oleks viinud eesmärgile.

Ühel puhul saatis meid teele meeleheitlik hulgumine, teisel korral jälle vihane needmine, vandumine ja kuuletamine, muidugi selle järele, missugune iseloom oli looma omanikul.

Aga ometi juhtus niisuguse tegevuse juures lugu, kus hobune mulle kätte pakuti, ilma et oleksin tarvitanud kuidagi toorest väevõimu. Sellest hoolimata avaldas see juhtumine mu peale rudjuvamat mõju, kui ükski teine võtmine enne ja pärast seda ja ma ei ole teist korda seda abinõu mitte enam tarvitusele võtnud.

Lugu juhtus nõnda:

Meie olime juba ühest suurest külast tosina võrra hobuseid kokku korjanud, aga neid läks väga hädaliselt rohkem vaja. Olid ees iseäraliselt suured tööd.

Seal sõitis keegi naisterahvas küla servalt hobusega ja vankriga välja. Vankril istus kaks last.

Minu mehed pidasid ta muidugi kinni ja talutasid hobuse suukõrval minu juure.

Oli väike piikunud loomake ja üsna vilets vanker.

See oli noor naine, aga hoopis ära lõppenud, sisse vajunud rindadega. Nähtavasti pidi ta elama küll suures puuduses. Ta suured silmad vaatasid põhjatu valurikkalt

ja südamesse tungivalt, nii et nendesse oli vaadata üsna raske.

Ta astus mu ette.

„Näete herra,“ kõneles ta suutes vaevaga tagasi hoida nuttu. „Seal vankril on mul kaks last. Meest mul ei ole, see sai juba sõjas surma. . Ma pean neid toitma, aga mul ei ole mitte midagi. Ainult see pisuke hobune on mul alles. Jätke ta mulle järele, nii et ma saan kartulid ära tuua. Kui te' ta ära võtate, siis ei saa ma neid tuua ja me' sureme nälga.“

Ta silmist vaatas palve ja lootus.

Arusaadav, et ma ei võinud teha tema juures erandit. Esiteks kõnelesid nad kõik sellesisulist juttu ja teiseks, kui ma talle oleksin jätnud hobuse, siis oleksid teised kohe minu peale läinud kaebama, et ma sugugi õigust ei tee, võttes ühelt kõik hobused ära ja jättes teisele nad alles.

„Ma ei saa midagi parata, teie hobune võetakse niisama ära, kui teistegi omad.“

Nüüd ei suutnud ta ennast pidada. Asus hobuse ette, võttis selle kaelast kinni, nii et väike loom oli otse pooksil ta kramplikkude käte vahel. Ta ise nuttis suure häälega.

„Ma ei anna oma hobust mitte ära. Lööge mind surnuks, sest nii kui nii pean ma siis nälga surema. Surmake ka mu lapsed!“

Lapsed nägid seda ja need hakkasid kisendama.

See nähtus oli nii südamesse tungiv, et mu mehedki nõutult seisma jäid ja mu poole vaatasid küsivate pilkudega.

Tundsin, et mu meelekindlus ei piisa kuigi kaua.

Astusin ta juure ja ütlesin õige pehmelt:

„Saage ometi aru, ma olen sõjamees. Mul on oma kohus, mida pean täitma. Laske lahti!“

„Aga teie kohus ei ole ju ometi mind ja mu lapsi surmata. Ma ei lase hobust mitte lahti. Oleksin ma rikas ja võiksin teile maksta, muidugi siis jätaksite hobuse järele. Nõnda jäid mineval nädalal mitmel rikkal hobused alles. Vaeste käest võeti ära.“

Niisugune etteheide haavas oma jagu mu südant, aga ometi teadsin, et tal oli selleks ka õigust. Kuid mul tõusis äkitselt himu, selle naise ees näidata, et mina mitte nende hulgast ei ole, kes talitavad nii ülekohtusel viisil. Mul oli tuline tahtmine ennast just tema ees vabastada sellest inetust süüdistusest.

„Teie olete vaesed, aga mina ei ole ka mitte rikas. Teadke, minul on teie hobust vahest veel raskem võtta, kui teil teda anda.“

Selle juures võtsin rahakoti taskust, andsin kummagi lapsele rubla ja ütlesin meestele:

„Jätke see hobune järele!“

Aga nüüd sündis midagi, mida ma mitte ei teadnud oodata.

Naise silmis avaldus imestus, osalt nagu ehmatuski. Ta laskis hobusest lahti, astus mõned sammud eemale ja ütles mulle:

„Herra, võtke siis peale minu hobune.“

Aga ma põgenesin sealt ära. Ma ei suutnud võtta seda hobust.

▽ ▽
▽

Armujutt.

Truu ja kiire kohusetäitmine on hea soldati üks paremaist voorusist, kõige vähemalt ei olnud selle kohta sõja algul kahte arvamist.

Igatahes olin mina üks neist, kes enesele ei lubanud selles asjas kõrvalekaldumist.

Aga ometi karistati mind kord just hooletu ja pikaldase kohusetäitmise pärast kahetunnilise püssi alla panemisega. See karistus oli mulle siis õnneks ja ma ei kahetse seda tänagi mitte, sest lõbuga mõtlen nende põhjuste peale, mis kutsusid esile mainitud nuhtluse.

Meie vägi seisis võitjana Lembergis ja minu väeosa asus linna serval ühes kooliõpetajate seminaaris.

Sain käsu kiirelt ilmuda polgu-staapi, mis asus teine pool linna ääres. Minnes sinna tuli tarvitada linnast läbiviivat teed.

Meile kõigile oli koht teada ja võisime sinna minna teed küsimata, olgu öösel või päeval.

Ma läksin.

Nagu tähendasin, pidi minema läbi linna. Kuid sinna pääses ka lõuna poolt linna äärest läbikäivat suurt uulitsat mööda, mille ääres asusid jõukate inimeste majad, ümber piiratud rikkalikult aedadega. Meie tarvitasime tihti seda teed ja olgugi, et natuke pikem, kuid oma lõbusa väljanägemisega jälle sedavõrd meelitavam.

Ka mina valisin viimase tee.

Jõudsin mööda uniaatide preestrite õpeasutusest, uuest maitserikkalt ehitatud haigemajast, kuni tuli sirge, lai uulits, mis välja viis otse südalinna. Siin oli aedu vähem, aga seda kõrgemad ja kaunimad kivimajad, mille fassaadid olid üleni mässitud aknasimsidelt rippuvatesse rohelistesse lillede väänetesse.

Seal kostsid äkitselt mulle kõrvu klaveri helid ühe maja teise korra lahtistest akendest. Mängiti Tshaikovski Barkarolli, mis oli mulle nii väga tuttav.

Jäin kuulatama.

Olin küllalt ennemalt seda muusikapala kuulnud, olen teda ise ka sajad korrad mänginud, aga nendest helidest tabasin ometi midagi, mida ma ennemalt nendest mitte ei olnud leidnud ja mis mind peibutas arusaamatul viisil. Mis see oli, mis mind köitis koha külge? Ma kuulatasin, kuulatasin, unustades oma kiire ülesande. See ei olnud muusika, vaid inimese kõne, mis jutustas asjust, mis olid määratud mulle ja mida

ma ihaldasin mõista kõigest hingest. Lõppu ei tulnud mängule, ikka kordusid needsamad helid, seesama imelik kõne, muinasjutt. Nüüd nagu oleks see inimene seisnud mu kõrval, nägin ta sügavaid silmi, mis kõnelesid ja ihaldasid, tundsin heljuvat ta hingeõhku. See ei olnudki enam muusika, see oli armujutt, mis mu südamele kirjeldamata magus, mida ma ikka jälle ihaldasin kuulata, järeljätmatalt, vahetpidamatalt, koondades sellesse kogu oma tähelpanu. Minust möödanesid inimesed, mõned vaatasid mulle otsagi, kuid ma ei näinud nende nägusid, ma ei kuulnud nende jalaastumisi siledal trotuaaril. Mu hing jõi ainult helisid, mis kostsid teise korra lahtisest aknast. Kui kaua ma neid kuulan, seda ei saanud ma eneselt küsida. Kas mul peale kuulamise on ka veel mingit muud ülesannet, ka seda ei tulnud mulle meele. Tundus, nagu oleks tekkinud minu ja selle mängija vahele mingisugune nägematu side, nagu annaks mu kuulamine talle jõudu ja huvi mängimiseks ja nagu mängiks ta oma armukesele, kes, seistes klaveri kõrval, vaatleb teda igatsevate pilkudega.

Ma ei väsinud kuulmast armujuttu.

Äkitselt vaikis klaverimäng ja ma ärkasin unest.

Mulle tuli meele, et olen kiirel kohusetäitmisel, aga ometi ei rutanud ma. Käisin edasi-tagasi, vaatasin üles lahtiste akende poole, nagu mees, kes igatsedes ootab oma

armukest. Ootasin, et ta hakkaks mängima uuesti ja uskusin, et ta seda ka teeb.

Aga klaver vaikis.

Ma olin vist hulga aega siin viibinud, sest päike vajus juba teravate majasimside taha. Aga ikka ei saanud ma ära minna, olgugi et selleks ennast võimsalt sundisingi. Eemalt püörasin uuesti tagasi, sest veel, veel — nüüd algab ta jälle uuesti klaverimängu.

Nüüd algab uuesti armujutt.

Sammusin järjekindlalt kuni lähedaloleva kangialuseni, kus uulits teeb järsku pöörde linna sisse ja sealt keerasin uuesti tagasi. Ma ei tahtnud, et mulle ükski heli läheks kaduma sellest muusikast, sellest magusast armukõnest. Sain aru, et ta just siis paneb sõrmed klahvidele, kui kangialuse käänakust läbi astun.

Võib olla, et ma juba kümnes kord tagasi kõndisin kuni majani. Päike oli loojenemas ja uulitsal tundus jahe.

Jõudsin uuesti jälle maja ukseni. Seal kuulsin sees ukse käimist. Astuti kiiresti. Väline uks avati ja välja tuli noor naisterahvas — nägu kaetud õreda musta looriga.

Sealt paistsid mulle kätte kaks suurt, sügavat silma.

Kohe mõistsin: tema mängiski. Tema see on, kes mind mitmeks tunniks siia kinni köitis, kes mind sundis unustama mu suuremat voorust: kohusetäitmist.

Aga tema tundis ka mind. Ta tundis mind. See see inimene ongi, kes sundis

mind kümned korrad ikka kordama sedasama ühte muusikapala, see ongi see inimene, kellele ma mängisin ja kelle jaoks ma kogu oma hinge panin sellesse mängu.

Ta jäi korraks seisatama, vaadates mulle otsa oma sügavate silmiga.

See oli momendiline silmapilk, kuid ometi selleks küllalt pikk, et jatkus aega tema kuju kaasa võtta eluaegseks mälestuseks.

Ta läks kiirel käigul sinnapoole, kus uulits kangi all pöörangu teeb. Käänakul jäi ta seisatama, heites kord veel kiire pilgu minu poole.

Iseenesestki mõista, et ma niisuguse hooletu kohusetäitmise pärast nuhtlust sain.

Aga nuhtluse määrus tegi mulle rõõmu ja selle vastu poleks mul midagi olnud, kui oleksin saanud poole valjema karistuse. Ka karistust kandes viibisin ma temaga, kuulates muusikahelisid ja vaadates ta sügavaisse silmisse.

. . Karistuse aeg kadus käest kui silmapilk.

▽ ▽
▽

Roheline kinnas.

Meie väeosa seisis juba teist kuud G. linna lähedal olevas külas. Soldatid olid mööda talusid laiali, kuna meil, ohvitseridel, korteriks oli küla lähedal olev mõisa.

Mõisa oli võrdlemisi uus ehitus järsukaldalise jõekese ääres. Mõisa juurest algav kõrgete paplite, vahtrate, jalakate ja teiste ilupuude poolest rikas puiestik ulatas ligimaile verst maad mööda jõekallast lääne poole, kus lõpus oli vana mõisa. Nõnda teda ainult kutsuti, aga iseenesest oli ta õieti ainult varemed, tihedalt üleni kasvanud lihavate nõgestega, mehekõrguste takjatega ja lopsakate veriurvadega. Läbi paksu rohu müüride ääri mööda käisid mõned jalgrajad, aga et murenenud müür päikese paistel kihises ussidest ja sisalikkudest, siis oli igaühel õudne ja ilge vaadelda neid varemeid lähemalt.

Nagu kuulsime, oli vana mõisa mitmekümne aasta eest maha põlenud, ja et selleaegne omanik puiestiku teise otsa uue üles ehitas, siis jäigi ta ahervareks.

Mõisa herrasrahvaks oli vana herra, umbes 70-aastane rauk, ta niisama vana abi-

kaasa ja üks 22 aasta ümber neiu, keda kutsuti Alice preiliks. Meie teades oli neiu mõisaomaniku kaugelt sugulane, elas siin noore mõisniku mõrsjana, oodates igatsedes peigmeest sõjast koju.

Iseenesest mõista ei võinud ta loota oma ootamise peatset täideminekut, sest enne pidi ometi lõppema sõda ja tehtama jäädav rahu.

Meie ohvitseride hulgas oli igaühe poolt armastatud mees, nimega leitnant Nelke, noor, tulise loomuga ja hästi haritud. Kui oli vaja midagi ette võtta, kus elu tuli panna kaalu peale, siis teadsime juba ette, et leitnant Nelke üks neist on, kes ettevõttest tagasi ei astu. Tal oli haruldaselt hea maakoha tundmise võime ja sellepärast läks ta ka pimedamalgi ööl eesmärgile. Noormees oli Georgi autähe omandanud ja meie olime kõik selles kindlad, et ta sõja vältel kaugele jõuab. Naljatades kutsusime teda enda keskel avalikult tulevaseks korpuse juhatajaks.

Leitnant Nelke oli inimene, kelle vastu keegi südames mingisugust kadedust ei tunnud ja tema nõuandmine oli ohvitseride koosolekul alati raskelt kaaluv. Keha poolest oli ta tugev, kaunis vilaja kasvuga, lahkete silmadega, sõbraliku meeleoluga ja kõige peale veel väga heasüdamline seltsimees.

Varsti peale sinna asumist sigines leitnant Nelke ja preili Alice vahel hea tutvus. Õige pea arenes tutvus, nagu see loomulik, armastuseks.

Meie eest ei jäänud nende vahekord saladuseks, ja isegi muret tegi see lugu, sest tundsime ju kõik Nelke iseloomu küllalt hästi. Meie teadsime, et tema oma iseloomu juures seda asja ei saa mitte nii kergesti lõpetada, pealegi kus preili Alice kõigiti oli lugupidamist teeniv tütarlaps. Ehk ei olekski seda, aga ometi võis seda tõeks võtta, et selle neiu sügavad, mustad silmad küllalt on niivõrd köitvad, mille sidemeid ei ole katkestada kerge.

Mina olin leitnant Nelkega alati heas vahekorras ja just sel põhjusel tegingi temaga kord sellest asjast juttu.

Ka talle tegi seisukord muret.

„Armas sõber", ütles ta mulle. „See on tõsi, mis sa ütled. Ka minule on see lugu teinud rohkesti peavalu. Kui näituseks tänahomme käsk tuleks lahkuda, siis ei tea ma tõesti, mis teha. See on kindel, et ma tüdrukut tõsiselt armastan ja ma usun — temal on minu vastu niisamasugused tunded. Ma olen isegi katsunud seda vahekorda ka lõpetada, hästi aru saades, et see ei ole meile kummalegi lõpuks hea, aga pean ütlema: kõige mu tahtmise juures käib see mul üle jõu."

Ja jälle läks leitnant Nelke peale lõunat puiestikku, mis muidugi oma luulelikkusega rohkesti kaasa aitas tunnete süvendamiseks. Sinna jäid nad tihti hilja õhtuni.

Seal juhtus ühel päeval, et leitnant Nelke harilikul ajal tagasi ei tulnud. Suurt tähel-

panu see meie juures just ei äratanud. Oli ju õhtu haruldaselt kena ja vististi köitsid preili Alice silmad meie tublit leitnanti täna iseäralise jõuga. Ei olnud ka keegi meie hulgast preilit näinud täna kogu peale lõunat.

Oli juba üsna hilja, kui väikene, paljaste jalguga tütarlaps Maria meie juure vadis ja hingeldades kõneles: „Preili Alice palub herra Nelket välja."

„Herra Nelket?"

See äratas korraga üleüldist tähelpanu. Meie teada oli ju herra Nelke kogu peale-lõuna preili Alicega pargis.

Ma läksin ruttu välja ja leidsin preili pumbakaevu lähedal. Ta oli omale juustesse pistnud suure helepunase õie ja üle ajanud tumerohelise kleidi, milles, nagu ma teadsin, ta Nelkele meeldis iseäraliselt.

„Herra Nelke ei ole kodus", ütlesin ma. „Kas teie teda täna ei ole näinud?"

„Lõuna ajal küll", vastas neiu, misjuures arvasin märkavat tema pool kerget rahutust. „Peale lõunat ei olnud ma kodus."

See oli imelik. Kus peaks ta siis viibima? Meie teada ei olnud siin ümbruses kuskil kohta, kus herra Nelke võiks viita kogu poole päeva hilja ööni. Kas temaga on juhtunud mõni õnnetus?

Ma läksin ruttu tagasi teiste juure, kõnelesin seal, mis olin kuulnud, ühtlasi ka avaldades oma paha aimdust ja kartust.

Minu teade tekitas ohvitseride hulgas suurt rahutust. Veel selsamal õhtul tõtta-

sime herra Nelket otsima, sest meie südamed aimasid õnnetust. Ajasime soldatid jalule. Kogu puiestik oli peatselt mehi täis, jõe rädised kaldad uurisime kõige suurema hoolega läbi, niisama ka jõe põhja, kogu öö hõilasid sõdurid üksteist, kuid sellel kõigel ei olnud mingit tagajärge.

Herra Nelke jäi kadunuks, ei tulnud hilja õhtul koju, ei ka järgmisel hommikulgi.

Lõpmata kurbust sünnitas tubli ohvitseri ja parema seltsimehe mõistatuslik kadu. Ei osanud meie hulgast ükski ette kujutada mingisugust võimalust ta kadumaminekuks. Olekski ta suplema läinud, siis ei oleks selle juures võinud juhtuda ometi mingit õnnetust, sest meie hulgas kõige osavamana ujujana oli ta tuntud ammugi. Pealegi oli kogu jõgi kuni kärestikuni küllalt läbi otsitud nii suure hoolega, et milgi kombel leidmatuks ei oleks võinud jääda korjus. Tingimata oleks hülpinud veepinnal mõni riidetükk, näituseks müts. Aga mitte mingit märki.

Ja missugused õnnetuse võimalused oleksid siin siis veel mõeldavad?

Tugev ja igapidi osav mees kaob ilmsi nii ära, et temast järele ei jää mingisugust jälge.

See oli meile kõigile täiesti arusaamata mõistatuseks.

Mis tegi preili Alice?

Tema kurbus oli avalik ja piiritu. Meie nägime teda ainult punaseks nutetud, kalk-

vel silmiga ja meie poolt ei tahtnud ta teada mingisugusest troostist. Alles nüüd nägime, et neid köitev side tugevam oli, kui meie seda ennist oskasime arvata. Ta võttis esmalt elavalt osa otsimisest, näitas jões kõik teadupärast olevad sügavamad kohad kätte ja sundis neid läbi katsuma otse tüütuseni.

Meiegi südameid täitis sügav ja tõsine kaastundmus, nähes seda noort neiut nii üliõnnetuna.

Nõnda läks nädalat kolm mööda, aga ikka ei tulnud endine lustiline meeleolu tagasi, sest hea seltsimehe puudumine tuletas ennast alati meele. Pealegi oli tundmus, et iseäralise saladuse ees viibime, millest meie ei jaksa jagu saada oma mõistusega.

Pargis jalutades oli meil alati kõne leitnant Nelkest ja tema mõistatuslisest kadust.

See oli ühel pealelõunal, kui jalutades pargis jõudsime vana mõisani. Käisime ümber varemete, mis, nagu alguses tähendasime, olid tihedalt üleni kasvanud paksu rohuga. Jõudes sissekäigu kohta põgenes mingisugune nirgitaoline loom nagu kollane pael jõe äärest üle lagendiku varemetesse. Keegi meie hulgast viskas teda käes oleva kepiga. Mõistagi, et ta ei tabanud loomakest ja kepp langes sissekäigu kõrval kasvavatesse laialehelistesse korpadesse.

Mees ei tahtnud jätta keppi ja lükates kõrvale korpu, läks ta kepi järele.

„Kuulge!“ hüüdis ta ärevalt, „ma leidsin siit midagi haruldast. Oodake, ka teie peaksite seda tundma väga hästi.“

Ta astus rohust välja, tuues ühes päikese paistel ja vihma mõjul ärapleekinud rohelise kinda.

„Tunnete seda?“ ütles ta, näidates meile kinnast.

„Miks ei tunne. See on ju leitnant Nelke kinnas“, ütlesime ühest suust.

Teadsime kõik, et ta seda kinnast kandis taskus. Meie teada oli see tema elus lähedas ühenduses mingisuguse mälestusega.

„Kuidas see kinnas sattus sinna rohtu? Kas see on Nelke kadumisega kuidagi ühenduses? Kas Nelke pidi kadumise päeval veel viimselt siin viibima?“

Nõnda meie küsisime. Selles olime ühes nõus, et see kinnas küllalt võiks kõnelda herra Nelke kadumisest, aga ta oli kurttumm. Meile ei suutnud ta anda vähematki seletust.

Võtaks pagan, kui töntsid meie ometi oleme salapolitsei uurimise alal. Kui tuhm meie mõistus, mitte midagi ei irgu. Niisugune hea teenäitaja, kuid meie ei suuda edasi astuda mitte sammugi.

Tagasi minnes mõisa poole ja elavalt harutades igasuguseid kadumise võimalusi, kohtas meid preili Alice. Oli juba ligemale päeva loode aeg. Neiu kandis käes mingisugust kompsu. Vististi oli selles küll toi-

dukraami, mida see hea südamega laps tihti viis näljastele, keda leidus siin ümbruses rohkel arvul.

Meie pidasime neiu kinni. Meie arvamine oli õige. Ta tahtis teed mööda, mis viis mööda varemete lähedusest, minna külla, kus üks vabadiku perekond olevat täitsa toiduta. See süüa juba mitmendat nädalat ainult räidinud kartulid. Ta viia lastele midagi muud, sest niisuguse toidu otsas jääda nad tingimata haigeks.

„Näete, preili“, tähendasin ma, „missuguse haruldase asja meie leidsime!“

Ma näitasin talle rohelist kinnast.

Kogu oma elus ei ole ma näinud niisugust näomuutust. Ta palgeilt kadus puna ja sinna asus kirjeldamata hirmu ilme. Nägu omandas jume, nagu oleks ta ees äkitselt üles tõusnud tont. Isegi ta ilus vilajas neiukeha langes äkitselt küüru, vajus kokku, nagu kartes mingisugust ränka ja rasket hoopi. Selgesti nägin, kuidas ta käed lõid värisema, ta võpatas ilmselt kogu kehaga.

„Teie ju tunnete ometi seda kinnast. Mis teil on, preili? See kinnas juhatas meid leitnant Nelke jälile.“

Need viimased sõnad ütlesin ma ilusale neiule, kelle peale meie leid nähti avaldavat nii põrutavat mõju, mõtlematalt troostiks.

Seal keeras ta äkitselt ringi ja pani vilama, kuid kaugele ta ei jõudnud, vaevalt mõnikümmend sammu. Ta langes maha.

Neiu Alice oli minestanud.

Ruttu tõstsime ta üles ja kandsime jõe ääre, kus piserdasime külma veega ta palet, meelekohti ja rinda.

Ta ärkas üles.

Neiu vaatas nagu unest ärkaja. Äkitselt lõi ta kaks kätt palge ette, nuttis ja kõneles:

„Andke mulle armu! Mina ei tahtnud seda, ma armastan teda. Ma tahtsin teda vabaks lasta, aga ma ei tohtinud."

See ütlus rabas meid jälle omakorda, nii et alguses ei mõistnud ta sõnade mõtet. Kuid see oli ainult silmapilguks. Kohe irgus midagi meie mõistuses ja meie saime aru, et neiul on teada hr. Nelke kadumise saladus.

„Teie siis teate, kus herra Nelke on? Teil on ta kadumine teada?"

Ta vaatas meile otsa ja ta pilgust võis imestust näha. Kuid see kadus sealt ruttu ja asemele asus ehmatus ja viha. Ta sai oma eksimisest aru.

„Kuidas mina seda pean teadma."

Ta häälest kuuldus juba kangekaelne ja vastupanelik toon. Igatahes oli meie ees nüüd juba tõrges tüdruk.

Aga sellest ei olnud muidugi enam kasu. Kapten Arnold astus Alice juure, pani revolvri otsa ta silmi ette ja kisendas oma lõvi häälega:

„Kuule tüdruk, kui sa kohe ei ütle, kus leitnant Nelke on, siis lasen su siinsamas maha kui koera. Maast üles ja vii meid tema juure!"

See mõjus.

Ta läks meie ees vana mõisani, viis meid läbi paksu rohu varemetini. Seal läksime ühest kõrvalisest ruumist lühikesesse maaalusesse käiku, mis viis plekiga ülelöödud ukseni. Ka ennemalt olime siin varemetes käinud, ilma et kellegile oleks silma puutunud see urgas. Rautatud ukse taga oli veel üks teine uks, millel oli sees väike avaus. Sellest uksest pääses keldrisse, kus leitnant Nelke peeti vangis.

Kirjeldamata haledust äratav oli noormees. See mõnenädalane vangistus oli teda muutnud välimuselt hoopis vanaks. Äre päikesevalgus mõjus raskelt ta peale ja meid nähes oli ta niivõrd ennatanud, et ta vahtis üsna rumalalt.

Teda nähes valdas meid otse jubedustunne.

Kuidas ta sinna sattus?

Teatud kadumise päeval läinud nad neiu Alice ettepanekul lõuna ajal vaatama vana mõisa varemeid. Kui nad jõudnud läbi rohu varemetesse, karanud paar meest ta kallale, mässinud ta suu ruttu kinni ja vedanud maaalusesse keldri, mis vististi oli omal ajal mõisa viinakeldriks, või mõneks muuks avaraks panipaigaks. Nagu loomusunnil, ilma et selle teo tähendust isegi oleks mõistnud, tõmbanud ta taskust rohelise kinda ja visanud sissekäigu kõrvale korba lehtisse.

Ennem inetuks naljaks kui tõeasjaks pidanud leitnant Nelke esialgu oma vangis-

tust. Ei leidnud temagi põhjusi selle teo kordasaatmiseks, pealegi kus ta teadis, et neiu Alice teda armastab.

Kas see oli vahest tüdruku meeletu plaan teda niiviisi hoida omale? Sellepärast oli loomulik, et ta ootas neiu ilmumist, et saada teada, mis on selle vangistamise eesmärk.

Kuid ta eksis. Neiu Alice tõi talle süüa, aga kõigi ta küsimiste ja palvete peale jäi ta täitsa kurdiks. Ja kui ta vangistuse aeg päevast päeva venis, läks tal pimedas koopas kinniolemine niivõrd hirmsaks ja õudseks, et ta isegi kartis oma mõistuse kaotamist. Ta sai aru, et tema vangistamisel ei ole mingit muud eesmärki, kui kõrvale toimetada noort, agarat sõjameest. Vabanemiseks ei ole tal mingit lootust.

Ainult õnnelik juhus vabastas leitnant Nelke.

▽ ▽
▽

Karpide tiik.

Täielist imestust äratasid Vene sõdurites suured Galiitsia kalakasvatuse asutused. Vakamaade kaupa oli tiikide all maad. Paljudel Vene sõjaväelastel ei olnud mingit aimu selle üle, et kalu üleüldse võidakse niiviisi kasvatada.

Kuid tiikidest huvitatud olid sõdurid ainult üürikest aega. Varsti pöörasid nad kogu oma tähelpanu tiikides peituva saagi peale. Kui kusagil leidus midagi kalatiigi taolist, kohe tõmmati tammid maha, nii et kalad jäid kuivale. Mõnel pool kattis elusate kalade kord tiigi põhja. Iseenesest mõista, et neid ära ei jõutud tarvitada, sest esiteks ei olnud kalade alalhoidmiseks võimalusi ja teiseks ei jatkunud nende söömiseks kohal ka aegagi. Suur hulk kaladest läks raisku, osalt viisid küla inimesed nad ära, aga küllalt jäi neid ka maha mädanema.

Niisugune hävitus oli valus vaadata, aga piirisid panna sellele oli võimata. Sõjaväelased lugesid kõike ettejuhtuvat oma saagiks ja ei olnudki pea kellelgi selleks arusaamist, et nad seega inetul viisil hävitavad põhjatu hulga kultuuritööd. Olid nen-

dest kalatiikidest mitmed põlvede vanused, tehtud ja hoitud korras väga hoolikalt ja asjatundlikult, kuna nende hävitamine läks rohke toore jõu käes ruttu.

Ühel õhtul hilja jõudis meie väesalk ühte mõisa. Ilusal õhtul ei tahtnud sõdurid rahule jääda, vaatamata selle peale, et nad olid tublisti väsinud. Mõis oli inimestest täitsa tühi, sest kõik olid ära põgenenud pealetulija vaenlase väe eest. Ka olid ära viidud kõik asjad, ära aetud loomad, nii et pidime leppima ainult tühjade hoonetega.

„Pole sellest viga", tähendas mulle alamlipnik Grigori, „nälga ei ole meil siin karta. Tulge vaadake, missugused toredad kalatiigid. Need on muidugi kalu täis."

Tal oli õigus. Pahemal pool suurt parki oli neli või viis tiiki. Kuu paistis ja nende vaikne veepind virvendas hõbedana. Ka olid tammid alles terved ja — nagu ma juba harjunud olin nägema — olid need rohkem nõndanimetatud ilutiigid. Pikaoksalised hõbelehtedega remmelgad kasvasid tiikide ääri mööda ja küünitasid oma oksad vette. Kõige suurema juures oli moodne sild, mille kõrval nagu unes tukkusid kaks pähklakoore kergust valget paati.

„Poisid, tõmmake tammid maha!" hüüdis alamlipnik Grigori.

Selleks oli meestel veel südidust küllalt ja väsimusest hoolimata jooksti labidate järele.

Vaevalt suudetakse seda ette kujutada, kuidas niisuguste asutuste hävitamine on vastumeelne ja valus. Ma tean, mis neis tiikides peitunes, teadsin ka seda, et aastaid nõudev hoolsa töö tagajärg purustatakse paari tunniga. Meie läheme homme edasi — võib olla, et tarvitame söögiks kõigest sajanda osa sellest varandusest. Muu kõik rikutakse ja raisatakse, millest kellelgi ei ole mingit kasu. Meie oleme nagu metslased, kelle jäljed kõnelevad rüüstamisest ja hävitamisest.

Aga selle vastu ei saa ometigi midagi parata, olgugi et tahtsin: elaksid kalad veel selle öö.

„Kas täna õhtu pole juba hiline tammide lõhkumiseks“, tähendasin Grigorile.

„Oh ei“, tähendas ta imestades. „Näete ju ise. Mehed kaaberdavad niisama ringi. Seda teevad nad alati hea meelega. Aga kas läheme homme edasi?“

„Noh olgugi homme, aga mitte hommiku vara. Igatahes on selleks hommikul aega küll. Ka ei ole täna õhtul enam midagi kaladega teha.“

Mehed tulid lustilises meeleolus labidatega kohale. Neil näis sünnitavat purustamine ja hävitamine iseäralist lõbu.

„Võib olla, et ongi hilja“, mõtles Grigori. „Võiks ehk hommikuks jääda. Olgu peale hommikul.“

Varsti hüüdis ta meestele, kes juba olid labidad surunud mulda, et nad täna õhtul kaevamise järele jätaksid. Hommikul vara!

Sõduritel näis see käsk olevat õige vastumeelne.

Tundsin head meelt, et nendele tuhandetele kaladele võimalus jäi elada veel üheks ööks. Inimese hing on niisugune imelik, et vahest üsna võrdlemisi tühised asjad äratavad kaastundmust, kuna surnukehadega ülekülvatud lahinguväli jätab sõduri tihti hoopis ükskõikseks. Mõtlesin edasi: Võib olla, et läheme hommikul niivõrd vara teele, nii et siin see vastik hävitustöö kõige vähemalt meie poolt tegemata jääbki.

Mehed lahkusid tiigi juurest. Ma jäin sinna veel seisma, sest öö oli hurmav ilus. Pikad remmelgaoksad rippusid lahtistena juustena vette, kuna hõbedased lehed läikisid kuuvalge säras. Kogu loodus tukkus magusas räämastuses, ilma et oleks märganud aimata mingit hädaohtu. Olin ju küllalt seda näinud, kus väesalk tuleb õitsvasse ja aastasadade ja põlvede kestel asutatud ja korraldatud inimeste eluasemetesse ja selle kõik rüüstab maatasa mõne tunni jooksul. Olgugi et sellest hävitamisest keegi ei saa kasu, kuid ometi jääb niisuguse tegevusega kaugelt suurem hulk rahule ja neil on tundmus, nagu oleksid nad selle juures täitnud truult oma sõjamehe kohust.

Oli ka juhtumisi, kus püüti rüüstamistest tagasi hoida isegi valjusega, kuid niisugustele käskudele tuldi alati vastu nähtava vaenulikkusega. Paljudel oli sõjamõisteks rüüstamine, igasugune hävitamine, kus kõi-

kidele neile metsikutele kiredele võis anda vaba voli; kõikidele niisugustele kiredele ja tahtmistele, mille allasurumiseks inimene harilikus elus suurel mõõdul peab kulutama jõudu.

Olin viibinud vististi õige tükk aega tiigi kaldal, vinnides aeg-ajalt pisukesi kive vette. Seal nägin äkitselt kuuvalgel kedagi liikuvat suure remmelga taga.

„Kes seal on?" hüüdsin ma ja haarasin revolvri.

Minu juure astus kõrge kasvuga mees. Ta oli vana inimene, pikk, hall habe ulatas suure osa rinnast katma, küünis peatselt kuni vööni. Ta toetas käes oleva tugeva kepi najale.

„Mis sa siit öösel otsid?"

„Ah mina? Herra, mina olen ju kodus."

„Kodus? Sa oled pärit siit mõisast? Meie ei näinud kogu õhtul ühtegi hinge."

„Ma läksin ka ära, aga ma tulin tagasi. Ma ei suutnud ära jääda. Ma pean ju ometi nägema, mis nendega sünnib."

„Kelle nendega?"

„Eks ikka nendega siin sees."

Ta näitas kepiga tiigi poole.

„Ah sa kõneled kaladest?"

„Muidugi kaladest. Mina olen ju nende kasvataja. Ka mu isa oli siin kaladekasvataja. Mitu põlve on nad olnud meie hooleks."

„Sooh. Siis võite seda ka teada. Hommikul kaevatakse tammid läbi ja tiigid lastakse maha."

„Lastakse maha? Tammid kaevatakse läbi? Aga nad lähevad ju siis kõik hukka."

Nendest paarist lausest kuuldus täielik karjatus. Mul oli kahju, et seda talle ütlesin. Kas ei tulnud see minu poolt inetuna hooplemisena, millega tegin raugale suurt valu.

Seal sündis midagi, mida ma ei oodanud.

Äkitselt langes vanake mu ette põlvili ja vaatas mulle otsa. Ma nägin ta nägu, ta silmi eredal kuuvalgel. Mõjuv oli see vaade. Kuu paistis remmelgate vahelt ta tugevale, kortsulisele näole ja lumivalgele habemele, muutes seda otse hõbedakarvaliseks.

„Ärge tehke seda", ütles ta, „ma palun teid. Ärge laske seda sündida. Sellepärast tulingi tagasi. Minu isa kasvatas siin kalu, mina kasvatasin kogu oma ea. Need tiigid on mitu inimesepõlve vanad. Halastage nende peale, ärge laske neid hävitada."

„Tõuse üles!"

„Ei ma enne tõuse, kui lubate nad terveks jätta."

„Ole nüüd mõistlik ja tõuse üles", tähendasin talle valjult, sest mulle oli piinlik näha palvetamas seda vanainimest. „Kõneleme rahuliselt."

Ta tõusis üles.

„Ma tunnen ju su palvele kaasa, aga midagi kindlat lubada on mul raske. Sõdurid arvavad, et neil on täieline õigus võtta kalu, pealegi kus mõis on tehtud täitsa tüh-

jaks. Meil ei ole ju saada mitte kusagilt toidupoolist. Ja sõdurid tahavad ometi süüa."

Ta vaatas oma ette, surudes tugevat keppi pehmesse mulda.

„Ma tean seda ja olen ka kuulnud, et igal pool kalatiigid ära hävitatakse. Aga ehk võite neid siin päästa, kui teile selle eest tasu maksan."

„Missugust tasu?"

Ta tõmbas taskust rahakoti ja pakkus mulle.

„Siin sees on kõik minu varandus, mis olen elus kogunud. Ma müüsin kõik ära, mis iganes võimalik. Ka see raha on siin sees ja selle annan kõik teile. Seal on mõnisada kuldraha. Võtke kõik, aga jätke tammid terveks."

Olgugi et niisugune maksu pakkumine oleks pidanud mind pahandama, ei teinud see sel puhul seda mitte. See inimene oli huvitav.

„Miks sina selle eest pakud siis kogu oma varanduse?" küsisin ma. „Nagu ma aru sain, ei ole need tiigid ju mitte sinu, vaid mõisaomaniku jagu. Sa oled ju ainult palgaline kalakasvataja."

Ta vaatas mulle otsa.

„Seda küll. Ega nad ole minu, aga mina olen need kalad kasvatanud. Need tiigid on meie põlve elutöö. Ja kui need meilt ära võetakse, kui nad ära hävitatakse, mis siis ongi meie elu enam väärt. Siis nagu ei oleks need põlved mitte midagi teinud."

„See ei päästa neid. Mina ei võta sinu käest mitte su varandust. Sa pead teadma, et ma ei ole röövel, vaid sõjamees."

„Võtke, võtke puhas."

„Pane oma raha tasku, küllap läheb seda sul omalgi vaja", ütlesin õige valjult. „Kui mul võimalik on neid terveks jätta, siis katsun seda teha, aga lubada ei tea ma midagi. Jumalaga!"

Keerasin ümber ja tahtsin sealt ära tulla.

„Kuulge, ma kõneleksin veel", tähendas ta mulle järele. „Kas lubate, herra?"

„Mis siis?"

Ta näis millegi üle eneses mõtlevat ja otsustavat.

„Mis sul on veel ütelda?" kordasin oma küsimist.

„See on tõsi, mu varandus on väikene. Aga ma võin teile rohkem tasu anda, kui jätate terveks karpide tiigid."

„Mis sa sellega mõtled?"

Ta mõtles veel, nagu võideldes iseenesega.

„Selle mõisa omanik on rikas inimene. Ta läks küll ära, aga kõike varandust ei saanud ta ära viia. Hulga kuld- ja hõbeasju jättis ta siia. Need peideti kuhugile ära. Ma tean, kus nad on."

„Noh? — Ja mis siis?"

„Kui jätate terveks karpide tiigid, siis juhatan teile kätte, kus asjade peidukoht. Võite nad sealt ära võtta."

Ma vaatasin seda imelikku meest, kes valmis oli tiikide eest ära andma kõik varandused.

Ta arvas mind vist järele mõtlevat ta pakkumise üle.

„Tulge, ma näitan, kuhu on peidetud kuld- ja hõbeasjad. Aga, Jumala pärast, karpide tiigid jätke terveks."

Ta oli valmis ees minema.

See mees avaldas mu peale äkitselt imelist mõju. Sain aru, et ta üks nendest on, kelle korjuse üle pääseb selle varanduse juure, mis on ustud ta hoolde.

Ei olnud ilmas küll ühtegi varandust, mida see inimene ära annud ei oleks nende tiikide eest, mida tema ja ta isa olid hoidnud korras.

Ma astusin ta ette.

„Kuule, isakene, mina ei taha sinu varandust, ka seda mitte, mis mõisaomaniku jagu. Aga ole mureta, ma katsun sinu palvet täita niipalju kui minul see läheb korda. Võib olla, ehk jäävad terveks need tiigid."

Ta vaatas mu peale, kuid ta huultel liikus salajane tänu. Võib olla veeresid ta silmist pisaradki.

Järgmisel hommikul oli meestel esimene asi tammide läbikaevamine.

Ma kutsusin Grigori oma juure.

„Kuulge", ütlesin talle, „ärge laske tiike mingil kombel rikkuda. Ma sain praegu teate, et siia mõisa asub staap pikemaks ajaks ja igasugune rikkumine on keelatud

kõige valjemalt. Iseäranis toonitatakse seda, et puutumata peavad jääma kalatiigid."

See mõjus. Tammid jäid läbi kaevamata ja selsamal pealelõunal lahkusime mõisast.

▽ ▽
▽

Kärber.

Kärber oli vilaja kasvuga, väheldaste, pilukile silmadega ja liikumises ja kõnelemises laiskust avaldav maakaitseväelane.

Pea peale kasarmusse tulemist oli Kärberi minevik juba kõigile teada, selle eest olid südilt hoolitsenud need isikud, kes olid tema poolt nurga mehed ja kellele tuntud ta minevik. Kärber oli kelm ja varas ja mitu korda oli ta vangis istunud oma süütegude pärast.

Sõpru Kärber omale sõdurite hulgast ei leidnud ja nähtavasti ta neid ka ei igatsenudki. Ta eest hoiti kõrvale ja iseäranis nähti ta läheduses asujad olevat mures oma raha pärast.

Kärberi põlati — teda pilati ja selleks andis ta oma laisa ja vindriku ülespidamisega küllalt põhjust. Ta oli alati pesemata, harimata, ta riided olid kortsus ja prügised. Ülemuste poolt tehti talle ta lohakuse ja mustuse pärast märkusi ja sõimati seaks.

Kuid sõdurite pilked ja ülemuste sõim ja märkused ei avaldanud Kärberi peale vähematki mõju. Näis, nagu ei oleks ta seda kõike sugugi kuulnud.

Harjutustel katsusid sõdurid Kärberi kallal oma pilketeravusi, mis näis meeldivat väga vanale veltveeblile. Nähtavasti oli ka temagi tüdinenud sellest poole oiuga inimesest, kes ilmaski ei suutnud õieti käia, vaid alati vänderdas reast välja.

„Ütleks ta ometi midagi vastugi, et saaks selle looma peale õieti vihastada", tähendas veltveebel, „aga ka seda ei tee ta."

Enese lähedusse Kärber õieti kedagi ei lasknud, sest tal näis puuduvat igasugune usaldus teise inimese vastu. Kui keegi talle katsuski kuidagi läheneda, olgugi eesmärgiga, et pärast koguda pilamiseks materjaali, siis oskas Kärber alati jääda ligipääsematuks.

Meil tuli Venemaal asuda korterisse väikestena salkadena üksikutesse taludesse. Kasarmus headeks tuttavateks ja sõpradeks saanud inimesed panid endid kokku, et ühiselt lõbusam elada harjutuste vaheaegul ja ööseti.

Mina läksin Kärberiga ühisesse korterisse, viletsasse venelase ütti.

See sünnitas mu sõprade hulgas imestust, isegi naljaks panid nad esialgul mu soovi. Kui aga nähti, et ma jään oma otsuse juure, siis rutati mind hoiatama Kärberi eest.

„Küllap näed — ta teeb sind ühel ööl paljaks. Küllap siis kahetsed."

Mina elasin Kärberiga ühes umbes neli nädalat.

Ligemale nädalapäevad elasime ühises ruumis täitsa võõrastena. Tulime harjutusilt koju puruväsinutena, võtsime riided ült ja uinusime. Vahest tulid tuttavad õhtuti minu poole, kus siis hilja ööni jutustasime, vahest lugesime ja tihti peale aega surmasime kaardimänguga.

Kärber jäi selle juures hoopis tähelpanematuks. Ta ei seganud ennast ilmaski meie hulka, ronis juba õhtul varmalt ilma riideid ült võtmata laiale ahjule.

Nähtavasti oli tal seal soe ja hea.

Ma mõtlesin juba alguses katsuda temale ligineda, aga jätsin selle järele, lootes, et aeg tuleb, kus ta meid üksteisele lähendab.

Teadsin, et Kärber oli kirglik suitsetaja. Aga täna ei olnud ta kogu päeval keerutanud tubakat paberisse. Vist oli küll tubakas otsas. Mina aga suitsetasin ohtralt otse ta nina all. Sain väga hästi aru, kuidas meest hirmsasti piinas suitsu himu.

Hilja õhtul käisin omale toomas joogivett ja tulles aknast mööda nägin Kärberit väikse lauakese sahtli kallal. Seal sees oli minu tubakas. Aimates minu samme, läks ta ruttu ära ja tegi nagu otsiks ta midagi oma seinalrippuvast ranitsast.

Ma ei annud oma nägemisest mingit märku.

Tuppa tulles hakkasin omale paberossi toppima. Selle juures tähendasin nagu mööda minnes:

„Kuule, Kärber, miks sa täna ei suitseta? Ons su tubakas otsas? Võta siit paberossi."

See tuli Kärberile ootamata ja vististi arvas ta minu pakkumise kuidagi ühenduses seisvat ta endise teoga.

„Noh, ära pelga, võta ikka. Juhtub mul teinekord tubakast puudus, eks anna sina siis jälle mulle."

Argselt ja kohmakalt tuli see koljat laua juure ja ilma et mulle oleks sõnagi lausunud, võttis ta paberossi.

Ma panin tähele, et Kärber sel õhtul minule nagu lähemale püüdis, isegi magamisega ei rutanud ta. Viimaks hakkas ta ronima ahjule.

„Kuule, Kärber, sa võiksid ometi ka kord saapad jalast ära võtta. Palja jalu on ju palju parem ja lahedam. Jalad jäävad niiviisi haigeks."

„Mis siis teistel tarvis sellest hädaldada."

„Ega ole vaja, ma aga ütlesin niisama. Mina näituseks ei või mitte nii magada, saapad alati jalas. Pealegi pihkavad saapad ja jalad on päev läbi niisked."

Ta ei lausunud sõnagi, aga nagu ma tähele panin, ta ka ei heitnud magama. Ta istus ahju äärel. Ma ei teinud sellest asjast enam juttu, vaid kirjutasin viletsa lambi valgel kirja.

„Hea on ütelda küll", ütles ta veidi aja järele õige iseenesele. „Aga mis ma neist

siis jalast võtan — jalanartsud on ära mädanenud."

„Sul ei ole jalanartse? Noh, pole viga. Mul on veel tagavaraks kaks paari puhtaid. Ma võin oma käest sulle niikauaks laenata, kuni omal puhtaks pesed. Hommikul annan sulle puhtad jalanartsud."

Ma kirjutasin edasi.

Veidi aja pärast kuulsin, kuidas ta oma saapad jalast ära tõmbas. Peagi lagunes kitsas toas laiali vastik, terav jalahigi hais. Ikka veel ei heitnud ta magama. Ma sain aru, et ta ahju äärel seda meeldivust maitseb, mis jalgade paljastamise järele tunned ja kui on nad olnud pikemat aega raskeis, märgis saabastes.

Äkitselt ümber pöörates nägin, kuidas ta aineti oma jalgade peale vaatas, liigutades selle juures varbaid.

„Noh, Kärber, eks nii ole parem? Hommikul pese jalad puhtaks ja ma annan sulle siis uued jalanartsud. Aga nüüd magama!"

Nagu loomi mingisuguse maiustusega taltsutatakse, niisama avasin ma ka selle kinnise iseloomu hingesse omale tee tubakaga, heeringaga ja saiatükkidega. Teades juba ennemaltki, et tal rahast puudus, arvasin heaks talle vahetevahel üht ja teist anda, sest sel puhul, kui ta ise oleks võtnud, ei oleks ta vahest olnud kunagi nii mõõdukas. Kärber muutus juba jutukamaks, andis mõista, et ta heameelega valmis oleks täitma iga minu soovi, kui ma aga midagi

käsiks. Tuli ka seda ette, kus ta isegi midagi päevastest harjutustest kõneles, kirudes rasket ja tüütavat sõduri elu.

Igatahes oli ta suuresti muutunud, olgugi enese teadmata. Meie vahekord oli juba hästi soojem, olime jõudnud teineteisele üsna lähedale, olgugi et ma veel ei olnud teinud mingisugust pealetikkuvat sammu.

See oli ühel ilusal päikesepaistelisel lõunal, kui mõlemad lebasime peale lõunasööki maja kõrval kasvava paju all. Paljad jalad olid päikese käes — oli olla nii hea, meeldiv ja mõnus.

„Oled kuulnud, Kärber, et meie hulgast saadetavat lähemal ajal mehi sõjaväljale? Igast roodust võetavat paarikümne ümber.“

„Olen kuulnud,“ tähendas ta, ilma ta väikestes oma ette vahtivais silmis oleksin märganud muutust

„Kui su nimi ka peaks üles pandama?“

„Pangu!“

„Kas sa ei tahaks enne kord kodumaale sõita?“

„Ei ole himu.“

„Imelik. Mina läheksin heameelega. Sa oled siis küll vahva mees. Läheksid heameelega sõtta. Sa ei pelga surmagi?“

„Seda ei ole ma ütelnud.“

„Kuidas seda siis mõista. Või ei ole sul kodus omakseid?“

„On ikka ka, aga nendest ei ole lugu.“

Vaikisime veidi aega.

„Surra ma küll ei tahaks“, ütles Kärber otse enesele. „Oleks kahju.“

„Millest siis? Sa ütled ju, et ei olegi himu koju minna. Millest siis on nii kahju? Eks see ole õige ükskõik, kus ja millal inimene sureb. Kord tuleb see temp ikkagi ära teha.“

„Ei ole. Kahju on.“

„Millest siis?“

„Endisest elust.“

Selle juures vaatas Kärber paju oksadesse, kus sumises paar mesilast.

Oi, Kärber oli täna ju hoopis iseäralik.

„Kuidas — endisest elust?“

„Just nii. Ma ei oleks mitte pidanud nii elama, nagu elasin. Kas sind ei hoiatatud mu eest?“

„Seda küll, aga ma ei pane iga juttu tähele.“

„Ei, neil on õigus. Ma olen varastanud. Ma olen kinni istunud varguse pärast.“

„Võib olla,“ tähendasin hoopis ükskõikselt. „Aga minult ei ole sa varastanud mitte midagi.“

„Kust sa seda tead?“

Ta vaatas oma väikeste silmadega mulle haruldaselt teraselt otsa. Vististi ootas ta, et ta ütelus minu juures pidi avaldama iseäralist mõju.

„Minu teada ei ole minul kadunud mitte midagi.“

„Aga ma võtsin su tubakut.“

„Noh võtsid ja suitsetasid. Sul oli tubakas otsas."

Ma ei tea tõendada, aga ma arvan — see mees oleks vist mu kaela langenud. Ma usun — ta hoidis suure vaevaga nuttu tagasi. Äkitselt tõusis ta üles, läks tuppa, nagu oleks tal seal toimetada midagi väga hädalist.

Õhtul enne magama heitmist küsis Kärber:

„Ons see ikka tõsi, et varsti väerinnale saadetakse?"

„See on tõsi."

Ta ei lausunud sõnagi, vaid vaatas aineti oma varvaste peale, mida liigutas mehaaniliselt.

„Kuule Kärber, sa ütlesid ennist, et sul endisest elust kahju on. Ma ei saanud sellest hästi aru."

„Seal ei ole midagi aru saada. See on nõnda."

„Võib olla, aga mulle jääb see ikkagi arusaamataks. Ma ei tunne su endist elu."

„Kas sind ei hoiatatud mu eest?"

„Seda küll, aga mul ei olnud vaja tähele panna neid hoiatusi."

„See on õige," tähendas ta lakke vahtides. „Ma olen varguse pärast kinni istunud."

„Kõik võib olla. Aga nüüd ei ole sa ometi midagi varastanud. Või kartsid sa karistust?"

Ta näol lehvis naeratus.

„Ei kartnud," ütles ta pikkamisi, järel kaaludes. „Ma ei tea, aga kogu mu endine elu oli hoopis teistmoodi. Need olid hoopis teised inimesed, kellega elasin ühes. Siis oli lõbus varastada, oli selle järele niisugune himu."

„Ja nüüd ei ole sul enam seda himu?"

„Ei ole. Kui ma ikka nii ei oleks tahtnud, ega ma siis ka olekski varastanud. Ma ei tea seda, aga on mu eest nii — siin oleme kõik ühesugused. Kuidas ma nüüd tulen sinult võtma, sul läheb ju omal iga kopik kibedasti vaja."

„Ma usun sul on raha täitsa otsas?"

„On küll. Mul oli tulles kodumaalt hulk raha kaasas. Ma raiskasin selle ära."

„Ja nüüd on kahju."

„On ka."

„Oled ennemalt ka raha pärast kahju tunnud?"

„Olen ka, aga see ei olnud sedamoodi. Ei ole nii rahast kahju, vaid sellest on kahju, et nii elasin. Ma olen seda nüüd palju mõtelnud."

„Seda ma usun. Aga kui kodumaale läheksid, siis hakkaksid elama küll teisiti?"

„Kuidas ma seda tean ütelda."

„Kuidas ei tea? Kas see ei olene siis inimese tahtmisest õieti, kuidas ta elab?"

„Seda ma ei tea. Ma mõtlesin seda vahest ka ennemalt, aga nii see ikka ei läinud. Mõtlen ka seda praegugi, aga kes võib seda ütelda."

„Ma ei saa sinust ikka aru. Kuidas sa siis ennast lased tõugata niisuguseist kõrvalisist asjust."

„Seda on hea ütelda küll, aga ega mina üksi olnud niisuke. Kas ei ole küllalt neid, kes nagu sead oma toidu mudasse tallavad. Või nemadki tahavad."

„Sul võib ju õigus olla, aga ometi võib ju inimene enesega ikka ka teha, mis soovib. Mis asi sundis siis sind ikka niisugustele tegudele, mis tekitasid sinu kohta küllalt halva kuulsuse?"

„See oli juba nii. Tead see on nõnda, et sa sellest püörest enam välja ei pääse. Mul oli hoopis isesugune tuttavate ja sõprade ringkond ja ma olin muidugi ka nende taoline."

„Imelik! Sa oled ju iseloomu poolest hea poiss. Kust see tuli, et sa sattusid niisugusesse kildkonda?"

„Kust see tuli? Sa küsid? Kas ma oskan seda sulle siis ütelda. Kas seda keegi oskab. Mul oli kaks venda, teine on surnud, aga ega need olnud minust paremad. Kes seda teab, kust see tuli."

„Teie kasvasite vist kusagil alevikus üles, kus kogu päevad hulkusite uulitsal. Vististi Narvas?"

Ta lõi naeratama.

„Ei. Meie oleme jõukad taluperemehe pojad. Oli hea koht, aga nüüd on ta ammugi võõraste käes."

„Vist jõi isa koha maha?"

„Ei. Ta ei olnudki viinavõtja. Meie isa oli vaga mees. Meil olid tihti palvetunnid ja sagedasti käis isa kaugel palve teekondel. Poegade käest läks koht ära."

„Pojad ei omandanud sugugi isa vaateid ja eluviisisid?"

„Ei."

„Teid vist tüütasid need palvekoosolekud ära, või oli isa usk ainult silmakirjateenistus?"

„Võib olla üks kui teine. Võib olla ka mõlemad. Seda ma ei tea."

„Kuule Kärber, su jutt on huvitav. Kas sa uskusid näituseks Jumalat?"

„Miks seda küsid?"

„Niisama. Vanemad olid ju usklikud."

„Mitte sugugi ei uskunud ma."

„Aga kas nüüd usud?"

„Ma ei tea, aga ma tunnen, et midagi teisiti on."

„Teisiti? Mis sa sellega ütled?"

„Niisama, nagu tunnen. Öösel läheb uni ära, ma kuulen, kuidas sa magad, aga mõtlen. Tahaks magama jääda, aga ikka jooksevad mõtted ringi. Ega tea midagi, mis on ees. Ennemalt ei olnud see mitte nõnda."

„Sa mõtled oma elu üle järele."

„Võib olla. Tuleb meele, et oleks võinud elada ikka teisiti küll. Oleks ikka olnud parem."

Magama heites ei tulnud ka minulgi und. Kärber ei jäänud magama, vaid pööris tihti

ühe külje pealt teisele. Kuulates, et ma veel üleval olen, ütles ta:

„Kuule, luba mulle üks pabeross, mulle ei tule und. Kui raha saan siis tasun ära."

„Võta, võta!"

* * *

Meil tuli veel mõni päev ühes elada. Kärber muutus ikka rohkem ja rohkem. Ta liikumisest kadus vastik vinduvus, puhtuse peale pani ta juba hoolsalt rõhku. See kõik puutus isegi teistele silma, kes Kärberile tegid selle kohta märkusi. Iseäranis usinasti püüdis ta täita mu soove, olgugi et ma teda ei rutanud koormama mingisuguste kohustustega.

Ka tema välimus omandas mu silmis täitsa korraliku inimese jume.

Tuli aeg, kus meie polgust teatud arv mehi väerinnale saadeti — nende hulgas ka Kärber. Meie mgasime viimast ööd ühes.

Ma istusin veel õhtul laua ääres, kuna Kärber oma asju kotti pakkis.

Äkitselt tundsin, et keegi seisab minu kõrval.

See oli Kärber.

„Noh?"

„Ma tahtsin sulle midagi ütelda, aga, aga.. .."

Ta ei osanud teha oma mõtteid sõnadeks. Ometi sain aru, mis ta tahab, mis tal hinge peal. Ma lugesin seda ta silmist.

Ma tõusin üles, haarasin ta mehise käe pihku, vaatasin talle otsa ja ütlesin:

„Meie oleme hulk aega ühes elanud, oleme väga hästi läbi saanud, oleme isegi saanud sõpradeks. Homme hommiku lahkume ja teadmata, kas enam üksteist näeme. Aga Kärber, meie jääme sõpradeks ja mäletame teineteist kõige paremini. Eks ole nii?"

„Jah," lausus Kärber tasa ja ta silmadest veeresid pisarad palgile. Neid ei rutanud ta mitte ära pühkima.

„Ära kurvasta Kärber — sa oled tubli poiss. Ja kas tead sõber, kui sa kord koju lähed, siis hakkad sa hoopis teistviisi elama. Seda võid sa uskuda."

„Seda olengi enesele juba tõotanud mitmeli korrali."

„Tõotada ei ole vajagi, ma tean seda. Su iseloom kasvab uueks. Seda sa näed. Nüüd heida puhkama, homseks peab mees olema tugev. Seda võid uskuda, ma soovin sulle kõige paremat."

Kärber ei lausunud sõnagi, haaras mu käe ja pigistas seda. Aga see pigistus kõneles mulle kõik, palju selgemalt, kui Kärberi suu seda iialgi oleks ütelda suutnud.

Nad läksid teisel hommikul teele, õige vara. Meil ei olnud vaja harjutusele minna — võisime neid jaama saata.

Kui rong ära liikus, nägin veel eemalt, kuidas Kärberi tugev kogu ikka ja ikka püüdis tagasi vaadata sinna kohta jaamaesise platvormi nurgale, kuhu ta nägi mind jäävat seisma.

Varitsemisel.

Meie väesalk jäi peatama kiirejooksulise jõekaldal olevasse Voronka mõisa. Mõisa hooned olid põlised ehitused, põhja poolt piiratud uhke, kaugele ulatava puiestikuga. Pahemal pool oli kõrge muruplats, mõisa trepp, kuna parem kaugele ulatav tiiv oli määratud teenijate ruumideks.

Juba kuud seitse tagasi oli Voronka mõis sattunud sõjategevuse piirkonda ja sel põhjusel ka raskesti kannatanud. Ka nüüdki võis siin selgesti näha läbikäivate vägede ja lahingute jälgi. Inimesed olid ära põgenenud, viljaväljad jäetud harimata, ehk jälle hoopis maha tallatud, mineva-aastased lillepeenrad ära sõtkutud, aiad maha kistud, viljapuud lõhki rebitud. Nähtavasti olid ratsanikud sidunud oma hobused ilupuude külge ja ajajooksul olid loomad nälja sunnil ära närinud nende koore.

Just vastav välimusele oli pilt, mis pakkus mõisa sisemus. Tube oli igalt poolt üle käinud täielik rüüstamine. Mis väärtuslisem, küllap see oli vististi kaasa viidud, et seda vahest kümmekonnad verstad

kanda ja siis jälle uuesti maha paisata. Kuid oli siinsamas puruks löödud ka palju väärtuslisi varandusi. Seinte peal tunnistasid piltide asemed nende vahest aastasadasid seal seismist. Nüüd oli pilt nagu linane räpane närts seina ääres kortsus, kuna ta kallist raamist sõjamehed murdsid vististi omale söögikeetmiseks tulepuid. Klaveril oli löödud kaan pooleks, elfenbein klahvidelt ära rebitud ja keeled seest välja kistud. Keegi oli eemalt visanud mingi raske asjaga laest maani ulatava peegli pihta, nii et klaas purunes tuhandeks tükiks. Vaata, kuhu iganes tahad, igal pool inetu ja õudse purustamise ja hävitamise jäljed.

Tuli ette, kus purustamises pandi võistlus toime ja kes jäi võitjaks, või oskas midagi niisugust korda saata, mis äratas teiste juures imestust, siis omas see enesele sel teel mõnusa tunde.

Kui meie mõisa jõudsime, oli ta täitsa tühi. See oli arusaadav. Alles paari nädala eest oli siin läheduses lahing löödud ja ka praegugi oli kogu ümbruse saatus kaalu peal. Inimesed, kes siia jäänud, ei söandanud veel metsast välja tulla ja alata uut elu rüüstatud varemeil.

Taheti oodata, et ära näha, kumma väe poole jõud kaalub, kumb jääb maakoha peremeheks.

Meie viitsime kogu päeva mõisas. Katsusime muretseda loomadele rohtu ja leides mõnda hälbivat kodulindu, läks meil kor-

da ka omalegi midagi niisugust soetada, mis maitseb väsinud ja piikunud sõjamehele väga hea.

Õhtu oli haruldaselt ilus. Mõisa lähedalt läbijooksev jõgi murmeldas kärestiku kivel. See kuuldus trepile ühetaolisena jutuvestmisena. Oli vaikne ja kogu puiestik tukkus. Kuu paistis puie ladvust ja heitis läbi lehtede murule ja sõtkutud teedele saladuslikke virvendavaid valguse laike.

Ei saanud rahuliselt istuda. Vägisi kiskus iha metsa poole, mis paistis nii luulelikuna ja ilusana.

„Ära kaugele mine ja ära ka kauaks ära jää," tähendas mulle rittmeister Kander. „On alati hea, kui inimene on võõras kohas küllalt ettevaatlik."

„Pole viga! Lähen ainult puiestiku ääre. Poole tunni pärast olen tagasi ja siis joome teed!"

Läksin üle urmseks sõtkutud mõisa õue, sügavaid jälgi ja roopaid täis tallatud teed mööda kuni puiestikuni. Kibe tundmus täitis rinda. Kui palju tegevusrikast, ilusat elu on see mõis näinud, kui palju rõõmsaid aegu, kui palju südameid, mis tuksusid eluihast ja armastusest, kui palju magusaid ja õndsaid lootuste täideminekuid. Aga nüüd on kõik kadunud, tallatud puruks hoolimatalt ja toorelt.

Mispärast?

Sellepärast, et sõditakse.

Ikka rudjuvamad tunded rõhusid hinge, sest avanesid alati uued hävitused. Miks on seda sõda vaja, miks hävitatakse nii meeletult ja toorelt? Kui ennemalt arvasin, et sõja eesmärk on minul teada, siis nägin nüüd, et see kadus korraga käest. Ma ei oskanud seda enesele kuidagi seletada, mingil viisil põhjendada, miks sõditakse, miks ilmarmuta ja toorelt hävitatakse.

Selle teadmatusega ühes asus ka midagi väga õudset, hirmusünnitavat tühjusetunnet hinge. Selgus, et meie kõik, kõik need miljonid mingis udus viibime, millest meie välja ei pääse, et meie mõistusi on valdanud mingi ving, mis meid ei lase mõtelda, otsustada, ja meid hulluks tehes laseb maitseda hävitusest rõõmu.

Kui õudne!

Ära tundes, et üksi olles kohutavad mõtted mind ümber piiravad, ikka tihedamalt ja tihedamalt mu hing nendest täitus, nad meeleolu valmistavad, mis sõjamehele ei ole sugugi soovitav, tahtsin ümber pöörata ja tagasi minna mõisa, kus rõdult paistis tuli. Puiestiku ääres olevast väikesest triiphoonest mööda minnes jäin äkitselt võpatades seisatama. Triiphoone otsas tugevate jalakate all liikus keegi ja ma nägin selgesti, et see on inimene. Ilma et isegi oleksin kavatsenud, oli mul juba revolver käes laskevalmis.

„Kes seal on? Tule kohe välja!“

Mu ette kuuvalge joomesse astus nagu vastu tahtmist, nagu areldi vanamehe kogu.

„Kes sa oled? Mis sa hulgud öösel väljas?"

„Ma olen kärner. Ma elan siin triiphoones", vastas ta hoopis viletsas Vene keeles. „Ma olen üksi mõisas. Ma ei tahtnud ära minna. Kuhu minnagi. Teie väed on ju kõik paljaks riisunud ja ära põletanud."

„Kus sa päeval olid?"

„Kogu päeva olin triiphoones. Ma arvasin, et teie vägi läheb pea edasi. Siin pole ju teil enam midagi võtta, kõik olete juba hävitanud."

Vanamehe sõnadest kuuldus otse haavav ja peitmata vaen. Arvan, et ta julges vaadata mulle isegi vihatsi otsa.

„Sinu asi pole selle üle otsustada, mis sõjaväed on teinud", tähendasin ma kõrgilt.

„Mis minust vanast inimesest nüüd," kõneles ta ruttu, vististi lüües mind kartma. „Eks ma katsu oma tööd edasi teha. Mis seal siis on, kui lõpen, siis lõpen, kellel see minust kahju. Aga see on ometi nõnda, ega meie herra seda ikka tasumata jäta. Seda ma usun küll."

„Teie herra? Kus teie herra siis praegu on?"

Ta heitis pilgu ruttu mu peale.

„Kas ta seda siis minule tuleb ütlema. Aga ma arvan, kaugel ei ole ta siit mitte."

„Või nõnda. Ma usun, sa ehk tead herra peidukohta. Võib olla, oled ise ka

mõni salakuulaja. Sind vaja üle kuulata. Mine mu ees."

Tal tuli hirm.

„Mind vana inimest? Ega ma pole siit välja saanudki. Kuhu ma ka peaksingi minema ja mida ma kuulan. Eks ma või ka siinsamas surra. Herrast ütlesin sellepärast, et oma kõrvaga kuulsin, kui ta needis ja ähvardas."

„See on meeletu inimene. Keda ta ähvardas? Kas neid, kes rüüstasid mõisa?"

„Mis see mõis nüüd — ega see olegi põhjus. See teine asi on ju hoopis enam. Ma ise nägin teda, aga ma ei tea, võib olla, ongi läinud hulluks."

„Mis oli siis see teine asi?"

Ta vaatas uuesti mu peale nagu imestades. Ta silmad küsisid: kas sa siis sellest midagi ei tea. Siis sattus ta ärevusse, ilmselt unustades ennast.

„Miks see siis ei olnud. Ta oli alles 8 kuud abielus. Ja see proua oli ingel, päris ingel. Kui hea oli ta meie kõikide vastu. Nad armastasid teineteist. Ma ütlen, seda ei uskunud ükski hing kogu mõisa rahvast."

„Oota vanake, see on ju üsna huvitav. Aga jutusta mulle, nii et ma sellest aru saan."

„Mis seal aru saada. Kevadel sõitsid nad mõisa. Tehti auväravad ja ma viisin kõik oma lilled saali. Nad elasid väga ilusti. Meie nägime, kui nad kahekesi välja sõitsid

ja meil kõigil oli hea meel. Proua oli ju ka väga ilus. Tal olid suured lahked silmad ja jutustas minuga sõbralikult. Aga ometi pidi niisugune õnnetus tulema."

„Õnnetus? Mis oli see õnnetus? Kõnele sellest."

„Mis seal kõneleda, ega minagi seda ei tea, kuidas see algas. Seda ma tean, et siia tuli Vene ratsanikkude salk. Herra võttis selle sõbralikult vastu. Soldatid elasid seal all mõisa majades ja ohvitseridele andis ta ruumid mõisa tubadesse. Kuidas see tuli — seda teab Jumal üksi. Aga ühel öösel väljast koju sõites leidis herra oma proua ja ohvitseri pargist. Ta laskis proua sealsamas maha. Ise põgenes ära ja teda ei saadudki kätte. Ta kadus jäljetult ja ükski mõisa rahvast ei kuulnud tast vähematki. Ükskord lähen ma õhtupool ööd tiigile ja näen, keegi liigub pargis vanade pärnade all. Mõtlesin olevat varga, kes tahab hiilida mesipuu aeda. Piisin, piisin, lähen viimaks juure ja näen — herra. Just selle sama koha peal, kus ta surmas proua. Hoidsin veidi tagasi, nii et ta mind ei näinud, aga ma kuulsin selgesti, kui ta üksipäini kõneles. Ega ma küll mäleta enam viimast kui sõna, aga umbes nõnda ütles ta küll: „Sa oled mu tunnistaja suur Jumal. Nii tõesti, kui ma siin seisan, vannun ma et esimese Vene ohvitseri tapan, kes jääb siia mõisa ööd." Nii umbes ütles. See oli mu eest niisugune vanne, et ajas hirmu peale.

Aga seda ta teeb, sest meie herra on tugev mees kui koljat ja seda ma tean: ta peab sõna."

„Kas siin pärast seda Vene vägesid ei ole käinud?"

„Võib olla, et on, aga ma ei ole paaril kuul siin olnud. Olin oma tutva pool. Aga ka tema põgenes lastega kõrve, kus elab nüüd maa koopas. Süüa pole neil omalgi, nii et minule vanale inimesele ei täigi anda. Polnud mul seal teha midagi. Tulin hiljuti siia tagasi ja mõtlen: Eks ma siia siis sure. Vaheajal on siin peetud lahinguid ja kõik inimesed on ära läinud. Mina üksi olen. On veel järele raasike vahelikku, aga ka see lõpeb varsti."

Aru saades, et see mees ei ole kellegi salakuulaja, käskisin ta tagasi minna triiphoone, sest väljas liikumine on öösel kardetav. Vahid võiksid teda kergesti mõneks luurajaks pidada ja sel põhjusel ka ta käsi käia hoopis halvasti.

Minnes mööda pargi puue äärt mööda viivat jalgteed mõisa juure, kerkis haruldaselt selgelt sellest pilt mu silmade ette, mis sündis siin puiestikus. Ma nägin seda suurt, tugevat meest, kes tapab oma naise meeletus vihas ja armukadeduses. Nüüd luurab ta siin ümber kui metsloom, et oma vannet saata täide. Ma ei pistnud revolvrit mitte tasku ja hoidsin kaugemale kohtist, mis olid kõrgete puude varjul üsna pimedad. Mõisa jõudes istusime rõdule teed jooma, sest

õhtu oli haruldaselt ilus. Eemalt vaadates heitsid läbi oksade paistvad varjud mitmetaolisi kujusid maapinnale. Valged laigud liikusid, just nii, nagu seisaks seal eemal keegi, üll pikk valge rüü.

Rõdu oli kolmest küljest lahtine, kuna uks sealt tuppa viis. Ääri mööda oli kevadel mulda pandud mingisuguse väänkasvu seemned ja nüüd laiutas roheline lehestik mööda roostetanud traate kuni katuse harjani, kattis rõdu küljed pea täitsa kinni.

Jõime kahekesi teed. Rittmeister Kander oli hea jutustaja, kes olukorra alati võttis kõige paremast küljest. Ka täna kiitis ta puhkepaika väga õdusaks ja jutustas nüüd hea meelega lugusid endistest sõjakäikest.

Äkitselt puutus mulle silma roheliste väänete vahelt midagi inimese näo taolist. Ei — ma nägin selgesti. Sirge tugev nina, mustad silmad, pikad mustad vurrud.

Nägu kadus ruttu jälle ära.

Tundsin, kuidas minu käest käis läbi võpatus. Tõusin ruttu üles, surusin käe revolvri järele ja läksin rõdu äärel vaatama.

Midagi ei olnud näha. Kui siin oli keegi, siis kargas ta küll ruttu sammu kolm tagasi ja peitis enese ridamisi kasvavate akaatsia põõsaste taha. Põõsa rida oli hoone varjul, pimedas. Pidin revolvri võtma ja paar kolm pauku sinna saatma, andes talle märgata, et teda on nähtud. Kuid jätsin seda tegemata, sest paugud tekitaks rahutust jaärataksid

soldatid unest. Niisuguse segaduse sünnitamist hilisel tunnil ei oskaks ma ometi põhjendada.

„Keda sa seal näed?" küsis Kander.

„Ah mina? Mu eest nagu oleks keegi rõdule vaadanud. Aga võis ka muidu mu silmade ees olla. Võib olla, et oli mingi vari."

„Seda ma usun ka," tähendas Kander. „Siia ei tule praegu keegi. See on hea koht, siin võime puhata kõige rahulisemalt. Pealegi on ju vahid väljas."

Ma tahtsin ennast rahule sundida, kuid see ei läinud hästi korda. Ikka ja ikka olin sunnitud silmas pidama teatud lehestiku vahekohta, oodates sealt igal silmapilgul jälle avalikuks tulevat ennemalt nähtud nägu.

Ma ei tea, kust see tuli, aga äkitselt asus minusse kindel usk, et ma ikkagi inimest nägin ja see ei olnud keegi muu, kui mõisaomanik. Tä otsib täna öösc juhust oma kättemaksmise täidesaatmiseks ja piisib, millal selleks paras aeg. Ma nägin seda nägu nüüd selgesti oma silmi ees ja arvasin sellel näol võivat tähele panna viha ja kättetasumise ilmet. Paarile korrale tahtsin sellest loost Kanderile kõneleda, aga tähele pannes ta mureta ja rahulikku olekut, jätsin seda tegemata. Miks? seda ma isegi enesele ei oskanud seletada. Oleks ehk sünnis katsuda luurajat tabada, kuid igatahes on see võimata. Ta tunneb kohta ülihästi ja ööpimeduses on tal küllalt võimalik meie käest ära lipsata.

Varsti avaldas Kander magamaheitmiseks soovi, sest ta tunda ennast õige roidununa ja väsinuna.

„Peab koguma jõudu," tähendas ta voodisse minnes, „sest kes teab, mis toob juba homne päev."

Nagu sunnitult vaatasin lahkudes rõdult veel kord sinna poole, kus nägin esmalt võõrast nägu. Aga nüüd käis see mul otse hingest läbi, nii et esiotsa ääretu hirm mind tabas. Ma nägin selgesti, kuidas seesama nägu sealt mulle silmapilgu aega otsa vaatas ja siis tõmbus pikkamisi väänkasvude taha.

See oli siis kindel: Ta pidas meid hoolega silmas selleks, et öösel tungida meie kallale. Meid oli ta siis valinud enesele ohvriks.

Astusin ruttu tuppa ja panin ukse enese järele riivi. Hirm oli mul, kuid ometi ei läinud ma seda Kanderile kõnelema, kes teises toas juba oli heitnud voodi. Ma tegin nagu läheksin ka oeti ja jääksin magamagi, kuid arvates, et Kander juba uinunud, astusin ettevaatlikult ukse juure, milles oli väikene ümmargune klaasruut ja kust läbi võis näha rõdule. Ma vaatasin hoolega.

Esiotsa ei näinud ma midagi, sest kuu oli läinud hoone taha, nii et ta kiired enam ei ulatanudki rõduni. Pika peale harjusid silmad pimedusega, nägin lehestiku vääneid, aga rõdul ei olnud vististi küll hingegi.

Valitses kogu ümbruses sügav vaikus.

Mis see võis olla? Vahest ehk lihtne viirastus silmi ees muidugi kuuldud jutu ja ettekujutuse mõjul. Või ootas ta veel, ootas kuni me' uinume raskesti.

Aga ikkagi ei suutnud ma lahkuda ukse juurest, olgugi et roidunud keha otse kisendas magamise järele.

Aga kas see ei olnud midagi. Kas ei kuuldunud rõdu laudpõrandalt paar ettevaatlikku sammu. Surudes kõrva ukse vastu kuulasin hoides hinge kinni. Esiotsa oli vaikne, kuuldusid väljast ainult mõned ööhääled ja jõe ühetasane kohin kärestikul. Aga nüüd — ma kuulsin jälle. See oli nagu hingaks keegi kusagil lähedal, väga ettevaatlikult. See on inimene. Jälle astus ta, kägises rõdu põranda laud. Sain isegi aru, kus kohta ta seisma jäi; see ei olnud uksest kaugel, sinna, kus oli üsna pime. Ta hoidus vagusi, kuid ometi nagises vahetevahel põranda pihastanud laud.

Nüüd ma teadsin. Ta valvab ja ootab parajat aega. Hea küll! Ka mina ootan!

Vaatasin ruttu aineti läbi väikese ruudu. Alguses oli pime, aga veidi aja pärast harjusid silmad ja ma nägin tõepoolest inimest rõdul. Toetades seina vastu seisis ta seal ja vaatas aineti ukse poole. Isegi seda nägin, kuidas ta silmades hiilgas vosvori läige. Ma tõmbasin käe kiirelt tagasi, arvates et ta mind näeb. Pööraselt peksis mu süda. Isegi tundsin teda kärneri kirjelduse järele.

Ootasin, millal ta tuleb ja ettevaatlikult surub ukse käerauda.

Ma ei läinud sõjariista tooma. Ei olnud selleks enam aegagi. Tuli meele, et päeval ahju suu kõrval nägin tugeva raudroobi. Õiendasin selle sealt, varudes seda omale võitluse abinõuks: Oi, sellega võin ta maha lüüa kui koera.

Nüüd kuulsin jälle samme, kuid need kaugenesid jälle. Nähtavasti arvab ta vist veel vara olevat. Ta ootab, kuni jääme raskesti magama, et meid eiärataks ukse avamine. Siis võiks ta meid mõlemaid tappa, ilma et seda märkaks keegi.

Väsisin püsti seistes. Otsisin kätega ühe väikese sametiga kaetud jalgpingi ja tõstsin selle ukse kõrvale. Seda tegin muidugi võimalikult tasa. Istusin. Nüüd kuulsin küllalt selgesti, kuidas ta rõdul edasi-tagasi sammub, üsna julgelt. Nähtavasti ei kartnud ta, et see meie tähelpanu äratäks.

„Miks ta juba ei tule?“ küsisin ma kannatamatult. „Ons ta kättetasumise silmapilk mõne ajamäärusega ühenduses?“

Minust käis ärevushoog läbi. Puudutati vist ukse käerauda. Haarasin kiirelt roobi. Kuid peagi vaikis ja kaugenesid väga ettevaatlikud, pehmed kassisammud.

Ma pidasin aru. Löön talle roobiga kõige pealt käe pihta, nii et ta võidelda ei saa. Aga sellest hoolimata paneb ta meeleheitliselt vastu. Ma surun ta alla, muidugi ärkab Kander üles, siis seome ta käed kinni

ja... Ei — löön ta otse surnuks, sest oleks ettevaatamatus astuda temaga võitlusesse. Kes teab, mis võib juhtuda.

Selle võitluse peale mõtlemine sundis südame pööraselt tuksuma. Ta löögid kuuldusid kui kõvad vasara löögid alasele.

Aga peab veel ootama. Istusin jälle järile. Igatahes on mul siit hea valvata. Ta lükkab ukse lahti, hiilib sisse, ilma et mind tähele paneks. Ma võin tungida ta kallale, ilma et tal sellest oleks aimugi.

Äkitselt pandi käsi raskesti mu õlale. Kiirelt haarasin kõrvaloleva raudroobi.

„Noh, mis sul viga? Miks sa siin istud? Milleks sul seda riistapuud vaja?" küsis Kander mu ees püsti seistes. Oli juba valge. Kander oli korraks voodist välja tulnud ja leidis mind ukse kõrval järi pealt tukkumast.

„Ma, ma valvasin. Ma nägin eila õhtul teda. Ta oli öösel rõdul."

„Kes? Keda sa nägid öösel rõdul?"

Kander vaatas imestades mulle otsa.

Nüüd tuli mulle meele, et ma Kanderile sellest ajast veel ei olnud sõnagi kõnelenud. Jutustasin talle loo ära, mis kärneri käest kuulsin ja kinnitasin, kuidas juba teejoomise ajal nägin mõisaomanikku piisivat väänkasvude vahelt ja kuidas teda rõdulgi nägin ja kuulsin sealt ta samme.

„Tema pärast võid sa muretalt magada," lausus Kander. „Mulle on see asi teada, imelik, kuidas ma seda sinule ei jutustanud.

Ta tahtis tõepoolest täita oma vannet, kuid võeti kinni ja lasti maha. Ehk kuigi nii oleks olnud, ega siis sõjamees ahjuroobiga vaenlasele vastu lähe."

Kander avas rõdu ukse. Metsa tagant ilmusid esimesed koivalu kiired, andes õrna kulla läiget juba kolletama löövate vahtrate lehtile.

▽ ▽
▽

Pelgur.

See iselaadi sõdur, nimega Peeter Hansing, oli juba üle poole aasta viibinud meie väeosas. Selle aja jooksul jõuab ülemus küllalt oma all teenivaid sõjaväelasi tundma õppida. On juhtumisi, kus sõdurite iseloomu jooned tulevad hästi nähtavale, kus neile pääsed iseäraliselt ligidale, nende usaldust kas suudad võita ehk hoopis kaotada. Inimesed muutuvad omadeks, ühiseks perekonna liikmeteks ja igakord, kui üks juhtub sellest perekonnast lahkuma, tunned tema järele kahju.

Kuid hoopis teistsugune oli lugu Peeter Hansingiga.

Ta täitis käske, oli korralik sõdur, aga mitte midagi ka rohkem. Hansing ei võtnud osa sõdurite jämedapoolsetest naljadest, ei leitud teda kaardimängijate hulgast, ühe sõnaga: Hansing oli alati üksipäini.

Kuid ometi hakkasin ma viimasel ajal märkama, et Hansing läheneb paari-kolmele isikule. Nad olid tihti koos, aga silmates mind, tegid näo, nagu oleks nende kokkusaamine ainult juhuslik.

Hansingit peeti seltsimeeste hulgas peiguriks; olgugi et seda ei või ütelda, nagu oleks kõrvale hoidnud mingisugusest käsutäitmisest. Ta täitis seda, mis talle ülesandeks tehti, kuid ometi teadsid kaaslased, et ta seda teeb vastumeelselt. See kirjutati muidugi ta argliku iseloomu arvele.

Kuid see nimetus näis teda jätvat täitsa ükskõikseks.

Kord tabasin teda juhtumisi. Ta seisis võsastikus, lahtine kiri käes, kuna ta tugevasti surus parema käega rinna vastu. Ma nägin ta näost, et ta valmis on valu pärast kisendama.

Ma ei annud talle ennast märgata, teades ja aru saades, selle valu põhjustest. Talle oli muidugi kodust kirjutatud ja see oli põlema süüdanud mehe rinnus igatsuse leegi. Mulle oli eneselegi teada, missugust valu tekitab see leek. Kõige parem, kui ta üksi aega ja mahti saab läbipõlemiseks.

Õhtul lasin teda kutsuda enese juure. Ta tuli ja seisis niisama nagu ikka — ligipääsematu.

„Kuule, Hansing", tähendasin talle, „tule minuga pühapäeva hommikul kella 8 ajal siinset ümbrust vaatama."

Ta tähendas ükskõikselt, et minu käsku kuuleb ja läks.

Pühapäeva hommik oli haruldaselt ilus. Kui välja läksime, hiilgasid kastetilgad krookslehtedel ja sirtsud põllutee ääres la-

sid haruldase agarusega oma ühetoonilist, muusikat. Mõni verst väeliinilt eemal oli suur Ukraina küla. Selle madalad, valgeks lubjatud majad valendasid uhkelt päikese säras, moodustades haruldaselt uhke pildi vaatepiiril. Otse praegu õitsma lööv härjapea mõlemal pool teed täitis õhku magusa lõhnaga. Astusime mööda peenart nagu unenäos viibides, sest nii väga tuletas ümbrus kodumaad meele ja tekitas valusünnitavaid mõtteid.

Põld lõppes ja jõudsime võsastikust läbiviivale teele.

„Kuulge, Hansing, ma nägin teid reedel võsas. Teie lugesite kirja?"

Ta nagu veidi ehmatas.

„Jah. See oli kiri kodunt."

„Aga ma nägin ka seda, et see kiri äratas teis igatsusevalu. Kuid olge mees, ei maksa sõjamehel ometi ahastada. Teie saate aru, et praegu niisamasugustes oludes viibivad tuhanded ja sajad tuhanded."

Ta ei lasunud sõnagi.

„Ma saan teist aru. Teie olete liiga üksi, hoiate teistest eemale. See ei ole hea. Võtke teiste lõbustustest rohkem osa, siis ei pääse igatsus inimest nii kergesti vaevama."

Minu osavõtmine avaldas ta peale nähtavasti mõju.

„Teie nõu võib hea olla, aga ma ei saa teha selle järele."

„Miks ei saa? Teie olete vahest liig kurva iseloomuga? Aga meil on ju tublisid poisse küll, kellega mõnus seltsida. Pealegi saadab niisugune eemalehoidmine inimese teiste juures pikkamisi põlguse alla."

Läksime veidi aega vaikides.

Seal vaatas ta äkitselt mu peale ja tähendas:

„Kuulge, ma tahaksin teile midagi kõneleda, aga..."

Nähtavasti ütles ta selle lause peale pikemat arupidamist eneses.

„Olge ometi head!"

„Aga see on midagi niisugust, mida hea ei ole teisele ütelda, pealegi oma ülemusele."

„Mis see siis on? Kas midagi halba?"

„Ma ei tea. Kuidas nüüd seda tuleb nimetada, kui inimene nii kõneleb, nagu ta mõtleb."

„Nii see peab ka olema. Pealegi tähendan teile, et siia jalutama tulles ei ole me sugugi mõnel ametlikul teekonnal. Siin oleme lihtsalt seltsimehed ja sõbrad ja nii võime küllalt seda kõneleda, mis südame peal."

Ta heitis veel kord kiire, uuriva pilgu minu poole.

„Ma usun seda ja usaldan teid", ütles ta, kitkudes maast pika väriheina kõrre. „Ma tahtsin ainult selle peale tähendada, et niihästi teie kui ka teised mind suureks pelguriks peavad."

Seda ma ta poolt ei oodanud. Arvasin, et tal midagi muud pidi olema ütelda, mis niisuguse kartustavaldava sissejuhatuse oleks teinud tarvilikuks.

„Teie olete minu teada alati oma kohuse ja ülesanded täitnud."

„Aga ometi arvatakse minust nii", ütles ta äkitselt haruldase ägedusega. „Aga ma tahaks, et teie minust mitte nii ei arvaks."

„Miks teie sellest asjast kõnelete?"

„Ma tahtsin teile ütelda, et see sugugi argus ei ole, vaid, vaid — et leian igasuguse julguse olevat sõjamehel ilma eesmärgita."

„Kuidas? Niisuguseid mõtteid ei avalda õige sõjamees."

„See on nii. Oli aeg, kus ma ka arvasin teisiti. Mis eesmärk on sõjas ülesnäidatud vahvusel?"

„Kuidas? Kas ma pean seda teile seletama?"

„Ei ole vaja. Ma tean, mis mulle ütlete. Võib olla, oleks ma ka ammugi ohvitser ja sõjalise vahvuse põhjuseid sõduritele seletanud. Aga ma oskasin sellest pääseda."

„Kuidas? Kas teil on sellekohane haridus?"

„Ma olen keskkooli lõpetanud."

See oli mulle sellest inimesest uudiseks. Ta oli osanud oma hariduskraadi maha salata.

„Teie haridusjärgu salgamine ei ole ometi mitte õige ja ilus tegu. Teie tegite

seda sellepärast, et ohvitseridel on tihti väerinnal kõige hädaohtlikum."

„Seda mitte. Teie ei ole mu teoga rahul, aga mina ise küll. Sõjamehed on nagu pimedusega löödud. Nad ei saa asja õigest seisukorrast aru. Aga väljaspool on neid küll, kes seda mõistavad palju paremini."

„Mis teie sellega tahate ütelda?" tähendasin ma, kuna see ninatarkus mind kergesti pahandas.

„Ma käisin paari päeva eest siit versta kolm eemal. Seal juhtusin vana karjasega kokku. Ta kõrval olid kaks suurt koera kõhuli ja ta hoidis lambaid. Ma istusin ta juure. Äkitselt hakkas seal eemal kirikukell lööma. Karjane kuulis seda. Ta vaatas mulle otsa ja küsis: Kas tead, miks kiriku kella lüüakse? Mina ei tea seda, tähendasin talle, aga küllap kedagi maetakse. Muidugi maetakse, ütles ta, ja ma tean ka, keda maetakse. Õigust maetakse, õigust maetakse, noormees. See on ülekohus, mis nüüd õiguse hauda saadab. Ja ma tundsin, et vana karjane tõtt kõneleb. Eks ole meie ju selleks väljas, et õigust hävitada."

„See on omalaadi mõttetarkus, mida sõjamehel ei ole vaja", tähendasin kannatamatalt. Kuid ta oli juba hoosse sattunud, ei pannud mu ütelust tähele ja kõneles edasi:

„Ka mina tunnen seda, et see nii on ja olen juba ennemalt tunnud. Kui meie lahingusse läheme, eks lähe siis meie õigust

hävitama. Ohvitseriks ei tahtnud ma sellepärast saada, mitte sellepärast, et oleksin kartnud, nagu teie arvate. Ei, vaid ma ei tahtnud milgi tingimisel tõusta ülekohtule tähtsamaks ja mõjuvamaks tööriistaks. Sõjamehe vahvus läheb inimese ja õiguse hävitamise peale ja seda ma põlgan. Ülekohus on need sajad-tuhanded oma teenistusse palganud ja nüüd täidavad need ta tahtmist alandlikkudena orjadena."

„Kuulge", peatasin ma teda, ilma et oleksin suutnud varjata meelepaha ja ägedust. „Niisugust juttu ei tohi teie ometi kõneleda. Olgu küll, et ütlesin: siin ei ole ma teie ülemus, kuid lubada seda ma ei või."

Kuid ma ei saanud teda pidada.

„Miks?" tähendas ta, mind pilkavalt silmitsedes, „kas kardate, et hakkate tõest aru saama ja sellest isegi lugu pidama. Ega ma oleks ka kõnelenud, aga arvasin, et siin kahekesi olles ometi korraks võime valekatte kõrvale heita ja nii kõneleda, nagu seda meile ütleb õiguse mõiste."

„Aga ma ei või ju lubada minule nii kõneleda, sest peate teadma — sõjamehe kohused."

„Jälle need imelikud kohused, mis käsevad rüüstada, hävitada ja mis selle peale uhked on, kui nad jätavad järele rusud ja silmavee ojad. Aga kas teie siis aru ei saa, et need kohused on ülekohtused, et nad on selge pettus, mida inimene peaks ära heitma enesest. Ainult pime ja rumal ja see,

kes mitte midagi mõtelda ei oska, võib neist kohustest veel lugu pidada ja hinnata väärtuslistena."

Ma jäin järsku seisma, sest tundsin selgesti, kuidas mu aluspind nagu kõikus.

„Inimene, kas teie olete oma mõistuse kaotanud? Kuidas teie julgete nii kõneleda? Kas teie ei tea, et teid niisuguste mõtteavalduste eest surma mõistetakse. Võtke mõistus pähe!"

Tundsin, kuidas mu hääl viimast lauset nagu palvet ütles.

Minule täitsa ootamatalt hakkas ta äkitselt naerma.

„Kas arvate, et kõikuma lööte oma truus kohusetäitmises?"

„Mitte seda, aga..."

„Või tahate mind lasta karistada."

„Ärge tehke nalja. Ma ei luba seda. Peate ometi seda ka teadma, et igal asjal on oma piir. Kui kõik niisugused inimesed oleks, mis saaks siis meie väest?"

Ta naeratas.

„Mitte midagi, mis halvem oleks kui praegu. See on kindel, nüüd tapetakse tuhanded maha, kuna nendest vist väga vähed teavad, miks nad surevad. Siis ei olekski sõda. Inimesed elaksid rahuliselt ja teeksid oma tööd."

„Aga miks olete siis sõjaväelane?"

„See peaks teil olema küllalt teada, miks ollakse sõjaväelane. Aga ometi ei tea teie

seda. Sellepärast on inimesed sõjaväelased, et nad kõik on suured argpüksid, suured pelgurid. Ka ma olen arg. Oleks mul julgust rohkem, ega ma oleks siis siin."

Ma ei tahtnud temaga enam kõneleda ja ka tema ei otsinud juttu. Vaikides tulime koju. Kuid ta ei läinud kogu ööl mu meelest, isegi magama ei lasknud mõtted mind jääda. Mis ma selle inimesega teen? Kes võib ütelda, et ta neid mõtteid ka teiste hulgas laiali ei laota ja nii mu inimesi ära ei kihvtita. Kas ma tohtisin seda lubada, et niisuguste mõtete ja vaadetega inimene jääks edasi minu hoolde usaldatud väe hulka? Kuidas ma nüüd küll seda kahetsesin, et lubasin teda kõneleda enesega kui seltsimehega. Poleks seda mitte olnud, vähemalt ei oleks ma seda kuulnud ja südametunnistus ei oleks mulle teinud mingisuguseid etteheiteid. Nüüd küsisin eneselt juba mitu korda, mis teha, aga ei osanud leida vastust.

Hommikul otsustasin temaga veel kord kõneleda, selle juures selgeks tehes talle, kui kahjulikud ja kardetavad on ta mõtteavaldused, ühtlasi võttes temalt ausõna, et kellegagi enam niisugusest asjust ei kõnele. Tema peab ju sellest ometi aru saama.

Ma saatsin talle järele.

Kuid peagi anti mulle teada,. et Hansingit kusagilt ei ole leida. Ka ta asjad olid kadunud, ainult maha oli jäänud püss.

„Ha, kui ma arg ei oleks, siis oleksin juba ammugi ära“, tuletasin ta otsust meele.

Teada saades Hansingi põgenemisest, tundsin selle üle otse iseäralist rõõmu.

„Muud teed tal ka üle ei jäänudki — niisugusel pelguril“, tähendasid seltsimehed.

Tallinna Eesti Kirj.-Ühisuse

kirjastusel on ilmunud järgmised raamatud

....

F. GRAS, Punased lõunast. Tõlkinud M. Bekker.

A. KINK, Narva-Pihkva-Tartu veetee.

A. KINK, Meie jõumajanduse sihtjooned tulevikus.

C. H. NIGGOL, Kasvatuse radadel, I, II, III, IV ja V jagu.

J. PÖÖPUU, Sõda landesvehriga.

HELLMUTH v. GERLACH, Parlament. Tõlkinud P. Grünfeldt.

A. KITZBERG, Tiibuse Jaak Tiibuse kirjavahetus.

A. KITZBERG, Tiibuse Mari ajalikud laulud.

Pr. STEINACHI leidused, Kuidas kunstlikult nooreks saada.

A. JÜRGENSTEIN, Kultuurilist ja poliitilist nipet-näpet.

O. LUTS, Vähkmann ja Co. ehk Majanduslik tõus.

K. A. HINDREY, Jaunart Jauram. Lasteraamat.

K. A. HINDREY, Jaunart Jaurami jõngermannid.

K. A. HINDREY, Summi-Sulpsi sekeldused.

J. LATTIK, Minu kodust.